

PAPER DETAILS

TITLE: RUS'DA VE UGRIYA'DA PEÇENEKLER, TORKLAR VE BERENDILER

AUTHORS: Dmitriy Aleksandroviç RASOVSKIY

PAGES: 283-344

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1470363>

RUS'DA VE UGRİYA'DA PEÇENEKLER, TORKLAR VE BERENDİLER*

D.A. RASOVSKİY - Rusçadan Çeviren: Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM*****

Öz

D.A. Rasovskiy, bugünkü Rusya, Ukrayna, Slovakya, Macaristan gibi ülkelerin topraklarında yayılmış olan Türk boy ve topluluklarından Peçenekler, Torklar ve Berendileri ana kaynaklara dayanarak incelemiştir. Bu boy ve topluluklar, X. - XI. yüzyıllarda bu memleketlerde yayılmışlar, Rus ve Ugriya'da bu devletler için savunma düzeni kurmuşlar ve bu savunma sistemleri etrafında yerleşmişlerdir. Bu Türkler tamamıyla bu memleketlerin iç topraklarına sızıp kurulmamışlar, diğer Türk boyları gibi dolaşıp durmuşlar, her iki yerde de sınır bölgelerine ya da mühim stratejik bölgelere yerleştirmişlerdir. Yazar uzun makalesinde bölgedeki Türk varlığını ve bunun tarihi seyrini hemen her bakımdan incelemiştir.

Anahtar kelimeler: Peçenekler, Torklar, Berendiler, Rus, Ugriya, Türk Boyları.

Pechenegs, Torks And Beredis In Rus And Ugría

Abstract

D.A. Rasovskiy has examined the Pechenegs, Torks and Berendis which are Turkic tribes and groups and spread in the territory of countries such as Russia, Ukraine, Slovakia, Hungary based on the main sources. Turkic tribes and groups spread in these countries in tenth and eleventh centuries, they established a defense system for these states and settled around these systems. The Turks have not been completely settled into the inner territory of these countries, they have wandered like other Turkic tribes, and they have been placed in the border regions or important strategic regions. In his long article, the author examined the Turkic presence in the region and its historical process in almost every way.

Keywords: Pechenegs, Torks, Berendis, Rus, Ugría, Turkic Tribes.

* D.A. Rasovskiy (Д.А. Расовский), "Peçenegi, Torki i Berendei na Rusi i v Ugrii" (Печенеги, Торки и Берендеи на Руси и в Угрии), *Seminarium Kondakovianum*, VI, Praha 1933, s. 1-66.

** Dmitriy Aleksandroviç, 1902 yılında Moskova'da doğmuştur. Prag Üniversitesi profesörlerinden olan yazarın tarih, arkeoloji, etnografi gibi alanlarda çalışmaları bulunmakta, özellikle Güney Rusya'da ve buradan batıya doğru uzanan alanda yayılan Türk boyları üzerine çalışmalarıyla bilinmektedir. 1941'de Belgrad'da hayatını kaybetmiştir.

*** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Kıpçakların ortaya çıkışından sonra Peçeneklerin ve Uz-Türklerin alın ya-zısı değişmiş ve bozkır taraflarından komşuları olan yerleşik devletlerin topr-aklarına yayılmışlardır. Bu halklar şimdiye kadar, bu devletlerin hudutları-na yayılmaları hasebiyle herhangi bir yerleşik devletin tarihi çerçevesinde ele alınmış; fakat bir bütün olarak bu halkların tarihi incelenmemiştir.

Rus tarihçiliğinde de Peçenekler ve Türkler, en başta Kiev Knezliği olmak üzere Rus knezliklerinin tarihleri¹ çerçevesinde işlenmiş; Macaristan'da ise esasen Macar tarihi kapsamına² alınmıştır. V.G. Vasilyevkiy, Peçeneklerin izi-ni Bizans sınırlarından içeri sızdıkları ilk zamanlar için sürmekte,³ C. Jirecek ise Peçenekleri ve Uzlari Balkanlarda ve Tuna'da aramaktadır.⁴ Bunun dışın-da Peçeneklerin, Torkların ve Berendilerin (bu sonuncular epey tetkik ettim; örneğin bunların Ugriya'daki izleri hakkında hemen hiçbir çalışma bulun-mamaktadır) Suzdal ve Ryazan Knezliklerinin sınırlarından Layt, Rab ve Vag nehirlerinin olduğu Ugriya'nın doğu sınırına İdil ve Oka'nın üst akımlarına ve Bizans İmparatorluğu'nun Balkanlardaki sınırına kadar olan tam ve genel bir tarihine biz henüz vakıf değiliz. Bu Türk kavimleri hakkında daha geniş bir çalışmaya girişen sadece Macar ilim adamı István Gyárfás'dır;⁵ ancak eserinin ikinci cildi olan *"Peçenekler-Kunlar"*⁶ bağımsız ve eleştirel bir mahiyete sahip değildir ve Peçeneklerin ve Torkların bağımsızlık dönemlerini çok üstün körü bir biçimde sadece Bizans topraklarındaki Peçenekler ile sınırlamakta, onla-rın Ugriya'daki durumları hakkında çok az ayrıntıyla yetinmekte ve Rus'daki Peçenekleri tamamiyle kesip atmaktadır.⁷

Türk kavimlerinin komşuları olan yerleşik devletlerin topraklarına yerleş-me tarihi, gerçekte bu devletlerin sınırlarına yayılma meselesinden ibarettir

¹ İ. Camçevskiy, *Torki, Berendei i Çerniye Klobuki*, Arxiv İst.-Yuridiç. Svedeniy Pod Red. Kalaçeva, cilt 2, bölüm 1, 1855, s. 83-106; M. Pogodin, *İzsledovaniya, Zameçaniya i Lektsii o Ruskoy İstorii*, cilt V., M., 1857, s. 181-208; kısmen şu kaynakta P. Galubovskiy, *Peçenegi, Torki, Polovtsi do Na-şestviya Tatar*, Kievsk. Universit., 1883 ve 1884 yılları ve diğer baskılar.

² Jerney János, "Keleti utazása a' magyarok' őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 1845", *Föld és Ember*, no. 2, 1929, s. 65-90; Gombocz Z., és Melich J., *Lexion critico-etymologicum linguae hungaricae*, Budapest 1914, s. 379-380. Bunun dışında Macar dergilerinde yayınlanan Maca-ristan'daki Peçeneklere ait özel adlar ve yer adları hakkında yazılan küçük çaplı makale ve in-celemeler arasında bkz. *Föld és Ember*'de Kunik'in Macar kaynaklarına göre Türk-Peçenekler ve Kıpçaklar hakkındaki *Magyar Nyelv* (Macar Dili) ve diğer makaleleri, 1. ve 3. sayıda, cilt III'de, baskı 5, 1855. Jerney'in bu konuda yazdıkları bana pek makul gelmedi. Slovak ilim adamı Fr. V. Sasinek, ("Pecenci (Dejepiské záhady, X) v Slovenské Pohľady roc. XXIII", *Turciánsky Sv. Martin*, 1903, s. 541-547) ise Macar tarihinin dışına çıkamıyor. Bu çalışmada kullanılan kaynakları te-min ettiği için Budapeşte Üniversitesi profesörlerinden Dr. Gyula Moravskiy'e ve Macar Bilimler Akademisi kütüphanecisi Dr. Laszlo Rásonyi Nagy'ye bana Macarca kitaplar konusunda yaptığı olumlu yönlendirmeler için ve ayrıca D.O. Cemanuka'ya Macarca'dan yapılan çevirilerde yaptığı yardımlar için müteşekkirim.

³ "Bizantiya i Peçenegi", *Trudi*, cilt 1, SPB., 1908, s. 1-175.

⁴ C. Jirecek, "Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen, sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagauzi und Surguci im heutigen Bulgarien", *Sitzungsber. D.K. Böhmischen Gesellschaft d. Wissenschaften, Classe f. Philos., Gesch. u. Philol.*, 1889, s. 3-30.

⁵ Gyárfás István, *A Jász-Kúnok Története*, I-IV, Kecskemét-Szolnok-Budapest, 1870-1885.

⁶ s. 41-102. 1873 yılında çıkarılan II. cilt 884-1301 yıllarını kapsamaktadır.

⁷ C.A. Macartney ("The Petchenegs", *The Slavonic Review*, vol. VIII, 1929, s. 342-355) ise Peçenek-lerin bağımsızlık dönemleriyle ilgili daha üstün körü bir üslup ortaya koymuştur.

ve haklı olarak spesifik bir konudur. Bu mesele, Uzak Doğu'dan Merkezi Avrupa'ya kadar olan akıl almaz genişlikteki coğrafyanın, tüm geçiş yollarının ve Türklerin yerleşik kültürlerle sınırdaşlığının tetkikini gerektirmektedir.⁸ O zamana doğru bir bakış, toplumsal biçimleniş ve yerleşiklerle olan bağları göz önüne almalıdır. Bunun gibi Rus yıllıkları terminolojisiyle "Çernoklobutsı" (Karakalpıklar) olarak bilinen halk VII. yüzyılda Çin'de Sarı Nehir kıyısında yaşıyordu.⁹ X. yüzyılda Orta Asya'da Farsların Sasani devletiyle sınırdaştı¹⁰ ve nihayetinde X. - XIII. yüzyıllarda Rus, Ugriya ve Bizans topraklarında yayıldı. Bu nüfusun yapısını açıklamada bize yardımcı olan şey işte bu yer değiştirmelerdir; ancak eğer her bir devlet ayrı ayrı ele alınırsa mesele aydınlatıcı olmaktan uzaklaşır. Neticede bu kavimler yerleşik devletlerin tarihini anlamak ve karşılaştırmak için çok ilginç bir konuma gelmektedir; bu devletlerden her biri ayrı ve yabancı bir halkın varlığının ve kültürünün kendi hususi devlet yapılarındaki yansımalarını bulmuşlardır. Özellikle Rus ve Ugriya'daki Türk yerleşiminin doğurduğu sonuçlar mühimdir (birbirine komşu olan Peçenekler ve Torklar devlet düzeni kurmaya ve ülkelerini güçlendirmeye başlamışlardı). Ortaya koyduğumuz bu çalışma Rus ve Ugriya ile sınırlandırılmış ve Bizans topraklarındaki Peçenekler ve Torklar hesaba katılmamıştır.

I.

Bilindiği gibi IX. yüzyılın sonunda Peçenekler, Karadeniz kıyısındaki tüm bozkırlara, Don'dan Dnyester yakınlarındaki Etelköz'ü'ne kadar hâkim olmuştu. Doğusunda Don'un aşağı akımlarında Hazar Kağanlığı, kuzeyinde ve doğusunda Rus yıllıklarında Tork olarak geçen Uz göçerleri,¹¹ batıda bu sırada Macarlarla sınırdaş olan ve Etelköz'ü'de yerleşen Peçenekler vardı. Bizanslılar ve Bulgarlar arasında Tuna'da devam eden yıkıcı savaş neticesinde Peçenekler daha batıya uzanma imkanı bulmuş, X. yüzyılın başlarında Etelköz'ü'den bugünkü Macaristan'a gitmiş bundan sonra Pannoniya'ya girmiş, burası gö-

⁸ Bu tür bir çabaya girişen sadece V.V. Grigorev'dir ("Ob Otnoşenii mejdu Koçevimi Narodami i Osedlumi Gosudarstvami", *Jurn. Min. Har. Prosv.*, Mart 1875, s. 1-27). Fakat vardığı neticeleri kabul etmek mümkün değildir.

⁹ 640 dolaylarında Sarı Nehir olarak çizilen Türk-Çin sınırında 100 bin insan göçer tarafından gelebilecek saldırılara karşı Çin'i koruyordu. Bkz. Stanislas Julien, "Documents historiques sur les Tou-kious (Turcs), extraits du Pien-i-tien", *Journal Asiatique*, 6 série, t. IV (1864), s. 234-240.

¹⁰ Bu yayılma Sır-derya'da Guz yerleşimi olarak görünmüştü ve Sasaniler sınırları atlı Türklerle karşı korumak çabasıydı. Bkz. V.V. Bartold, *İstoriya Kulturnoy Jizni Turkestana*, 1927, s. 71; *Turkestan v Epohu Mongolskogo Naşestviya*, II, SPB. 1900, s. 179, 269.

¹¹ Bunun Bizans yazarlarındaki Uzlar ile aynı olduğunu Karamzin ortaya koymuştu (*İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, I, 90) ki F. Brun *Çernomorje* (Zapiski İmper. Novorossiysk. Univers., 1879, cilt 28, s. 97) adlı eserinde buna vakıftı ve nihayetinde P. Galubovskiy (*Peçenegi, Torki, Polovtsi do Naşestviya Tatar*, Kievsk. Universit., 1883, no. 3, s. 131-154; "Ob Uzah i Torkah", *Jurn. Min. Har. Prosv.*, 1883, no. 7) da bu ayniyeti vurgulamıştı. Bu ayniyet şimdi Macar tarihçiler tarafından da belirtiliyor. Bkz. Kossányi Béla, "Az úzok és Kománok történetéhez a XI-XII. Században" (XI-XII. yüzyıllarda Uzların ve Kumanların Tarihi), *Századok*, 1924. X. yüzyılın ilk çeyreğinde Hazaryanın kuzeyinde ve Don orta akımlarında göçer Torklar hakkında karşı görüşler bkz. J. Marquart, *Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge*, 1903, s. 33; *Über das Volkstum der Komanen*, Abhandl. d. K. Gesellsch. d. Wiss. zu Göttingen, Phil.-his., Kl., N.F., cilt XIII, no. 1, Berlin 1914, s. 25; Fr. Vestberg, "Analizu Vostočnyh Istočnikov o Vostočnoy Yevrope", *Jurn. Min. Narod. Prosv.*, XIII, 1908, Febrül, s. 383-384.

çerler tarafından ele geçirilmişti; Karpatlar üzerinden kesintisiz bir biçimde batıya doğru Tuna bozkırlarına ve Pannoniya'ya¹² akmayı sürdürmüşlerdi. 917 yılında ilk defa Tuna'nın sağ kıyısına geçme başarısı göstermişler ve bu Bizanslılar tarafından Bulgaristan'a karşı bir harekât olarak görülmüştü.¹³ X. yüzyıl Peçeneklerin en güçlü zamanıydı. X. yüzyılın ortalarında Bizans imparatoru, zamanında Peçenekler hakkında bilinmesi ve yapılması gerekenleri oğluna söylüyordu.¹⁴ İlk Kiev knezleri İgor, Svyatoslav, Vladimir "Be (Peçeneklerle)... aralıksız büyük savaşlar yaptılar."¹⁵ Vladimir ile beraber Peçenekler artık Kiev'den iki günlük yol kadar uzaktaydı¹⁶ ve Kiev knezliğine gelindiğinde "şehirleri Desna, Vostri, Trubesevi, Sula, Stugna'ya kuruldu... Peçeneklerden darbe yedi."¹⁷ Vladimir'in çağdaşı ve komşusu olan Ugor Stefan da genç devletin güney ve doğu sınırlarına Peçeneklere karşı ağaç kazıklar dikmişti.¹⁸

Şimdi adım adım Peçenek yayılmasına ve ardından Torkların Rus ve Ugriya sınırlarından içeri girişine bir göz atalım ve Türk kavimlerinin Rus'dan daha önceki devirlerde nüfuz ettiği Ugriya'yı tahlile başlayalım.

Peçenekler Ugriya'ya üç yoldan girmişlerdir: Kuzeyden ya da daha kesin olarak kuzeydoğudan, doğudan ve güneyden. Peçenekler güneyden Pannoniya'ya ve Demir Kapı'dan geçerek Tuna'ya akmışlar; doğudan Karpatların güneyinden yürüyerek Olta'nın üst kesimlerine, Marosa'ya ve Samosa'ya varmışlar oradan da batıya ya da aşağılara Marosa'ya sızmışlar; Transilvanya'dan Sebes-Körös yaylasına ve Samos'a gitmişler; nihayetinde Seret ve Prut'un üst kısımlarından Karpatları aşp Tissa'nın üst kısımlarına gelmişler ve böylece Ugriya'ya kuzeydoğudan ulaşmışlardır. Daha aşağıda göreceğimiz gibi Peçeneklerin (bir dereceye kadar da Berendilerin) gittiği bütün bu yollar, bölük pörçük ya da toplu halinde göçen Türk kavimlerinin vadileri ve ırmakları izlemesi sonucu şekillenmiştir. Bu göç bize aynı zamanda Peçenek ve Berendi halklarının yerleşme sürecini anlamamıza yardım etmektedir ki özellikle Berendiler bu meselede önem arz etmektedir. Çünkü Berendilerin bu göçleri hakkında doğrudan hiçbir tarihi kayıt yoktur.

İlk olarak henüz yarı efsanevi bir biçimde, Peçeneklerin güneyde ortaya çıkışı Macar kaynaklarında prens Arpad'ın zamanıyla birlikte ki bu sırada yani IX. yüzyılın tam başlarında Macaristan'da Pannoniya'da genişlemekteydiler. Bu sırada Macarlar Tissa, Karpatlar ve Transilvanya dağları arasındaki "Zatisem"e henüz sahip değildiler; burada kendi prenslerinin buyruğu altında müstakil topluluklar halinde Bolgarlar yaşıyordu. Bu idarecilerden biri Glad

¹² Constantinus Porphyrogenetus, *De Administrando Imperio*, bölüm 38-40. Krş. V.N. Zlatarski, *İstoriya na Blgarskata Drjava*, I, bölüm 2, Sofiya 1927, s. 312 ve devamı.

¹³ V. Zlatarski, *aynı eser*, s. 385.

¹⁴ Constantinus Porphyrogenetus, *De Administrando Imperio*, bölüm I.

¹⁵ Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, cilt I, I, 2. baskı, 1926, sütun 127, 997 yılı.

¹⁶ Bruno'nun imparator Henri'ye gönderilişi (Rusça Çev. A. Gilferdinga, *V Russkoy Besede 1856*, I, M., 1856, s. 12).

¹⁷ P.S.R.L. (Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey), I, 1, s. 121, 988 yılı.

¹⁸ Macarlar ve diktikleri ağaç kazıklar (*zasek*) hakkında yeni kaynakça için bkz. A. Petrov, *Drevneyşiya Gramoti po İstorii Karpatorusskoy Tserkvi i İyerarhii*, Praga 1930, s. 15.

adını taşıyordu, Marosa'ya hükmediyordu ve Macarlarla savaşmaya başladı; Peçenekler de ona yardım etti.¹⁹ Öte yandan Temes ırmağı kenarında Glad'ın askerleri kılıçtan geçirildi, kendisi ise kaçtı ve iki Peçenek hanı Macarlarla yapılan bu savaşta öldü.²⁰ Tüm bunlara bakarak biz Peçeneklerin Ugriya'ya girdikleri, güneyden ise Tuna'ya uzandıkları hükmüne varabiliriz. Fakat Peçeneklerin ana kütlesi kuzeydoğu yolunu kullanmışlardır ki biz Ugriya'nın kuzeyinde ve kuzey doğusunda abideler olarak günümüze gelen yerel Macar kaynaklarında Peçeneklerin kadim izlerine rastlayabiliriz.

X. yüzyılın ortalarına doğru Pannoniya'nın kuzeyi ve kuzeydoğusuna hatırı sayılır derecede Peçenek aktı ki bunu Constantinus Porphyrogenetus da teyit etmektedir; *De Administrando Imperio*'da 945 yılı için Ugriya'nın kuzeyden Peçeneklerle sınırdaş olduğunu belirtmektedir.²¹

Bu zamanda Peçeneklerin Ugriya'daki ilk yerleşimlerine dair Macar kayıtları bilgi vermektedir.

X. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Macar prensi Zoltan ile birlikte yarı efsanevi kaynaklara ve *Anonim*'de aktarılanlara göre bu prensle birlikte ilk defa olarak Ugriya'nın kuzeybatısında ve Fertö Gölü çevresinde Germen kabilelerinin saldırılarına karşı koymak üzere duran “az olmayan” Peçenekler işitilmişti.²² Bu mesele hakkında Zoltan bahsinde açıklamalar yapılacağı gibi,

¹⁹ Macarca Peçenek, Besenyö adı ile karşılır. Bu ad için bkz. Zoltan Gombocz, “Über den Volksnamen “Besenyö””, *Turan*, III, 1918, s. 211. Buna göre Macarlar Peçenekleri Bulgarlar aracılığı ile tanıdı; göründüğü kadarıyla Bulgarlarla ilk kez Pannoniya'da karşılaştı.

²⁰ *Anonymi Belae Regis Notarii de Gestis Hungarorum*, cap. 44, ed. Endlicher, Reg. Hung. Monum. Arpad., Sang., 1849, s. 38-41. Peçenekler burada Kuman olarak adlandırılmıştır (“*adiutorio Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum...; et in eodem bello mortui sunt duo duces Cumanorum.*”) Geleneksel olarak Macar kaynakları bunları Kıpçaklarla (Kumanlarla) karışmış bir halk olarak kaydetmektedir. Valahi- bu da bir tıpkı Polovtsı (Kıpçaklar) gibi bir anakronizmdir. XI. yüzyılın 60'larına kadar Kıpçaklar hala Tuna'ya ilerleyememişlerdi ve galip bir ihtimalle bu sırada bunu başaran Peçeneklerdi. Krş. Gyárfás, *aynu eser.*, I., bölüm II, s. 53. Bu yollar hakkında Macar kaynaklarındaki terminoloji için bkz. Kossányi Béla, *aynu eser.*, s. 532. Bu dönemde Pannoniya'daki Bulgarlar hakkında bkz. V. Chaloupecky, “Dve Studie k dejinám Podkarpatska”, *II. Kdy bylo Horní Potisi pşipojeno k Uhrám*, Sborník Filoz. Fak. University Komenského v Bratislave, roc. III, c. 30, V Bratislave, 1925, s. 12-52.

²¹ *De Administrando Imperio*, bölüm 40. Krş. V. Chaloupecky, *Staré Slovensko*, V Bratislave, 1923, s. 31-32, 94.

²² *Anonymus*, bölüm 57 (Endlicher, s. 53): “*ultra lutum Musun, collocavit (dux Zulta) eciam Bissonos non paucos habitare pro defensione rengi sui, ut ne aliquando in posterum furibundi Teothonic, propter iniuriam sibi illatam fines Hungarorum inuadere possent.*” *Anonim*'in bu kaydı çağdaş Macar tarihçiliğinde ret edilmekte ve anakronizm olarak kabul edilmekte, Peçeneklerin buraya daha sonraları 1072 yılında (ya da 1068'de) geldiği varsayılmaktadır. Daha aşağıda değineceğimiz gibi Sopron *jupani* Yan, büyük miktarda Peçenek'i öldürmüş ve esir almıştır (1072 yılındaki bu *Thwrocza* atfedilen hadise için bkz. M.J. de Thwroc, *Chronica Hungarorum*, II, cap. 50, ed. I.G. Schwandtneri, *Scriptores Rerum Hungaricarum* içinde, cilt I, Vindebon 1746, s. 117-120); bkz. Szokolay M., *aynu eser.*, s. 66; Erdélyi László, *A tizenkét legkritikusabb kérdés*, Kolozsvár 1917, s. 114. Krş. P. Hunfalvy, *Ethnographie von Ungarn*, B., 1877, S. 231). Güya Peçeneklerin esir alınıp Sopron-Moson sınırına yerleştirilmesi ile ilgili bu Thwroc hikâyesinde hemen hiçbir gösterge yoktur. Bu çıkarımlar daha sonraki dönemlerde Thwroc'un yeri ile ilgili yorumlardan kaynaklanmıştır. Bkz. J. Jerney, *aynu eser.*, I, s. 229; Gyárfás J., *aynu eser.*, II, s. 74-75. Henüz 1068 yılında (ya da 1072) Peçenekler artık Macar ordusundaki askerler olarak zikrediliyordu; özellikle Sopron-Moson sınırına 1052 yılında (*Thwroc*, II, cap. 43, s. 109-110) yerleştirilmesi pek mümkün görünmüyor; kral Stefan'ın tüm Ugriya sınırına ağaç kazıklar diktirmesi ve onları buraya yerleştirilmesi de güç bir ihtimaldir; Peçeneklerin daha çok Slovakya'nın kuzeybatısına ve Moravya sınırına yerleştiği anlaşılıyor (bu yerleşmeler için bkz. V. Chaloupecky, *Staré Slovensko*, s. 34, 102,

“Zoltan oğlu Tokson’un hanımını Kuman (Peçenek sayılabilir) ülkesinden almıştı.”²³

Zoltan’ın (yaklaşık 943-972) halefi Tokson, anlaşıldığı kadarıyla büyük Peçenek kütlelerini Ugriya’ya yerleştirmişti. Kralı Bela’nın Anonim’i bu hadise hakkında bilgiler vermekte, Peçeneklerin merkezleri olan Tonuzoba’dan Tokson’a gittiklerini, Macar prensinin göçüp gelenleri Kuzey Ugriya’ya ve Tissa’daki Kemey bölgesine yerleştirdiğini bildirmektedir.²⁴ Tokson ile beraber kaynaklardan anlaşıldığına göre Ugriya’dan başka ayrıca Bila ve Baksa’ya gelindi ki bunlar Pest hükümrânlığına dâhildi.²⁵ Bunların adı da Peçenek olarak görünüyor.²⁶ Nihayetinde Anonim ve Simonis de Keza bir hikaye aktarmaktadır (bu devirden daha eski devirlere ait, Arpad idaresi zamanında geçen) ki bu hikaye Çaba’nın oğlu ve Pata’nın (ki bu selefinden sonra Ugor kralı Samuila-Aba olacaktı) selevi olan Edemena’nın İskitya’dan çıkışını ve sonra Ketelya’nın Tolma’nın oğlundan çıkışını ve nihayetinde Botonda’nın babası olan Kulpuna’nın gelişini anlatmaktadır. Edemena Tuna’daki ve Vag’in alt kesimlerini Matroya ve Ketelya’nın hükümrânlığına verdi.²⁷

Yakınlarda Macar âlim Geza Fehér, *Die Petschenegen und die ungarischen Hunnensaga* adlı eserinde tüm bu türlü hikâyelerin ve haberlerin Ugriya’daki birçok Peçenek kabilesinin çok geniş alanlara yayılmasını yansıttığını öne sürmekte ve bunun dışında Dnyeper önlerinde hareket ettiklerini ve buradan da doğudan gelen Tork tazyikiyle Tokson’un idaresi altında çıkmak zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Bu göç hakkında Constantinus Porphyrogenetus Dnyeper önlerindeki Peçenekler babında kabile adlarıyla beraber bilgi vermekte ve G. Fehér ise göç eden bu Peçenekleri Dnyeper önlerindeki üç kabile altında toplamaya çalışmaktadır: Çoban, Külbey ve Tolmaç.²⁸

301, 398). Stefan devrinde bazı Peçenek toplulukları Sopron-Moson sınırına yerleştirildi, örneğin Katayskiya’ya; bkz. J. Karácsonyi, “Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határoiról”, *Századok*, XXXV, 1901, s. 1046. Zoltan’dan sonraki Peçenekler için bkz. Géza Fehér, “Die Petschenegen und die ungarischen Hunnensagen”, *Körösi Csoma-Archivum*, I, köt. 2, szám, 1921, s. 131. B. Kossányi’nin (*aynı yerde*) 1072 (1068) yılında esir alınanların Peçenekler değil Torklar olduğu tezi bana kabul edilebilir gelmiyor.

²³ *Anonymus*, bölüm 57: “tunc dux Zolta duxit filio Tocsun uxorem de terra Cumanorum...” (Endlicher, s. 53). Krş. G. Fehér, *aynı eser.*, s. 129.

²⁴ *Anonymus*, bölüm 57: “et in eodem tempore de terra Bissenorum (Macarca besenyô) venit quidam miles de ducali progenie, cuius nomen fuit Thonuzoba pater Urcund, a quo descendit genus Thomoy, cui dux Tocsun dedit terram habitandi in partibus Kemey, usque ad Thisciam, ubi nunc est portus Obad”, (Endlicher, s. 54).

²⁵ *Anonymus*, bölüm 57: “multi hospites confluebant ad eum (Tokson’a) ex diueris nationibus, nam de terra Bular (daha aşağıda Peçenekler ve Bulgarlarla ilgili bahse bakınız) venerunt quidam nobilissimi domini, cum magna multitudine Hismahelitarum, quorum nomina fuerunt: Bila et Bocu, quibus dux per diuersa loca Hungarorum condonavit terras et insuper castrum, quod dicitur Pest in perpetuum concessit”, (Endlicher, s. 53).

²⁶ G. Fehér, *aynı eser.*, s. 131, 136.

²⁷ *Anonymus*, bölüm 15 (Endlicher, s. 17-18) bölüm 32 (*aynı yazar*, s. 29) ve bölüm 57 (*aynı yazar*, s. 53); Simonis de Keza, I, 4 (Endlicher, s. 100-101). Krş. Anonim (s. 12): “De septem ducibus Cumanorum.”

²⁸ Macar kaynaklarında Chaba (Caban); Bila; Pota (Pahta); Culpun; Tulma. Constantinus’daki adları bu şekilde uyumlaştırma çabaları sert eleştirilerle karşılaşmaktadır. Bkz. Gyula Czebe, “Turco-byzantinische Miszellen”, I, Körösi Csoma-Archivum, I, 3, 1922, s. 209-219. Buna göre Constantinus Porphyrogenetus’da geçen Peçeneklere ait kabile adları genel bir ayırt etmeyi sağlamak

Peçeneklerin göçü hakkında tarihi Fehér'in varsayımı doğrultusunda yaklaşık olarak 968'lere oturtmak mümkündür. Kiev knezi Svyatoslav ile Hazarların dağılması,²⁹ Don ardının bozkırlarının Dnyeper'e doğru Torklar tarafından göçerlere açılması, Dnyeper dolaylarında Torkların Peçeneklere tazyik ederek onları batıya püskürtmesi hadiseleri birbiriyle bağlantılıdır.

Peçeneklerin Ugriya'ya girişinin sessiz akisleri Birinci Arpad döneminde görülmüştür ki bu Simonis de Keza³⁰ ve Thwroc'za³¹ çeşitli yerli toplulukların ve bunlar içinde Peçeneklerin adı geçmektedir.

Peçeneklerin Ugriya'ya girişinin daha az olmayan bir yankısı da Kral Stefan (Macarca'da Istvan'dır; 997-1037) zamanında duyulmuştur. Geleneksel olarak Macar kaynakları Stefan'ın Peçeneklere karşı üç savaşa girdiğini yazmaktadır.³² Fakat ayrı ve sarıh olarak bunlar tek bir yerde Transilvanya'da görünmektedir;³³ öte yandan 60 kişilik Peçenek topluluğu barışçı yollardan Ugriya'ya girip kendilerine yerleşim yeri aramayı denemişlerdi, ancak Macarlar bu topluluğu kılıçtan geçirdiler.³⁴ Son aktarılan bilgilerden de anlaşıldığı gibi Peçenekler Ugriya'ya güneyden değil, Tuna'dan ve Tokson döneminden sonra kuzeyden Tissa'nın üst taraflarından ve Samos'tan girmişlerdir.³⁵

Bu sırada Ugriya'ya giren Peçenek kabileleri artık yerleşmişler, ana Peçenek ordası Dnyeper önlerinde kurulmuş, bu topraklarda gitgide güçlenmeye başlamışlar, son yüzyıllarını burada geçirmişlerdi. Artık 985 yılına gelinmişti; Kiev knezi Vladimir İdil kıyılarındaki savaşçılara baş kurmuş ve Bolgarlarla olan savaşında Peçenekleri Karadeniz kıyılarından süren Torkların yardımını almıştı;³⁶ Dnyeper önlerine kaçan Peçenekler ise Kiev Ruslarına hücum

için kullanılan takma adlardır (caban=çoban gibi); ya da yüksek orun adlarıdır; ya da nihayetinde kabilelerin atlarının renginden ibarettir. Bu nedenle Macar kaynaklarında Peçeneklerin adları kendine özgü kayda geçmiştir ve Dnyeper önündeki Peçeneklerle alakalıdır. Ben şahsen Fehér'in büyük ölçüde haklılığına inanandanım, öbür türlü kabile beylerinin ya da yaşlılarının adlarıyla uygun düşmesini ummak güçtür. Constantinus Porphyrogenetus'taki kabile ve bey adlarının çözümlemesi için bkz. J. Nemeth, "Zur Kenntnis der Petschenegen", *Körösi Csoma Archivum*, I, 1922, s. 219-225; "Die petschenegen Stammesnamen", *Ungarische Jahrbüher*, X, 1930, s. 27-34; *A honfoglalo Magyaraság kialakulása*, Bud., 1930, s. 45 ve devamı.

²⁹ P.S.R.L., I, 1, s. 65, 6473 altında 965 yılında. Krş. E.A. Zagorovskiy, *Očerık İstorii Severnogo Priçernomorya*, I, Odessa 1922, s. 49.

³⁰ Simonis de Keza, *De Nobilibus advenis*, 18 (Endlicher, s. 127): "Intraverunt quoque temporibus tam ducis Geiche, quam regum Boemi, Poloni, Greci, Bessi, Armeni..."

³¹ Thwroc, II, bölüm XXII, s. 90. Krş. J. Jerney, *aynı eser.*, I, s. 228-229.

³² Örneğin bkz. J. Karácsonyi, "Halavány...", s. 1054. Burada Peçeneklerin tıpkı Ahtum'da olduğu gibi (örneğin bkz. L. Szalay, *Geschichte Ungarns*, I, Budapest 1866, s. 98-99) Keana olarak varsayılmıştır (Karaçoni'den başka ayrıca bkz. Ladislaus v. Szalay, *aynı eser.*, s. 96-97; Gyárfás, *aynı eser.*, II, s. 64; Csuday, *Geschichte d. Ungarn*, 112) ve bunun dışındaki adları Bulgar idarecilerin verdiği yer adları olarak algılamak gerekir (bu konuda bkz. V. Chaloupecky, *Dve studie...*, s. 25).

³³ Vita S. Stephani, *Regis, Legenda minor*, cap. 14 (Ed. Endlicher, s. 149-150), *Legenda minor*, cap. 7 (*aynı yazar*, s. 158-159, Hartvici, *episcopi Vita S. Stephani regis*, cap. 15 (*aynı yazar*, s. 179-180); Gyárfás, *aynı eser.*, II, s. 66.

³⁴ Vita S. Stephani, *Legenda minor*, cap. 8 (Endlicher, s. 159-160): "LX uiri Byssenorum... cum universo apparatu suo, uidelicet auri et argenti copiositate, multaque uirietate ornamentorum, curribus onustis partibus Bulgarorum egressi ut terminos Pannoniorum apprehenderunt." Ayrıca krş. Hartvici *episcopi Vita S. Stephani regis*, cap. 17 (Endlicher, s. 181-182).

³⁵ V. Chaloupecky, *Dve Studie...*, s. 24. Krş. V. Chaloupecky, *Staré...*, s. 32.

³⁶ P.S.R.L., I, 1, s. 84, 985 yılı.

etmeye başlamış, Kiev'in hükümlanlığı altındaki Rusların güney sınırındaki Stugna, İrpen ve Trubej'i silkelemişti. XI. yüzyılın ilk otuz yılında Kiev Rusları için Peçenekler artık en dehşetli tehlike haline gelmişlerdi; 1036 yılında Yaroslav'ın Kiev'i güçlenince bölgede hâkim konuma geldi, Peçenekler artık Rus sınırlarından uzak durdular.³⁷ Onlar için artık Dnyeper'in sol kıyısı kaybedilmişti³⁸ ve doğudan gelen ve Güney Rus bozkırlarına hâkim olan bu yeni efendileri -ki bu oldukça kısa sürmüştü- Torklardı. Peçeneklere aralıksız hücum ettiler. Peçenekler üzerinde savaştıkları toprakları yitirdi, içten parçalanmaya başladı, ordaları çöktü. Yaşlı Peçenek hanı Tirah, uğradığı başarısızlık nedeniyle otoritesini kaybetti. Torklarla savaşta büyük şöhret kazanıp güçlenen Kegen, han oldu. Kegen 11 Peçenek uruğundan iki uruğu ile ayrıldı, diğer uruklar Tirah'i takip ettiler. Kegen 20 bin adamla Tuna'ya gelerek Bizans'ın hizmetine girdi. Ordası Tuna'nın sağ kıyısında ayrı bir toprak üzerine kuruldu ki Peçenekler bu sınır kalesini elde tutmak mecburiyetindeydiler.³⁹ Ancak Kegen bu mevkide durmayıp Tirah'ın göçer ordasının böğrüne yaklaştı ki burası, Bizans'ın Peçeneklerle olan Tuna sınırı olarak adlandırıldı. 1048 yılında Tirah Bizans kroniklerinin aktardığına göre 800 bin adamla donmuş halde olan Tuna Nehri'ni geçti, maksadı Kegen'i ezmekti, ancak bütün halkı vahamete uğradı; önce salgın hastalık baş gösterdi, sonra Bizanslılar ve Kegen ile yapılan savaşta ordası dağıldı. Tirah esir düştü, geride sağ kalan Peçenekler Batı Bulgaristan'a yerleştirildi.⁴⁰

Şimdi Torklara bakalım. Güney Rusya bozkırlarındaki (tam olarak Dnyeper kıyıları) efendilikleri pek uzun sürmedi, bu yüzden kısa süre Ruslarla sınırdaş oldular. Peçeneklerin ana kütlesi bozkırdan sürüldükten sonra Bizans'a ve Ugriya'ya dalması gibi Torkların ana kütlesi de aynı akıbete uğramıştı, Rus toprakları Rus knezleri tarafından ele geçirilmişti.

18 yıl geçtikten sonra, Rus yıllıklarının kaydettiği gibi Peçenekler son kez Kiev'e hücum etmiş ve onların Yaroslav'ını ortadan kaldırmışlardı, işte bu sırada ilk kez Dnyeper kıyılarındaki Torklar hakkında bilgi verilmektedir; ancak bu artık güçlü bir orda değildi ki Peçenekler tarafından dağıtılmıştı, onun da ardılı yok edici Kıpçaklardı, Peçenekler İdil ardından Torkların yerine hareket ettiler. 1054 yılında "*Vsevolod (o sırada knez Pereyaslav idi) kışın Torklarla savaşa girdi ve onları yendi.*"⁴¹ Bu, anlaşıldığı kadarıyla büyük olmayan bir Tork birliğiydi, nitekim Pereyaslav Knezliği hassa birlikleriyle onları yok edebilirdi. Beş Tork'a göre Kıpçaklar artık gelmişti: "*Yedinci yıl - 1054 yılı arifesi-*

³⁷ P.S.R.L., I, 1, s. 150-151, 1036 yılı. Bu sırada Peçenekler Bizans'a saldırmaya başladı. Tuna'yı geçti ve imparatorluğun sınırlarından içeri girip derinlere daldı (1026, 1032, 1035 yılları. Bkz. G. Cedrenus, ed. Bonn, II, s. 483-484; 499, 512). Peçeneklerin Rus sınırına son saldırısı 1036 yılında oldu, bu yıl üç kez Bizans'a hücum ettiler (Cedrenus, II, s. 514-515. Krş. M. Gruşevskiy, *Istoriya Ukraini-Rusi*, II, s. 25).

³⁸ G. Cedrenus, II, 582; 1048-1049 yılları için anlatılanlara göre Peçenekler göçerler önünde Dnyeper-Pannoniya arasında tutunamamışlardı, öte yandan bu sırada Dnyeper ardının çoğu ellerinden çıkmıştı.

³⁹ V.G. Vasilyevskiy, *Vizantiya i Peçenegi*, Trudi, I, CPB, 1908, s. 10-11.

⁴⁰ Aynı eser., s. 12-14.

⁴¹ P.S.R.L., I, 1, s. 162.

*Boluş Kıpçaklarla geldi ve ardından Vsevolod onlarla barış yaptı ve Kıpçakları geri gönderdi, onlar da hiç gelmediler.*⁴²

1060 yılındaki (Golubovskiy'e göre 1062)⁴³ Rus yıllıklarına göre Rus knezleri artık Torklarla büyük meydan savaşlarına girişiyorlardı; tüm bunlar Dnyeper'in alt akımlarına yöneliyorlardı⁴⁴ ve nihayetinde bu Torklar Dnyeper kıyılarında karar kıldılar: Torklar, Rus ordularının yaklaştığını haber aldılar ve savaşa girmediler, ancak *"korktular, kaçıp uzaklaştılar, sönükçe dağıldılar, Tanrı'nın gazabıyla, topraktan ve dosttan oldular ve Tanrı'nın adaletiyle ezildiler. İşte o Tanrı, Hristiyanları paganlardan korudu."*⁴⁵ Bozkır sonunda Kıpçakların eline geçmişti,⁴⁶ Torklar ise Rusların hâkimiyeti altındaki Dnyeper'den uzak durmuş ve zorunlu olarak 1064'de Tuna'ya hareket etmişlerdi. Bunların (Bizans yazarlarında Uz adıyla görünür) hepsi görünüşe göre 600 bin kişiydi, Bizans içlerine girdiler ve onun Balkanlardaki şehirlerini tahrip ettiler. Torklar arasında açlık ve salgın hastalık başladı, ordaları büyük güç kaybetti. Bu sırada Bolgarlar da Torkların ve Bizans topraklarında yerleşik olan Peçeneklerin can düşmanıydı ve yeni gelen bu çok sayıda kabileyi ezbiyordu. Torkları kıydıktan sonra ele geçirdiklerini Makedonya'ya yerleştirdi. Bu hadiseden sonra Bizans ordusunda Tork birlikleri hâsıl oldu ve bu birliklerin başları imparatorlukta saraya ve yüksek memurluklara yerleşti.⁴⁷

Bir kısım Tork ise kuzeye Tuna'ya çıkmayı başardı. Michael Attaliota'ya göre bu *"Uzlar"* *"Knez Mirmidonov"* tarafından kendi şehrinde dağıtıldı.⁴⁸ Ayrıca V. Vasilyevskiy'in doğru olarak tespit ettiği gibi, Rus knezlerinden başka hiç kimse ülkeye bu adı vermeyi akıl edemezdi;⁴⁹ P. Golubovskiy de aynı fikirdir.⁵⁰ Torkların 1060 yılında knez Mirmidonov'un şehrinde (burası doğal olarak Kiev knezliğine bağlıydı) dağıtılmasından sonra Rus'daki Tork yerleş-

⁴² P.S.R.L., I, 1, s. 162. Krş. V. Lyaskoronskiy, *İstoriya Pereyaslavskoy Zemli s Drevneyşih Vremen do pol. XIII st.*, Kiev 1897, s. 192; "K Vaprosu o Pereyaslavskih Torkah", *Jurn. Min. Nar. Prosv.*, IV, 1905, s. 287. Haklı olarak Tork-Rus çatışmasıyla bağlantılı olarak Kıpçakların Rus sınırına ilk akını açıklanmaktadır. Fakat şunu göz önünde bulundurmak gerekir ki merkez orda hükümranlılığı altında bulunan tabileri ve diğer kabileleri üzerindeki hâkimiyetinin parçalanmaması konusunda oldukça hassastı. Bu konuda Rus bozkırlarının sınırlarında birçok örneği görebiliriz. Bunun gibi zikri geçen Tork birliğinin knez Vsevolod ile barış görüşmeleri yapmak üzere Kıpçak Hanı olan Boluş ile birlikte gittiği düşünülebilir. 1060-1061 yılında meydana gelen hadiseler düşüncemizi doğrulamaktadır.

⁴³ P. Golubovskiy, *Peçenegi, Torki, Polovtsi*, Kievsk. Un. İzv., 1883, No. 3, s. 138-139; "Ob Uzah i Torkah", *J.M.N. Pr.*, No. 7, 1884, s. 13.

⁴⁴ P.S.R.L., I, 1, s. 163.

⁴⁵ Aynı yerde.

⁴⁶ Kıpçakların neşet etmesi ve kaçan Torkların peşine düşmeleri hakkında şu tespiti yapmak gerekir: Rus knezlikleri kaçan bu Torklardan bir kısmını esir almıştı. Doğal olarak tüm bunlar takip eden 1061 yılında Kıpçaklarla yapılan savaşta asker oldu. Rusları bunları içlerine almak hoşnutsuzdu, onları köle olarak görüyordu (P.S.R.L., I, 1, s. 163, 1061 yılı). Tatişçev (*İstoriya Rossiyskaya*, II, s. 116) ise knezliklerin 1060 yılında çokça esir ele geçirdiğini ve bunları şehirlere yerleştirdiğini belirtiyor.

⁴⁷ V.G. Vasilyevskiy, *aynu eser.*, s. 26-29.

⁴⁸ Michael Attaliota, ed., Bonn, s. 87.

⁴⁹ V.G. Vasilyevskiy, *aynu eser.*, s. 29.

⁵⁰ P. Golubovskiy, *Peçenegi, Torki...*, s. 138; "Ob Uzah...", s. 13.

mesinin başladığını varsaymak gerekir. Rus yıllıklarında bunlar hakkındaki haberlere ancak XI. yüzyılın 80. ve 90. yıllarından sonra rastlanmaktadır; fakat bu yerleşimin ortaya çıkışı 1065'teki kütlesel yerleşmeler bir yana kuşkusuz daha erken devirlerdedir. Torklar Rus'da 1068 yılında Kıpçakların karşısına çıkmış ve bu savaş da Kiev Knezi İzyaslav'ın ilk büyük yenilgisi ile neticelenmiş, Kiev ve Çernigov yıkılmıştı.⁵¹ Son hadiseden biz anlıyoruz ki acımasızlık Kıpçaklarla alakalı olarak felaketin Rus'a bozkırdan gelen göçlerle geldiği kabul ediliyor.

Rus'daki ilk Tork yerleşimi hakkındaki ilk haberin 1080 yılında verildiği tartışmasızdır: "6588'in yazında, Pereyaslav'ın Torkları Rus'a geldi, Vsevolod ise onlara oğlu Volodimer'i gönderdi, Volodimer ise geldi, Torkları yendi."⁵² Burada Pereyaslav'ın knezliğinde yaşayan Torkların isyanından ve oğlu olan Ulu Kiev knezinin isyanı bastırmasından bahsedilmektedir. Bu Torkların Dnyeper'in sağ kıyısında Kiev Knezliği'nde yerleşimi konusundaki ilk bahistir; bu noktanın güney sınırında 1084 yılında ilk defa "Tork Şehri" zikredilmekte⁵³ ki burası Rus sürgünlerin baltaya vurulduğu yerdir, bozkırdan hücumlar vukua geldiğinde Torkların göçer dairesi açılırdı. XI. yüzyılın sonlarına doğru -1097'ye doğru- Torklar ilk kez Galiçya Knezliği'nde zikredilmektedir.⁵⁴ Bozkırdan kaçışlar oldukça Ruslar bu kaçkınları sınır boylarına yerleştirip şehirler kurdurmuşlardı.

Öte yandan her ne kadar elimizde bu yerleşimin tarihine dair doğrudan bir veri olmasa da Rus'daki en eski Tork yerleşim yerini Rostov-Suzdal olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak onların evveliyatı babında yani Güney Rus'un Torkları ne zaman gördüğünü, Dnyeper kıyılarında Peçeneklerin ne zaman yayıldıklarını, Rus'un kuzeydoğusunda doğudan kendi göç yollarından gelen Torklarla davaya düştüğünü, Torkların Rus'dan Povolje'ye indiğini ve sadece 70 yılda Dnyeper kıyılarında geldiklerini konuşmak bir keyfiyettir. 985 yılı arifesinde yıllıklarda "Volodimer Bolgarlara (Voljskiye) karşı Dobrinoya'dan ordusuyla kayıklara bindi, Torklar ise kıyıda atlarına atlayıp hücum ettiler ve Bolgarları yendiler."⁵⁵ Bundan başka sonuçlar çıkarmak olmayacak bir şeydir ki bunlar Torklardır, Rus'da göçer ya da yerleşik haldedirler⁵⁶ fakat şüphesiz Rostov-Suzdal'daki Tork yerleşiminin izleri Eski Torklara ve Torçinlere aittir;⁵⁷ Suzdal üzerinden görüldüğü kadarıyla ayrı ayrı Tork toplulukları zuhur etmiş ki buna dair ilk kayıtlar Kiev Ruslarının henüz onlarla sınırdaş olmadığı 1015 yılına aittir.⁵⁸

⁵¹ P.S.R.L., I, 1, s. 167, 1067 yılı.

⁵² P.S.R.L., I, 1, s. 204.

⁵³ Vladimir Monomah'ın öğüdünde şöyle bir ibare vardır: "и потомъ на Святославъ по Половцехъ и потомъ на Торческый городъ и потомъ на Гюргевъ по Половцехъ...", (P.S.R.L., I, 1, s. 249).

⁵⁴ P.S.R.L., I, 1, s. 226.

⁵⁵ P.S.R.L., I, 1, s. 84.

⁵⁶ Torkların henüz IX. yüzyılın ikinci çeyreğinde Orta İdil'e gelişleri hakkında bkz. Fr. Vestberg, "Analizu...", s. 17.

⁵⁷ Aşağıda ayrıntısıyla anlatılmıştır.

⁵⁸ 1015 yılında Knez Gleb Vladimiroviç açısını kesmiş ve ona "Torçin adı verilmiş". P.S.R.L., I, 1, s. 136 (Torçin "tüyleri diken diken eden" anlamına gelir - Çev.).

Rus'daki Torklar geri kalan bütün Türklerdir. Bu konuda nicelik bakımından en çokları Rus'un güneyinde yer alır ve onların adları (Torçin, Torkin, Torkskoye, Torçitsı) nedeniyle yıllıklarda daha sık geçmektedir⁵⁹ ve nihayetinde yıllıklar onların 600'lük ve 6000'lik askeri birlikleri hakkında bilgi vermektedir.⁶⁰

1097 yılında Rus'daki yerleşimlerde Torklarla beraber ilk defa Peçenekler ve Berendiler zikredilmektedir.

Berendiler (Berendiçler idi), kuşkusuz bunlar da Torklar ve Peçenekler gibi Türk'tü;⁶¹ kendileri ne bağımsız hareket eden bir kabile ne de sadece Torkların bir kabilesi oldu.⁶² Yıllıkların bir yerinde daha sonraları bir açıklama ortaya konmaktadır, buna göre: "Torçin'e hücum edenler, adları Berendi idi, koyun postu giymiş kutsal bir ordu, hançerlerin ülkesi..."⁶³; fakat bu açıklamayla beraber Berendilerin sayısı hakkında Kiev Knezliği'nde onların askeri birliği 1500 kişi,⁶⁴ 2100 kişi⁶⁵ ve 30.000 kişi⁶⁶ olarak bu halkı Rus'un kuzeydoğusun-

⁵⁹ Yıllıklarda Torklarla ilgili hadiselerin bir derlemesi için bkz. M. Pogodina, *İzsledovaniya Zameçaniya i Letsii*, V, s. 193.

⁶⁰ P.S.R.L., II, (*İpatevskaya Letopis*), 1908, s. 505, 1160 yılı. 600'lük birlikler hakkından bkz. s. 636, 1185 yılı. Burada Kiev kneziyle beraber Tork prensi Kuntugdey'in idaresi altındaki 6000'lik birlikten bahsediliyor. Bu birlik elbetteki Torklardan teşekkül etmişti.

⁶¹ N.A. Aristov, Türk halklarının etnik bileşimi ve milletleşmesi, yayımları ve sayıları üzerine çalışmıştır (*Jıvaya Starina*, 1986, III. - IV. baskı, s. 277-456). Buna göre "beş bören" adından hareket ederek bu adın Kara Kırgızlarda "kök börön" kabilesi olarak görüldüğünü ve Kıpçaklarda yıllıklarda geçtiği gibi "berendi" olduğunu öne sürmektedir (s. 310-311). Berendilerin kati Türklüğü hakkında yakınarda A.İ. Sobolevskiy (*Russko-Skifskih Etyudah*, İzv. Otd. Russk. Yaz. İ Slov. Akad. Nauk, 1921, XVI, s. 10) bazı itirazlar ortaya koymuştur. Buna göre Berendiler İran kavmidir ve Meotis İskitlerin torunlarıdır: "Berendi adı ilk ortaya çıktığında Berendiç idi ki bunu İran diliyle açıklamak mümkündür. Farna yani sulh, dirlik, saadet sıklıkla özel adların bileşimine katılır; İskit kralı Sayta-Farn idi, Rusçadaki b ile f bir arada bulunmaz. Strabon ise bir İskit kabilesinin adını Parvoi Daev olarak verir ki anlamı "Daev'in bölgesinden gelen, Meotid toprağında yaşayan"dır. V. Parhomenko ise (*Shidniy Sbit*, No. 5, Harkov 1928, s. 244-245) "Çorni Klobukiler"in (Karakalpakların) Berendiler ile alakalı olması hakkında "Kafkasyalılarla-Yafetlerle" bir bağ kurmakta fakat bir ancak bir ümit olan kendi varsayımını güçlendirme yoluna gitmekte ki bu bağ sadece Yafetoloji kurabilir. Berendilerin Türklüğü hakkında akıcı tahliller için bkz. J. Marquart, *Ueber das Volkstum der Komanen*, s. 157; Ladislav Rásonyi-Nagy, *Valacho-Turcica*, Forschungs-arbeiten d. Mitglieder d. Ungarischen Instituts und d. Collegium Hungaricum in Berlin, Berlin 1927, s. 3.

⁶² P. Golubovskiy, *Peçenegi, Torki, Polovtsi*, Kievsk. Un. İzv., No. 9, s. 431-432; N.P. Barsov, *Oçerki Russkoy İstoriçeskoy Geografii*, 2. basım, Varş., 1885, s. 136; Balaley, "Berendi", *Hov. Ents. Slovar* *Brokgauz-Yefrona*, VI. Bu son çalışmada yazar Berendileri Torklara ya da Peçeneklere bağlamaktadır. C. Jirecek ise (*aynu eser*, s. 6) Berendileri Peçeneklerin bir kolu olarak görmektedir.

⁶³ P.S.R.L., I, 1, s. 261, 1097 yılı.

⁶⁴ P.S.R.L., II, s. 557, 1172 yılı.

⁶⁵ P.S.R.L., II, s. 631, 1183 yılı.

⁶⁶ Lavrentev (*P.S.R.L.*, I, 1, s. 290, 1138 yılı), İpatev (*P.S.R.L.*, II, s. 301, 1139 yılı), Novgorod IV (*P.S.R.L.*, IV, s. 5) ve Sofiy I (*P.S.R.L.*, V, s. 157) yıllığında bu rakam verilmektedir. Ancak Voskresen (*P.S.R.L.*, VII, s. 31), Novgorod IV'ün kronografik listesinde ve Sofi I yıllığının ikili listesinde (Karamzin ve Obolensk) rakam 1000 olarak görünmektedir. Novgorod IV yıllığının kronografik listesinde başlarda 1000 olan rakam sonraları 40.000 olarak düzeltilmiştir. Berendiler Nikonov'da da yer almaktadırlar (*P.S.R.L.*, IX, s. 162). Bu yer İpatev yıllığında tahrir olmuştur ("Ярополкъ же съзвася съ братею своею и съ сыновцы своими събрася и съ Соуждаци и Ростовчи с Полочанъ и Смолянъ, Угры, Галичане и Беренъевъ ... тысящъ и Тоуровцы и собра вои многы и поиде Черновоу..."). Bazı tarihçiler verilerden hareket ederek Berendilerin Ugor kralı tarafından gönderildiğini öne sürmektedirler (örneğin Tatişçev, II, s. 256. Buna göre 10.000 Berendi vardır. Jitetskiy (*Kievskaya Starina*, s. 1883, s. 440) ise Güney Rusya'daki halkları birbirine karıştırmaktadır. N.A. Aristov (*aynu eser*, s. 310-311) buradaki Türk halklarının etnik bileşimini incelemekte ve V. Parhomenko (*aynu eser*, s. 243) Karakalpaklara değinmektedir.

dan Ugriya ve Bolgariya'ya kadar olan engin topraklara serpiştirmekte,⁶⁷ onlar Rus'da Torklarla ve Peçeneklerle aynı anda anılmasına rağmen hiçbir zaman onlarla karışmamış ve hep müstakil olarak bahis konusu edilmişlerdir.⁶⁸ Ancak tarihi bağlar göz önüne alındığında Peçeneklerle Torklarla olduğundan daha yakın münasebet içinde olduğu gözlenebilir; yine de bu çıkarım bize bu iki halkın etnik birliği konusunda hüküm vermemize olanak sağlamaz.

Berendi yerleşimi Torklarda olduğu gibi Galiçya'da ve Kiev Knezliği'nde olmuş ve bunun dışında Peçeneklerden hiçbir iz bulunmayan Rostov-Suzdal arasına da yerleşmişlerdir. Nihayetinde Berendilerin ve Torkların doğudan batıya izledikleri göç yolunun aynı olduğu sonucuna varılabilir.⁶⁹

Peçeneklerin hepsi uzaklara Tuna'ya akmadı, önemli bir kısmı Karadeniz kıyılarında kalarak önce Torkların ve ardından Kıpçakların hâkimiyetinde yaşadı,⁷⁰ buradan bir kısmı kendiliğinden Rus'a kaçmış veya Kıpçaklarla yapılan savaşlar esnasında Ruslar arasında eriyip gitmişlerdi. Kıpçaklara karşı yürütülen büyük savaşlarda bu ilişkide özellikle dikkati çeken XII. yüzyılın başlarında Türk kabilelerinin Rus knezliklerine tabi olmaları ve knezliklerin Kıpçaklara tabi olan ve Kıpçak olmayan Türk kabilelerine yardım ederek onları özgürleştirmesidir. 1103 yılında zaferle sonuçlanan savaşın ardından Ruslar sadece akıl almaz ganimetler elde etmekle kalmadılar, aynı zamanda "Peçenekleri ve Torkları kaçırmaktan kurtardılar";⁷¹ "Monomah'ın Öğüdü"nden öğreniyoruz ki birkaç yıl önce 1096 yılında Sula'ya onlara Monomah'ın karşılaşmaktan kaçındığı Çiteyeviç'in "Kıpçak'tan olma" Tork kabilesi gelmişti.⁷² Rusların gelip geldiği 1103, 1108 ve 1111 savaşları sonucunda Kıpçakların bozkırlardaki hâkimiyeti sarsılmış, henüz Kıpçaklara tabi olmayı kabullenmemiş olan Türk ordaları hür kılınmıştı. 1116 yılında elde edilen galibiyetin ardından knez Yropolk Viladimiroviç Don'a ulaşmış ve Don kıyılarında Torklar ve Peçenekler isyan etmiş, böylece görüldüğü kadarıyla çoğu bozkırlarda bırakılmıştı. Dehşetli çarpışma iki gün iki gece sürmüştü, neticede isyan bir fayda

⁶⁷ B. Kossanyi ("Az üzok...", s. 529) Rus Berendilerle Macar kaynaklarındaki *Berend*'in aynılığı üzerinde durmaktadır. Ugriya'daki Berendiler aşağıda incelenecektir. Bolgariya'daki Berendiler için bkz. C. Jirecek, *aynı eser.*, s. 6-7. Buna göre Bulgaristan'da Niş ve Sofya arasındaki Tsaribroda ve Breznika bölgelerinde Berendilere ait iki köy vardı. 1438-1142 yılları arasında Moldavya'ya hükmeden kişi Berindey (Beryndej) idi.

⁶⁸ Rus yıllıklarında Berendiler için bkz. Pogodina, *aynı eser.*, V, s. 193.

⁶⁹ Berendilerin ve Torkların Kiev'e varmaları ve birlikte yurt tutmaları hakkında yıllıkların 1105 yılına ait geliş kaydına bakınız. Kıpçaklar Zaruba'ya Torklara ve Berendilere hücum eder (*P.S.R.L.*, II, s. 257). Bu ilişkide ilginç olan ayrıntılar ise Tatişçev'in (*aynı eser.*, II, s. 79) 993 yılına ait Pereyaslav Ruslarının Peçeneklerle teke tek boy ölçüşmesi hakkında verdiği bilgilere yıllıklarda rastlanmamasıdır: "Vladimir atlı kızığuna bindi, tüm savaşçıları kışlalarında olan Berendilere ve Torklara gönderdi, sordu: Savaşta Peçeneklerle dövüşüp onları alt edebilecek bir insan var mı?". Berendilerin ve Peçeneklerin Rus'a girmesi Vladimir ile başlamıştır ki görüldüğü kadarıyla anlatılanlar gerçeğe çok yakındır. Ugriya'da ise tam tersine Berendileri çoğu kez Torklarla değil Peçenekler ile birlikte görüyoruz ki Berendilerin Ugriya'ya nüfuzları sınırlı kalmıştır. Öte yandan Berendilerin Ugriya'ya girişi Peçeneklerden bağımsız ve onlardan daha erken olmuştur.

⁷⁰ *De Administrando Imperio*, bölüm 37, bu hadiseden bahsetmektedir. Buna göre bu Peçenekler kendi evlerinde kalmış ve Torklar arasında yaşamışlardır.

⁷¹ *P.S.R.L.*, I, 1, s. 279.

⁷² *P.S.R.L.*, I, 1, s. 249.

sağlamamış; Torklar ve Peçenekler bozkırda kalmışlar, Kiev Knezi Vladimir Monomah'a gelmişlerdi.⁷³

Bu Torkların ve Peçeneklerin (ve onlarla berber galiba Berendilerin) Rus sınırlarından içeri yaptıkları son büyük kitlesel göçtür. 1116 yılından sonra bozkırdan böylesine bir giriş bir daha hiç duyulmadı. Rus'a göçlerin böylesine gelişinin bir sürtüşme doğurmadığı da görülmemiş bir şeydi; nitekim bizzat Vladimir Berendileri Rus'tan sürdü, Peçenekler ve Torklar ise "kendileri kaçtı."⁷⁴ Fakat tüm bunlar bir epizot olarak görünmektedir. Dört yıl sonra Pereyaslav'ın knezliğinde tekrar Torkların adı duyulacaktı.

Kıpçaklar bozkırdan kaçan kendi köleleriyle hiçbir zaman barış içinde olamazlardı. Bu nedenle Kıpçak birlikleri Rus topraklarında olmalarına bakmayarak özellikle Torkların, Peçeneklerin ve Berendilerin üzerine yürümüşlerdi. Eğer 1061 ve 1067 yıllarındaki ilk Kıpçak hücumlarının sebeplerini tahmin edebilirsek sonraki seferleri kolayca tasvip edebiliriz. 1093 yılında Kiev knezliğine saldırdılar ve birkaç kez Rus knezlerini ortadan kaldırdılar. Kıpçaklar bundan başka Torkların sığındığı Torçevska şehrini aldılar. Dokuz haftalık bir kuşatmanın ardından nihayetinde şehre girip her yeri yaktılar, Torklar esir alındı ve kışlaya geri döndüler.⁷⁵ 1105 yılında Kıpçaklar artık hususi olarak Kiev knezliğindeki Türk yerleşimcilere saldırıyordu: "Böylece yazın Bonyak'a vardılar, kışın ise Zaruba'da Torkları ve Berendileri yendiler."⁷⁶ 1125 yılında Kıpçaklar Pereyaslav'ın bölgesine saldırdı. O dönemi anlatan yıllıklar bu saldırının maksadını ortaya koymaktadır, o dönemin havasına uygun olarak Kıpçakların edindiği dil şöyle bir hal almıştı: "...onların (yani Rusların) Torklarını alalım." Ancak Pereyaslav knezi Yaropolk telaşa kapılmadı ve "Baruç ve diğer şehirlerde kaçak insanları ve Torkları yendi"; bundan sonra Kıpçakları başarıyla püskürttü.⁷⁷

⁷³ P.S.R.L., II, s. 284. Krş. M. Gruşevskiy, *aynu eser.*, II, s. 535. Bir kısım Peçenek bozkırda daimi olarak kalmıştı; Moğol istilası döneminde bozkırda *Bäsänä* (Becene) adına rastlanılmaktadır. Bkz. J. Marquart, *Ueber...*, s. 157. Krş. Zoltan Gombocz, *aynu eser.*, s. 213. Plano Carpini ve Rubruk'ta (çev. Maleina, SPB, 1911, s. 50, 95, 101, 102) Peçeneklerin Kangitler-Kanglılar adlı hiç duyulmamış kabileleri sayılmaktadır (bu mesele hakkında bkz. Marquart, *Ueber...*, s. 163 ve özellikle 172). Rus'da Peçenekler, Torklara ve Berendilere bakışla nispet edilemeyecek kadar azdır, yıllıklarda sadece Kiev Knezliği ile ilgili bahislerde görünmektedir. Yıllıklarda Peçenekler için bkz. Pogodina, *aynu eser.*, V, s. 193.

⁷⁴ P.S.R.L., II, s. 286, 1121 yılı.

⁷⁵ P.S.R.L., I, 1, s. 218-225, 1093 yılı. Krş. M. Gruşevskiy, *aynu eser.*, II, s. 530.

⁷⁶ P.S.R.L., II, s. 257. Kıpçaklar Karakalpaklara saldırmışlar mıydı? 1071 yılına dair şöyle bir kayıt vardır: "воеваша... оу Ростовъца и оу Неятина" (P.S.R.L., I, 1, s. 174). Bilahare daima Kiev'in göçer Türklerini mi göreceğiz?

⁷⁷ Bu hadise Lavrentev yıllığında (3. baskı, CPB., 1897, s. 280-281) 1125, İpatiev yıllığında (P.S.R.L., II, s. 289-290) ise 1126 yılında gösterilmektedir; İpatiev yıllığının tespiti bana daha oturaklı gibi gelmektedir. Ayrıca krş. V. Lyaskoronskiy, "K Vaprosu o Pereyaslavskih Torkah", *J.M.N.P.*, 1905, Aprel, s. 288. Kıpçakların Ruslarla ilk vuruşması bize öyle geliyor ki bozkırdan kaçan Torkları Rusların içlerine almalarından kaynaklanmıştır, daha sonraki büyük çatışması ise bozkırlı düşmanları Moğollarla oldu. Eğer Troits yıllığı doğruyu yazıyorsa Rusların ikincisiyle yürüttükleri düşmanlık ilişkisi sadece Moğollara boyun eğen Kıpçaklardan kaynaklanmıştır; nitekim Rus knezleri Kıpçaklar ile anlaşıp onların korumasına girmişti. "...Уведавше Татарое, что идуть князи Рустии противу имъ и прислаша послы къ княземъ Русскимъ: се слышимъ, оже противу намъ идете, послушавше Половецъ, а мы вашей земли не заяхомъ, ни городовъ вашихъ, ни селъ, не на

Öte yandan Torklar, Berendiler ve Peçenekler dışında yıllıklarda Rus'da yerleşen üç kabilesinin adı daha geçmektedir: Kayepiç'ler (Каепичи), Kovu'lar (Ковуи) ve Turpi'ler veya Turpe'ler (Турпей).

İlk iki ad Türk halkları hakkında belli başlı kaynaklardaki kabilelerden herhangi birisiyle bize malum olmuyorsa da Turpi'ler, öyle anlaşıyor ki Peçenek kabilelerinden biridir. Bunlar yıllıklarda sadece 1150 yılına ait kayıtlarda görülmekte ve Dnyeper'in sol tarafındaki Sakov şehri topraklarındaki göçer askeri birlikler olarak Dnyeper'in sol kıyısında yer alan Kiev knezliğinin sınırlarında⁷⁸ devriye geziyorlardı.⁷⁹ Bu bilgiden başka Turpi'lerin aidiyetini açıklamak için 1142 yılına ait bir başka kayda bakalım; vakanüvis, Çernigov knezi ile Pereyaslav knezi Vyaçeslav arasındaki savaştan bahsediyor ve sonra şöyle diyor: “бьющимъ же ся имъ оу Переяславля и посла Всеволодъ оу Переславля Лазоря Саковскаго с Печенегы и с вои Вячьславо в помощь.”⁸⁰ Görüldüğü gibi Ulu Kiev Knezi Vsevolod, Pereyaslav knezine Pereyaslav knezliğinin olduğu yere yardıma gönderiliyor ve sol kıyıdan Lazorya Sakov adı zikrediliyor; Peçenekler ise görüldüğü kadarıyla Sakov bölgesindedir; bu yüzden sekiz yıl geçtikten sonra adı geçen bu yere zımni olarak Turpi'leri yerleştirmemiz mümkündür ki bunların kabile adının böylece daha anlaşılabilir mahiyeti olduğu ve Sakov Peçeneklerinin bir kabilesi olarak zikredildiği anlaşıyor.⁸¹

вас приидохоу, но приидохоу, Богоу попушени, на холопи наши и на конюси свои, на поганья Половицы, а возмите съ нами миръ, а намъ съ вами рати нету; оже бежать къ вамъ Половци, и вы бейте оттоле, а товаръ емлите себе, занеже слышахомъ, яко и вамъ многа зла творять, тово же ради мы ихъ отселея бьемъ. Князи же Русстии тово не послушаша, и послы Татарския избиша, а сами поидоша противу имъ” (P.S.R.L., I, s. 217, bkz. *Laurentesk. Leto.*, 1897 baskısı, s. 479). Metinden de anlaşılacağı gibi Moğollar, Ruslara elçi gönderip eğer Kıpçakları Moğollar ile barış içinde tutarlarsa kendilerine karşı hücum etmeyeceklerini ve eğer kendilerinden kaçan Kıpçakları Ruslar içlerine alırlarsa kendilerine büyük kötülükler yapacaklarını bildirmektedir. Öte yandan Kalka'da cephe önünde Ruslar bekliyordu. Rus tarihinin temel kaynaklarında bu epizot üzerinde durulmamakta (sadece geçiştirilmektedir) ve Troits yıllığında bu yer tahlil edilmemiştir. Anlaşıldığı kadarıyla vakanüvislerin bizatihi kendisi Moğol elçisini içtenlikle tasdik ediyorlar ve Moğolları dinlemediği için knezlerini suçluyorlardı. Daha sonraki yıllıklarda, örneğin Nikonov yıllığında (P.S.R.L., X, s. 90) Moğolların sözüne inanç ve kendi knezlerini suçlama daha da belirgindir (krş. G.V. Vernadskiy, “K Voprosu o Veroispovedanii Mongolskih Poslov 1223 g.”, *Seminarium Kondakovianum*, I, Praga, 1927, s. 145). Bununla beraber yıllıklardaki tavrı Moğolların tüm sözüne itina göstermeden bütünyle inanma doğrultusundadır: Onların elçisine inanma ve barış anlaşması yapmanın önemi akis ettirilmiştir. İ. Berezin (“Pervoye Naşestviye Mongolov na Rossiiu”, *Jur. Min. Har. Pros.*, 1853, sayı LXXIX, II, s. 247) ve daha sarahatle D. İlovayskiy (*İstoriya Rossii*, II, M., 1880, s. 358) Moğolları bu kabul edişin olağan olduğunu; Moğolların Deşt-i Kıpçak'da Kıpçaklara ve Alanlara karşı izlediği siyasetin düşmanlarının bir araya gelip birleşmelerini engellemek şeklinde görüldüğünü belirtmektedirler. Galiba en dikkat çekici şey ise Rus'a gelen Kıpçakların burada Kıpçak hanları için “dua etmeleri” idi (“помолися Котянъ зятю своему-Мстиславу Удаому-о пособыи”) ve Moğolların bu Ruslardan öç almayı isteyecekleri durumu ortaya çıkarıyorlardı. Bu epizodu Moğolların Ugriya'yı işgal ettikleri durum ile karşılaştırmak ilginç olacaktır ki Moğollar oraya da Kıpçakların izini sürerek gitmişti. Bu hadiseler için bkz. Kunik, *O Sobitiyah 1123-4 g.g.*, II cilt, Uçen. Zapiskah Akad. Nauk, No. 1 ve 3, 1854. Yine de bu çalışma bana pek tatmin edici gelmedi.

⁷⁸ P.S.R.L., II, s. 398.

⁷⁹ M. Gruşevskiy, *Oçerk İstorii Kiyevskoy Zemli ot Smerti Yaroslava do Kontsa XIV stol.*, Kiev 1891, s. 9.

⁸⁰ P.S.R.L., II, s. 311.

⁸¹ P. Golubovskiy, *Peçenegi, Torki, Polovtsi*, Kievsk. Un. İzv., No. 9, s. 432-433. Buna göre Turpi'ler Torklardır ve bu temelde 1125 yılında Sakov'un olduğu yerde, Pereyaslav'ın kuzeybatısında olan

Kayepiç'ler ise bir kez daha 1160 yılında Çernigov knezliğindeki iç savaşta Çernigov, Kiev ve Galiçya savaşçılarının müttefiki olan bir askeri birlik olarak anılmıştır.⁸² Kovu'lar ise Kiev ve Çrnigov bölgelerinde biliniyor ve ilk knezlikte 1151, 1162 ve 1170 yılında; ikincisinde ise 1185 yılında adı geçiyor. Bunun dışında "İgor Alayı Destanı"nda rastlanıyor.⁸³ Mamafih bu iki Türk kabilesi hakkında katıyetle konuşamayız; onlar aynı zamanda XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus'a yerleşen Kıpçaklar da olabilir.⁸⁴

Tüm bunlarla beraber, Rus'taki bu nüfus yani Türkler için birleştirici ad Karakalpak idi.⁸⁵

Baruç'taki Torklar babında zikredilmektedir (*Laurentev Let.*, 1897, s. 280-281; *P.S.R.L.*, II, s. 289-290). Fakat Baruç görüldüğü kadarıyla bu yerden uzakta, Osetra ve Udaya'nın üst kısımlarında konumlanmaktadır. Bkz. V. Lyaskoronskago, *İstoriya Pereyaslavskoy Zemli c Drevneyşih Vremen*, s. 175; "K Voprosu o Pereyaslavskih Torkah", *Jurn. Min. Har. Pros.*, 1905, IV, s. 295; Barsov, *Oçerki Russkoy İstor. Geografii*, 2. baskı, s. 161-162. Samçevskiy (*aynu eser.*, s. 83), Pogodin (*aynu eser.*, s. 202) ve Lyackoronskiy (*K Voprosu o Pereyaslavskih Torkah*, s. 286) de Turpi'leri Tork olarak addetmektedir. A.İ. Sobolevskiy azimle Rus'un güneyinde İran izleri peşinden gitmekte ve bunu Turpi'lerde bulmaktadır: "Turpilerin ikinci bir adlandırılması Herodot'un ikinci bölümünde yapılmakta ki bu Strabon'da Pliniye'nin İnapaei bölgesindeki *Zapatoï*'dur. Son iki adı kolaylıkla suyla alakalı bir biçimde "Jaz-apaya" olarak bulabiliriz; ses olarak uyumlu bir biçimde çıkan "Anapaya", "susuz" demektir (*aynu eser.*, s. 10-11).

⁸² *P.S.R.L.*, II, s. 507. Metinden anlaşılıyor ki Kayepiçler Berendilerle beraber anılıyor ve Ulu Kiev knezinin Çernigov knezi Svyatoslav'a gönderilen Vladimir Andreyeviç ve Yaroslav İzyaslaviç'in komutasındaki Kiev ordusuna yardım eden askeri birlikler arasında sayılıyor. Çernigov knezliğinde ne Kaptiçlerin ne de Berendilerin adı geçiyor ki bu sırada Berendiler Kiev yakınlarında bilinmektedir (krş. D. Rasovskiy, "O Roli Çernih Klobukov v İstorii Drevney Rusi", *Seminarium Kondakovianum*, I, Praga, 1927, s. 108). Ayrıca knez Vladimir Andreyeviç'in 1160 yılında Kiev'in Berendi askeri birliklerinin komutanlarından biriyle karşılaştığı kaydedilmekte (*P.S.R.L.*, II, s. 505) ve daha önceleri henüz 1153'te (*P.S.R.L.*, II, s. 465) onun Berendiler ile Ulu Kiev knezi tarafından Olesya'ya gönderildiği anlaşılıyor.

⁸³ *P.S.R.L.*, II, s. 427, 428 (1151 yılı), 517 (1162 yılı), 544 (1170) Kiev knezliğinde; *P.S.R.L.*, II, s. 638, 639, 642, 644 (1185 yılı) Çernigov knezliğinde. Igor Alayı Destanı'nda (yay. Sabaşnikova, M., 1920, s. 26-27) Kovu'lar doğrudan zikredilmemekle birlikte Knez Igor'un bahtsız savaşında yer alan Çernigov savaşçıları içindeki Türk reisleri arasında sayılıyor; metin onun "Çernigov'un Kou'la-n" ile geldiğini yazmaktadır: "а уже не вижду власти сильного и богато и многовои брата моего Ярославa съ Чернизовскими былями (bilya), съ Могути (Mogut) и съ Татраны (Tatran) и съ шельбиры (Şelbir) и съ Топчаки (Torçak) и съ Ревуги (Revug) и съ Ольберы (Olber). Тии бо бес щитовъ съ засапожники кликомъ пълкы побуждають, звонячи въ прадедную славу." P.M. Melioranskiy'e ("Turetskiye Elementi v Yazike Slova o Polku İğoreve", *İzv. Otd. Russk. Yaz. i Slov. Akad. Nauk*, 1902, II) göre durum şudur: Bu sayılanlar "kabilelerin tasnifi" ya da "güçlü ve kalabalık uruklar" içinde Kovu; "были" yani "bılı" (Türkçe *bojla*, *buila*'dan) asil, boyar anlamına gelir ve Türk beyleri Türkçe unvan olarak "bilya" kullanmışlardı. N.A. Aristov (*Ob Etničeskiy Sostav Tyurksk. Plemen.*, s. 310-313) ise Radloff'un *Aus Sibiren*, s. 208-214'de "kıy" ve "kobuy"ı Şor ve Şagay kabilelerinde göstermesine dayanarak yıllıklarda geçen Kovu ile bunu bağlamaktadır. A.İ. Sobolevskiy (*aynu eser.*, s. 10-11) Kovu'ları İranlıların ardılı olarak saymakta (bu adı Baktriya'daki *kaoya* ile karşılaştırıp bunun İskit dilinde *kauya* olması gerektiğini belirtmiş ve bunun anlamını da "Kavi kabilesine ait olan" olarak açıklamıştır) ve destanda adı geçen Kovu'ların ve Şelbirlerin, Priskos ve diğer Grek yazarlarda adı geçen Sabirlere yakın olduğunu öne sürmektedir. Kovu'lar kabilesi ve destanda geçen diğer bir kabile olan "Tatranlar" şüpheye mahal bırakmayacak şekilde Türk kökenli olarak görünmektedir; Annae Comnenae'de (*Alexias*, ed. Reifferscheidii, Lipsiae, 1884, I, 257) adı geçen Peçenek adı Tatran ile karşılaştırınız. Bu adın Türk esaslı "tat-" kökü üzerine bkz. P. Mutafciiev, *Bulgares et Roumains dans l'histoire des Pays Danubiens*, Sofia 1932, s. 252-254. Olberler için knez Mistislav İzyaslaviç'in 1159 yılında meclisindeki adlarla karşılaştırma yapınız: "Olbr Şeroşeviç'i gönderdi (Mistislav tarafından Berendilere)" (*P.S.R.L.*, II, s. 501); bu da Türk olarak görünmektedir. Olber adı için ayrıca bkz. M. Gruşevskiy, *aynu eser.*, II, s. 534.

⁸⁴ Krş. M. Gruşevskiy, *aynu eser.*, II, s. 534.

⁸⁵ Karakalpak adı Peçenekler, Torklar, Berendiler ve diğer irili ufaklı Türk kabileleri için ortak ya da takma ad idi. Karamzin'in (*aynu eser.*, II, s. 218) görüşü de bu doğrultudadır. İ. Samçevskiy'e

Şimdi Tuna önlerindeki Peçeneklere ve Torklara bakalım. Buraya aşama aşama göçmüşlerdir: Peçenekler Torkların, Torklar ise Kıpçakların püskürtmesi ve diğerleri XI. yüzyılın 40-60'lı yıllarında birkaç on yıl süren yıkım neticesinde fokurdayarak Bizans ve Ugriya topraklarına girip Kıpçaklar tarafından Tuna'nın alt kısımlarına itilmiştir. Bu on yılları kesin olarak tasnif etmek zordur, o ya da bu göçer topluluk düşmanın dehşetinden sakınmak için Ugriya ve Bizans'ın derinliklerine dalmıştır. Macar kaynakları bunları karıştırmış ve Kun, Bessi olarak adlandırmış, Bizans kaynakları ise tüm bunları klasik bir tasnif olarak İskit adı altında toplamıştır. Bazen de çeşitli göçer kabileler birleşmişler, birlikte akınlara çıkmışlar ve bu ise terminolojiye daha büyük düzensizlikler getirmiştir.⁸⁶

Bu nedenle hangi göçer topluluklarının hanları Ozul idaresinde 1070'de Ugriya'ya hücum ettiklerini tespit etmek güçtür; bunlar Karpatların güneyine gelmişler, Mezöşek'ten geçerek Pannoniya'yı yağmalamışlar ve Bigar'a kadar her yeri harap etmişlerdi. Bunun yanında Kral Solomon bu topluluklara yetmiş ve onun kardeşleri Geza ve Ladislava (Macarca László, Láslo) Çergalom meydan savaşında hemen hepsini kılıçtan getirmişti.⁸⁷ Macarlarla meydana

(aynu eser., s. 84-88) ve M. Pogodin'e (aynu eser., V, s. 194-196) göre ise son tahlilde yıllıklarda Karakalpakların anılması Peçenekler, Torklar ve diğerlerinin adı geçtiğinde görülmektedir (ayrıca krş. Golubovskiy, *Peçenegi, Torki, Polovtsi*, Kievsk. Un. İzv., No. 9, s. 433). Kendi adları olan "Kara Kalpak", taktıkları kara başlıklardan ya da başkaları tarafından kendilerine verilen aşağılayıcı bir addan kaynaklanıyor olabilir, Kıpçaklarda ve genel olarak Türk halklarında "kara", "tabiliğe alınmış" ve "bağımsız olmayan" topluluklara verilen bir adlandırmadır. Karakalpak adı yıllıklarda ilk defa, bozkırdan kaçanların Rus'a gelmelerinden 70-80 yıl sonra 1146 yılından itibaren Ruslar tarafından kabile ya da uruk adı olarak verilmiştir. Bu ad önce Kıpçaklar tarafından aşağılayıcı mahiyette verilmiş daha sonra onlardan Ruslara tercüme ederek geçmiştir (Karakalpak=Kara başlıklılar). Türkçe "kalpak", Rusçadaki "başlık"tır. Ayrıca bkz. P. Melioranskiy, "Zaimstvovaniya Vostochny Slova v Russkoy Pismennosti Domongolskago Vremeni", *İzv. Otd. Russk. Yaz. i Slov. Ak. N.*, 1905, IV, *klobuk*. Yeni Türkoloji'de Karakalpak'ın birleştirici adlandırma olduğu ve ayırt edici anlamı hesaba katılmıyor; bu ad bir Türk kabile adı olarak anılmaya devam ediliyor. Böyle bir yaklaşım için bkz. J. Marquart, *Ueber...*, s. 158. Marquart, Karakalpak adını Kıpçaklar içinde bir kabile olan *Kara Böklü* (Marquart bunu *Börklü* olarak düzeltmiş) ile bir tutmuş ve V.V. Bartold ("V Svoey Prostrannoy Retsezi na Upom. Rabotu Markvarta", *Russkiy. İstoriç. Jurnal*, 1921, VII, s. 150) da aynı görüşü benimsemiştir. Bize göre bu meseleyi çözmemektedir, önemli olan Karakalpakların çağdaşı olan Türkistan'daki kabilelere ve Kiev'de bu adı yüz yıldan fazla taşıyan ve Kiev Ruslarının çöküşünden sonra bu adı devam ettiren Çornı Kulobuki'n (Karakalpakların) ardıllarına bakmaktır. V. Parhomenko tamamen kendine has bir görüşe sahiptir. Yazar benim yukarıda adı geçen "O Roli Çemuh Klobukov v İstorii Drevney Rusi" adlı makalemde 243. sayfadaki görüşlerime ve genel olarak bu makaledeki "Karakalpak"ın birleştirici ad olduğu yönündeki bakış açımına karşı çıkmakta ve Torkların, Peçeneklerin ve Berendilerin bir nece kabilesinde Karakalpak adının görüldüğünü hesaba katmamış ve Marquart ve Bartold'un Karakalpakların, Kıpçakların Kara Böklü kabilesi olduğu görüşünü benimsemiştir. Ancak sayfa 244'de yazar Karakalpakları Kafkas-Yafetler teorisi ile bağlamak zorunda kalınca daha önce dediklerinin hilafına yazıyor: "Eğer bu adı (Karakalpak), birleştirici ad olarak ele alırsak, tartışmasız bu ad sadece Türk unsurları ile alakalı doğmuş ilk önce Kafkas-Yafet mahiyete bürünmüştür." Parhomenko, Karakalpaklarda Yafetizmi ise bir sonraki tahlilinde keşfetmektedir: 1023-1024 yıllarında knez Mstislav, kendi kardeşi Kiev knezi Yaroslav, Hazar ve Kasoglarla savaşmak için Çernigov knezliğine geldi; "Yıllıklarda XII. yüzyılın kabile adlandırmalarında yer alanlardan Kasoglar, öyle düşünüyorum ki Kovu'lardır... bazı yıllık kayıtları bu sonuncuyu Çernigov topraklarıyla ilişkilendirmektedir." Kovu'lar ise bilindiği gibi Karakalpaklardandır. 83. dipnotta bu Kovu'ların Türk olduğunu ortaya koymuştum.

⁸⁶ Örneğin Ugor kralı Solomon'un 1087 yılında Bizans'a saldırısına Kıpçaklar ve Peçenekler iştirak etmişlerdir. Bkz. V. Vasilevskiy, *Vizantiya i Peçenegi*, s. 48.

⁸⁷ *Thwroc*, II, bölüm 49, s. 116-117 ("pagani Cuni"); Simonis de Keza, II, 4, s. 118 ("Bessi"), *Legenda St. Ladislai*, (ed. Endlicher, s. 239-240, "Bisseni"); *Chronicon Posoniensis*, (ed. Endlicher, s. 56 "Besseni"). Gyárfás (aynu eser., II, s. 54, 178-181) bunu Kıpçakların saldırısı olarak değerlen-

gelen bir diğer çarpışma büyük dikkat çekmektedir ve bu seferkiler kesinlikle Peçeneklerdir; bozkırlıların dehşetli savaşları sonlandıran şey Ugriya'da yerleşen sayısız kabiledir. 1072 yılında Peçenekler görüldüğü kadarıyla Bizanslıların kışkırtmasıyla Ugriya'ya saldırmışlardır. Bu, Kral Solomon'un Bizans'ın Belgrat'taki kalesine saldırısı olarak adlandırılmış ve adı geçen göçerler önde olmak üzere Ugriya'ya hücum edilmiştir. Burada bu Türkler Belgrat valiliğine yardıma gelmişler, Sopron Jupan'ı Yanom'un kellesini almışlar ve onların hanı Hazar güçlkle kaçmaya muvaffak olmuş, geri kalanlar katledilmiş ya da esir alınmış ki bu sonuncular kroniklerin ifadesine göre "binlerce" idi.⁸⁸

Kral Ladislav'ın idaresi zamanında (1077-1095) Tuna kıyısındaki bozkırlarda Peçeneklerin ve Torkların üstünlüğü taçlandırılmış ve 1078'de artık Kıpçakların yerine geçmişlerdi. Kıpçaklar Tuna dolaylarında ilk olarak 1091 yılında görülmüşler ve Bizans'ın desteğiyle nihayetinde Bizans sınırlarında Peçenek yerleşmelerine rağmen barış yapmak isteyen herkesi kırıp geçirmişlerdi.⁸⁹ Yine de daha sonraları 1123 yılında Ugriya'ya kaçan Peçenekler kabul edilmişti.

1122 yılı için Bizans kaynakları İmparator İoannes Cinnamos'un Peçenekleri büyük bir mağlubiyete uğrattığını yazmaktadır. Büyük miktarda Peçenek Tuna'ya gelmiş ve Frakiya ve Makedonya'yı çignemişler, fakat Veroida imparator tarafından tamamıyla yok edilmişler, büyük çilelerle kazanılan bu zafer üzerine Peçeneklerden kurtulma gününü anmak için hususi bir "Peçenek Bayramı" kutlanmaya başlanmıştı.⁹⁰ Galiba bu mağlubiyetlerle alakalı

dirmiş, P. Golubovskiy (*Polovtsı v Vengrii*, Kievsk. Univer. İzvestiya, 1889, XII) ve Szokolay (*aynu eser.*, s. 66) ise Peçenek olarak değerlendirmiştir. L. Szalay (*aynu eser.*, I, s. 186-187) bu kıyımı Ugriya'ya yerleştirmekte ve Çernigov knezi Svyatoslav ile Kıpçaklarla 1067 yılında gerçekleştiğini belirtmektedir. 1070 yılında Ugriya'ya Kıpçak saldırısı pekâlâ akla yatkındır ki onların Dnyeper'in sağ tarafına derin akınlar düzenledikleri bilinmektedir.

⁸⁸ Thwroc, II, bölüm 50: "plurimis eorum (Bissenorum) in ore gladii prostratis, residuis autem eorum, in captivitate abactis"; daha aşağıda: "eo, quod ipse, multa millia Bissenorum, tamquam lapis limpidissimus, vasa fictilia, contrivisset, priusquam rex et dux, cum exercitu suo, de ientaculis capita levassent. Regi autem, et ducibus Geyza et Ladislao, super rupem, quae eidem civitati proxima est, residentibus; coeperunt Hungari praeferre captos Bissenos et capita interfectorum, ac equos, et supellectilia; quae in quarta feria, a mane, usque ad inclinationem meridiei, plene perficere non potuerunt" (s. 117-118). L. Szalay (*aynu eser.*, I, s. 188-191), Jerney (*aynu eser.*, II, s. 229), Gyárfás, *aynu eser.*, II, s. 74-75), Szokolay (*aynu eser.*, s. 66) ve Erdélyi László (*A Tizenkét legkritikusabb Kérdés, Kolozsvár*, 1917, s. 114) bu göçerleri Peçenek olarak addetmektedirler. Yakınlarda Kossányi B. ("Az Üzök...") bunların Peçenek değil Tork olduğunu öne sürdü. Peçenekler 1068 yılına doğru artık Bizans topraklarına yerleşmişlerdi ve Kıpçaklar Tuna dolaylarında ilk defa 1078 yılında anılmaktadır. Fakat bu Peçenekler Tuna'nın Bizans'a ait olan sağ tarafına yerleşmiş ve buradan Ugriya'ya saldırmış olabilirler. V. Vasilevskiy (*aynu eser.*, s. 44) ise Peçeneklerin bu sırada Tuna'nın sol tarafına geçebileceği sonucunu çıkarmaktadır. Yukarıda ifade ettiğim gibi Macar tarihçiliğindeki yaygın görüşe göre çok sayıdaki esir Belgrat altında toplanmış ve Sopron-Moson sınırına yerleşmiştir ve onların galip olan tarafı Sopron jupan'ı olmuştur. Ancak unutmamak gerekir ki bu galibiyette Peçenekleri herhangi bir yere yerleştirme kudretine sahip olan kral da hazır bulunmuştu. Bu esirlerden hiçbirisi Şarviza'ya yerleştirilmemişti; öte yandan krallığın başkenti olan Sekel-Feyervar'ın hükümranlığı altında olan ve daha erken dönemdeki kaynaklarda geçen Peçeneklerden teşkil edilmiş büyük askeri birlikler olduğunu bilmiyor muyuz?

⁸⁹ V.G. Vasilevskiy, *aynu eser.*, s. 96-107.

⁹⁰ Nicetae Choniatae Historia, ed. Bonn, s. 22-23. Bu kaynak kazanılan zafer dolayısıyla bir "Peçenek Bayramı" kutlanmaya başlandığını belirtmekte, ancak zaferi kazanan imparatora ait eserde (İoannes Cinnamos, ed. Bonn, I, 3, s. 7-8) bu göçerler İskit olarak adlandırılmaktadır. Peçeneklerin

olarak Thwroc kroniğinde haberler yer almış ve buna göre “Kun” hanı Tatar ve imparatorun katliamından kurtulmayı başaran az sayıdaki kişi Ugor Kralı Stefan II’ye kaçmışlardı.⁹¹ Kaçıp gelenler bir anda saray çevresindeki köyleri işgal edip, her yeri kullanmaya başladılar ve hatta Macarları ezmeye başladılar. Tüm bunlar ancak Kral Stefan’ın Peçenek sevgisiyle açıklanabilirdi.⁹² Bu epizotlar Peçeneklerin Ugriya’yı işgal etmeleri ile son bulmaktadır ki bu yeni dönem X. yüzyılda Birinci Arpadoviç zamanından başladı ve aşağı yukarı iki yüzyıl sürdü. Ugriya’ya Peçeneklerle beraber Torklar ve Berendiler de girdi; fakat sayıları ilkiyle karşılaştırılamayacak kadar azdı. Bu barede tarihi hadiselerin bir kaydı yoktur; sadece bu iki Türk kabilesinin bir birlik olarak XII. yüzyılın ortalarında başlayan izleri bize ulaşmıştır. Onların girişleri görüldüğü kadarıyla bunlar, özellikle Berendiler, genel olarak doğudan ve kuzeyden, Karpatları geçerek olmuştur. Bilhassa Ugriya’nın doğusunda ve kuzeyinde yayılmışlardı.

II.

Şimdi Peçeneklerin, Torkların ve Berendilerin Rus’ta ve Ugriya’da nasıl yayıldıklarına bir göz atalım. Öncelikle Türk yerleşiminin daha eski olduğu ikincisiyle başlayalım.

Ugriya’da daha eski ve yaygın Peçenek yerleşimi bulunması nedeniyle önce bunları sonra Torkları ve Berendileri inceleyelim.

Ugriya’daki Peçenek yerleşimi ikili olmuştur: Sınırdaki ve iç topraklarda. Öncelikle sınır bölgelerindeki yerleşimlere bakalım.

Ugorların sınır boylarında yürüttüğü sistematik yapılaşma, etrafında muhafızların (speculatores, confinorum custodes ya da ewrii, eur- Macarca ör’den gelir, стража, стражъ) dikildiği zasek’ler (гыерү-дъепу-ağaç kazık) olarak görünmektedir ki önemli bir settir ve Türklere ve özellikle Peçeneklere hastır; Kral Stefan I’in zamanında (997-1038) yapılmıştır. Yalnızca Sopron ve Moson bölgesindeki Layten sınırı gibi belirli yerlere dikilmiştir; bunların çevresindeki Peçenek nüfusu daha erken dönemlerde, Birinci Arpadoviç zamanından beri buralarda yerleşik durumdadırlar. Zasek’ler Ugriya’yı çeviriyordu, bu ise her yönüyle güçlü bir klasik devlet görüntüsü veriyordu; böylece Ugriya’nın her köşesinde Peçenek yerleşimlerinin izlerini bulabilmekteyiz.⁹³

İncelemeye batıdan Ugriya’nın Germen sınırından başlayalım. Kral Stefan zamanında etrafı zaseklerle çevrilmiş bu sınır Mura ve Drava’nın kesişme

Bizans’a bu saldırısı 1122 yılında olmalıdır ve bu hadiseyi Rus’taki hadiselerle bir arada değerlendirmek mümkündür. Viladimir Monomah 1121 yılında Berendileri Rus’tan sürmüş ve onlarla birlikte Peçenekler ve Torklar kaçmıştı. Bunlardan hiçbiri sonra Bizans’a kaçmadı mı? Bundan başka Peçeneklerin hepsinin artık Kıpçakların hâkimiyeti altındaki Tuna’nın sol kıyısında serbestçe hareket ettiğini varsaymak zorlama olacaktır. Bulgariya’daki iki Berendi köyü 1121 yılında Monomah’dan kaçan nüfusun buraya yerleşmesi sonucu kurulmamış mıydı?

⁹¹ Thwroc, II, bölüm 63, s. 141: “Rex autem Stephanus, dilligebat Cunos tunc temporis plus quam decebat: quorum dux, nomine Tatar, qui a caede imperatoris, cum paucis, ad regem fugerat, cum rege morabatur.”

⁹² Thwroc, II, bölüm 63, s. 141. Krş. L. Szalay, *aynı eser.*, I, s. 286.

⁹³ Macar çevri yazımı olarak verilen adlandırmaları doğru olarak okumak için, kanımca cs ve ch Rusçadaki ч; c ve cz ise ц olarak.

yerinden kuzeybatıya Mura'nın Kerki'ye döküldüğü ve daha sonra bu nehrin üst akımlarından Nova'ya, Nova'dan kuzeye Raba'daki Zalalóvó ve Csakány'ye doğru uzanmaktadır.⁹⁴ Burada, bu sınır hattında Peçenek yerleşimini 1335 yılındaki idarede Bessenew, Beseneu yeri olan bilinen Nagy-Kanizsa yakınlarında bulabiliyoruz.⁹⁵ Daha kuzeyde ise Zalaegerszeg şehri yakınlarında 1381 yılından sonra bilinen Bessenew vardır.⁹⁶ Bunun dışında Nagy-Kanizsa da Orman (Türkçede orman'dır) adıyla bililen Peçenek yerleşimleri vardı.⁹⁷ Bu yerleşim yerlerinde besenyó adı taşıyan yerler: 1260 yılında idare kurulan Zalaegerseg yakınlarında (onun güney batısında) terra de Vrmand,⁹⁸ Nagy-Kanizsa'dan kuzeydoğuya doğru Komárváros yakınlarında 1412 yılında görünen possessio Ormandhyna,⁹⁹ nihayetinde henüz 1251 yılında kurulan Ormány-vizér ("Vruhman aqua"), Nagy-Kanizsa ve Somod-Kanizsa arasındadır.¹⁰⁰ Daha kuzeyde Csakány bölgesinde Vas-Kanizsa'nın güneybatısında, Raba önlerinde iki Peçenek yerleşimi daha vardı: Biri Hodász ("Bisse de Hodoutz"u hatırlatıyor), diğeri ise 1497 yılında bilinen Besenew'dir.¹⁰¹

Ugriya'nın Peçeneklere ait klasik eski yerleşim yerleri Vas'dan kuzeye Sopron ve Moson bölgelerindedir. Buralarda daha Stefan dönemi öncesine ait Ugriya-Germen sınırında en önemli stratejik noktalar olan Peçenek yerleşimleri vardır. Burada zaseklerin kıvrım noktaları çeşitli yönleredir ancak son tahlilde iki paralel hat biçimindedir;¹⁰² bu ise çok miktarda muhafız gerektirmektedir. Anonim, Sopron-Moson bölgesindeki Peçeneklerden bahsederken onların "az olmayan sayıda" olduğunu haber vermektedir.

Önceleri hat, Ugor-Germen sınırında Layta (Leyta, Slavcası Litava) Nehri boyunca gidiyordu; ama sonraları Germenlerin tazyiki nedeniyle hat doğuya Repça ve Raba Nehrine doğru uzatıldı ve yeniden kıvrılıp batıya Bratislava'ya (Macarcası Pojon) uzatıldı.¹⁰³ Layta bölgesinin Germenleştirilmesi tarihi olarak XIII. yüzyıl öngörülmektedir;¹⁰⁴ burada yaşayan Peçenekler savaşlarda ölmüşler ve sağ kalanları ise Germenleşmişlerdir ve Macarlar sınırı Raba kıyılarına çekmişti.

⁹⁴ J. Karácsonyi, "Halavány...", s. 1043-1046.

⁹⁵ Csánky Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, III, s. 36; M. Szokolay, *A Magyarországi Besseneyótelepkről*, s. 77.

⁹⁶ Csánki, *aynu eser.*, III, s. 36; Szokolay, *aynu eser.*, s. 77.

⁹⁷ Peçenek varlığı dolayısıyla ortaya çıkan bu tür Türkçe adların kökü eskiye dayanmaktadır: Aşağıda da göreceğimiz gibi Orman'ın nüfusu XII. yüzyılda şekillenmişti ve ayrıca Ugriya'daki Peçenekler de burada yayılmaktaydı. Krş. Rásonyi Nagy László, "Orman", *Magyar Nyelv*, XXIV, 1928, s. 14.

⁹⁸ Şimdiki Ormándlak, bkz. Csánki, *aynu eser.*, III, s. 88; Rásonyi Nagy, *aynu eser.*, s. 13; Szokolay, *aynu eser.*, s. 77. Harita üzerinde Peçeneklerin, Türklerin ve Berendilerin yeri işaretlenmekte fakat diğer Türk kabilelerinin yerleşim yerleri hakkında kesin bir şey söylemekten kendimizi alıkoyuyoruz.

⁹⁹ Şimdiki Ormándpuszta'dır. Bkz. Csánki, *aynu eser.*, III, s. 88; Rásonyi Nagy, *aynu eser.*, s. 13; Szokolay, *aynu eser.*, s. 77.

¹⁰⁰ Rásonyi Nagy, *aynu eser.*, s. 13.

¹⁰¹ Hodász, şimdiki Hegyháthodász'tır; Besenew ise Rohouc'dan doğuya doğru, şimdiki Seregélyesháza yakınlarındadır. Bkz. Csánki, *aynu eser.*, II, s. 737; Szokolay, *aynu eser.*, s. 77.

¹⁰² J. Karácsonyi, "Halavány...", s. 1054.

¹⁰³ J. Karácsonyi, *aynu eser.*, s. 1042, 1046; Gyárfás, *aynu eser.*, II, s. 58; Szokolay, *aynu eser.*, s. 79.

¹⁰⁴ Gyárfás, *aynu eser.*, II, s. 58.

Sopron-Moson bölgesinde Peçenek yerleşimine dair eski kayıtlar Anonim’de vardır; buna göre Prens Zoltan (907-943) “o (güneybatı) tarafta Moson Gölü (Fertö) yönünde az sayıda olmayan Peçenek bir araya getirdi”, onlar devleti Germen tarafından koruyacaktı;¹⁰⁵ 1052 yılında Peçenekler Macarların askeri birlikleri yanında Germen imparatoru Henry III’e karşı yapılan savaşta bu bölgede zikredilmiştir,¹⁰⁶ ayrıca 1074 yılında Peçenekler Sopron-Moson sınırının korunmasında önemli rol üstlenmişlerdi.¹⁰⁷

Kralı Emerih’in 1203 yılına ait gramotunda verilen bilgiye göre, Fertö Gölü’nden kuzeye Layta Nehri’ne kadar olan alanda Peçenekler çok eski dönemlerden beri burada yaşıyorlardı ve yaşadıkları toprakta “Moson ordusunun sağ kanat görevlileri” adını almışlardı.¹⁰⁸ Bu terrae Bissenorum’un merkezi yeri Legento idi, gölden kuzeydoğuya doğruydu, burası hakkında Emerih 1203 yılından bilgi vermişti, buna göre “Peçenekler hiçbir zaman hükmetmediler”¹⁰⁹; bu ifadenin sebebini, bu krallığın şimdi Sväty Kriz’deki manastırı teslim ettiği ve bununla birlikte şimdi göçüp gelmiş olan Peçenekler tarafından korunmak zorunluluğu ortaya çıktığı toprakları üzerinde Peçeneklerin hiçbir zaman tam bir hakka ve ayrıcalığa sahip olmadığı düşüncesinde olmak gerekir. Öyle görünüyor ki bu dönemde sözü geçen Peçenek nüfusu devlet için daha önce sahip olduğu gibi önemli bir anlama sahip değildi.¹¹⁰ Layta ve Fertö Gölü’ndeki Peçenek yerleşimi hakkındaki hatıra 1265’de görünen Kismarton’dan (bugünkü Avusturya’da) güneybatıya gidildiğinde ulaşılan Besenyö yerleşimi

¹⁰⁵ Anonymus, bölüm 57 (Endlicher, s. 53). Metin için bkz. dipnot 22.

¹⁰⁶ Thwroc, II, bölüm 43, s. 109-110. Yukarıda dip yazı 22’de belirttiğim gibi 1072 yılına ait Peçeneklerin Sopron’daki Yan tarafından kıyılması ve onları Sopron sınırına yerleştirmesi hadisesi bana göre öyle sanıldığı gibi büyük bir anlam ifade etmiyor. Elbetteki bir kısım esir bu jupan’ın bölgesine alınmıştır; fakat son tahlilde bu esas kitle değildir, Peçeneklerin esas kütlesi daha 1072 (1068) yılında yerleştikleri bu topraklarda yaşıyordu.

¹⁰⁷ Thwroc, II, bölüm 53, s. 126.

¹⁰⁸ “de iure Musuniensis castri exceptum”. Krş. Jerney, *aynı eser.*, I, s. 232; Krş. Szokolay, *aynı eser.*, s. 80.

¹⁰⁹ Peçenek yerleşiminin merkezi olarak Legento hakkında bkz. Kralı Bela IV’in 1230 yılına dair gramotu Sväty Kriz Manastırı için şöyle der: “*terram, quae vocatur curia regis iuxta aquam Saar et medietatem terrae Byssenorum quae dicitur Leguentou*” (Jerney, *aynı eser.*, I, s. 233); Kral Emerih Legento hakkında şöyle der: “*Praedium, quod Bysseni quondam possidebant*” (s. 232); Legento’nun konumu hakkında 1217 yılında kral Andre şöyle der: “*cuius terrae metae sic incipiunt: Prima meta incipit a metis villae Balus (Galus) iuxta Fertew locum sitae, et protenditur contra orientem iuxta possessionem Pelten vocatem, et transit ultra terram Bissenorum usque ad colliculum, Gesheleuhalm vocatum.*”

¹¹⁰ Kralı Andre 1217 yılına dair gramotunda ve Papa İnnokentis III 1210 yılındaki buyruğunda bu toprağın hiçbir zaman Peçeneklere ait olmadığı vurgulanıyordu: “*terram quandam, nomine Legingthov, quam Bisseni prius incolebat*” (Jerney, *aynı eser.*, I, s. 232), “*quod Bisseni quondam possederant*” (Szokolay, s. 80); Kral Andre II’nin gramotunda aktarılanlara göre Peçenekler için kardeşlerinin Sväty Kriz Manastırı’nın korunması söz konusuydu: “*ut dicitur, res eorum indebite accipientes, praedium Byssenorum maiori ex parte ab eis tulistis fratribus, quibus praesidio esse debuistis. Vnde vobis praecipimus, quatenus omnes terminos Byssenorum ipsis fratribus defendatis*” (Jerney, *aynı eser.*, I, s. 233). Szokolay (*aynı eser.*, s. 80, şu esere atfen: K. Tagány, “Történelmi helnévmagyarázatok”, *Föld és Ember*, 1922, s. 230) ise 1203 yılında bu toprağın, Sväty Kriz Manastırı’nın teslim edilmesinin ardından, Peçeneklerin “ödül olarak” başka bir hükümlanlık elde ettiklerini belirtmektedir. Andre II’nin düşüncesi ise böyle bir anlam çıkarmayı ret etmektedir. Legento hakkında bkz. Csánki, *aynı eser.*, III, s. 682.

olarak ortaya çıkmış,¹¹¹ bir bütün olarak bu dizideki diğer köyler Macar bilim adamları tarafından Peçenek yerleşimleri olarak kabul edilmiştir.¹¹²

Biraz daha doğuya gidildiğinde Raba'nın aşağı akımlarında, Sopron bölgesinin doğudaki en uç parçasında, Dör ile sınırdaş olan Arpas'da da yaşayanlar Peçeneklerdi.¹¹³

Ugrıya'nın batı sınırındaki Peçenek yerleşimleri hakkında bu doğrudan sayılan yerler dışında dolaylı olarak işaret edilebilecek yerler de vardır. Rus yıllıklarında nadiren de olsa bazı şeyler asla ayırt edilmemiş; mesela yıllıklarında birleştirici genel adlar altında görünen "лучниковъ", "молоди" adları gibi Ugor sınırlarını koruyan Macar-Latin kronikleri ve gramotlarında da sıklıkla "confinorum custodes", "speculatores", "sagittarii" zikredilmektedir. Bu adlar altında gizli kalmış olan özellikle Macar sınır muhafızları, üstü örtülü olarak Sikullar olarak bilinen halk ve nihayetinde Peçenekler. Ottonis Frisingensis ve Thwroc'ın 1146 yılında Sopron sınırında vuku bulan Macar-Germen savaşı için yazdıkları karşılaştırılınca konu daha da aydınlanacaktır. Öncelikle Macar ordusundaki Sagitari'lerin Germenlere yenilmesinden,¹¹⁴ ikinci olarak Germenlerin önünden kaçan Peçenekler ve Sikullardan bahsedilmiştir.¹¹⁵ Bunlardan bir diğeri ise yukarıda anılan Moson bölgesinde Peçeneklere ait

¹¹¹ "Besenev" (1265), "Bechenev" ve "Beseneu" (1325), "Pechynd" (1437), şimdiki Pötsching. Bkz. Csánki, *aynu eser.*, III, s. 623; Szokolay, *aynu eser.*, s. 79. Jerney'de (*aynu eser.*, I, s. 235) bu yerin henüz 1223 ve 1232 yılları için zikri geçmektedir.

¹¹² Potli (Pöttelsdorf), Heron (Hirn), Moroc (Márc), Szerdahely (Stettera), Szemere (Cemendorf), Dorog (Trausdorf), Szánto (Antau), Mayad (Margaréta), Siklos (Szieglos), Suslan (Schattendorf), Dág (Agendorf), Zván (Wandorf), Gyula (Loipersbach), Meggyes (Mörbisch), Szaka (Okkan), Sár-fenek (Scharfenek), Cseken (Wienpassing), İki (два) Ikka, Ábrahám-Kéthida, Kóvesd (Millendorf), Kétső, Pereszén (Siegesdorf), Ravazd-puszt, Viz-puszt, Pagya-puszt, Ejcse (Balf), Pomogy, Már-ton-szallo (Kismarton), Tard, Örkény, Gyima, Szil (Ruszt), Csákan (Tundolskirchen). Ayrıca bu bölgelerdeki nehirler: Peçenek adı taşıyan ilk nehirler Layta, Vulka ve Špittelbah; Šar (Sár), Seleg (Selyeg) ve Merenye. Bkz. Gyárfás, *aynu eser.*, II, s. 58; Szokolay, *aynu eser.*, s. 79, şu esere atfen: I. Nagy, "A Lajta mint határfolyam", *Századok*, 1871, s. 372. Sayılan yerler Sopron bölesinde yer almaktadır; Moson'daki Peçenekler ise Kata köyü (şimdiki Gottendorf) etrafında yoğunlaşmışlardı, bkz. J. Németh, "Die Petschenegischen Stammesnamen", *Ungarische Jahrbücher*, X, 1/2, 1930, s. 33; Csánki, *aynu eser.*, III, s. 680; Szokolay, *aynu eser.*, s. 80. Bir de Tétény köyü (şimdiki Tadyen) vardır. Bkz. Csánki, *aynu eser.*, III, s. 680; J. Melich, "Két álliotlagos honfoglaláselőtti német helynévről", *Magyar Nyelv*, XXVII, 1931, s. 221-226. Gyárfás (*aynu eser.*, II, s. 58) ve Szokolay (*aynu eser.*, s. 79) Sopron bölgesi için ayrıca Kovács-puszt köyünü de Peçenek yerleşimi olarak anmaktadırlar. Bu sakın ha Slavca olmasın? "ковачъ", "ковъ" Slavcadır. Krş. L. Niederle, *Zivot starych Slovanu*, dil III, svazek I, v Praze, 1921, s. 232; Türk dillerindeki bu "kovaç" yoktur, sadece Osmanlıcadaki kova vardır kap gibi şeyleri ifade eder. Bkz. V.V. Radlov, *Opt Slovary Tyurkskih Nareçij*, SPB, 1899, II, s. 664, "kova" maddesi.

¹¹³ "Bisseni de Arpas." Sopron valisi Düla'nın 1222 yılına dair gramotunda bildirdiklerinden Peçeneklerin Arpas'ta özgürce "eski zamanlardan yerleşik" olduğunu öğreniyoruz ("quod eorum [Bissenorum] libertas ab antiquo instituta... fuisset in plurimis diminuta.") Böylece Peçenekler 1222 yılında valiye sızlanarak malum olmuş, "onu bu kadar çok sayıda bir halk olarak sıkıntıya soktular", böylece Peçeneklerin bu bölgede az sayıda olmadığı sonucuna varılabilir. 1222 yılına dair gramotlar bunu tam olarak ortaya koymaktadır. Bkz. Jerney, *aynu eser.*, I, s. 233. Özellikle bkz. Endlicher, *Rer. Hung. Monum. Arpad.*, s. 419-420: "lulae palatini libertas firmata Bissenis in Arpas." Şimdi burası Kis-Árpást'ır. Bkz. Szokolay, *aynu eser.*, s. 79.

¹¹⁴ Ottonis Frisingensis, *De Gesta Friderici I Imperatoris*, L. I, cap. 33, ed. G. Waitz, Hannov, 1884, s. 41: "Positis, n capite duabus alis, in quibus sagittarii, quatenus vim hostium eminus repellerent, erant..."

¹¹⁵ Thwroc, II, bölüm 65, s. 145: "Bisseni vero pessimi et Siculi vilissimi, omnes pariter fugerunt sicut oves a lupis, qui more solito, praeibant agmina Hungarorum." Krş. Jerney, *aynu eser.*, s. 260.

olduğunu kabul ettiğimiz Kata köyüdür; Kral Karl'ın 1339 yılına ait gramotunda bu yerde yaşayanlar "speculatores"ler olarak kaydedilmiştir: "quod nos Laurentio, Ioanni et Nicolao, spiculatores nostri de Kahta de comitatu Mosoniensi." Bu gramottan anlıyoruz ki bu köyde yaşanan Speculator'ların tamamı aynı uruktandır (ipsorum et totius generationis eorundem de eodem) ve ilk Ugor krallığından beri Macar sınırını koruyorlardı;¹¹⁶ tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Kata'lının çeşitli muhafız toplulukları arasına karışmış herhangi bir Peçenek uruğu olması büyük bir ihtimaldir. Bu barede daha sonraki dönemlere ait gramotlar bazı işaretler vermektedir; her şeyden önce bunlar göçer bir topluluktur, müstakil hareket etmektedir, bu Speculatorlar atlı ve buna uygun silahlar kullanan birlikler olarak Ugor kralına hizmet ediyordu ve onun ataları köklü bir geçmişe sahipti.¹¹⁷

Henüz 1044 yılında Layta-Raba sınırında Sagitarilerden bahsedildiği için çok büyük bir ihtimalle bunlar Peçeneklerdendir;¹¹⁸ 1047 yılında ise bu sınırda gaddarlıklarıyla nam salmışlar ve sadece Peçeneklerle özdeş kılınıyordu.¹¹⁹

Doğuda, Raba'nın sağ kıyısında, artık Dör bölgesinde 1234'de kurulan Bessenýtarto bulunmaktadır;¹²⁰ burada ise Dör bölgesinin güneybatı tarafında XIII. yüzyılda ortaya çıkan ve hiçbir zaman büyük olmayan bir Peçenek topluluğu bulunuyordu; fakat sonraları silindiler.¹²¹ 1269 yılına ait bir gramotta bu yer hakkında bahis vardır fakat burada hiçbir zaman Peçenek adının telaffuz edilmemiş olduğu hakkında kayıt yer almaktadır.¹²² Tüm bu bölge Peçenekleri, Tet uruğunun hükümrânlığı altındaydı; bu ad sonraları (1251, 1269, 1270) Peçeneklerin yaşadığı yerler babında anılmıştır; "Bisseni de Thet" ve ayrıca köyler: Öreg-Téth, Bessenýt-Téth ve şimdiki Tétsszentkut.¹²³ Daha kuzeyde Dör'e yakınlarındaki Toköz'de, Bezi köyü var, daha erken dönemlerde

¹¹⁶ "...quam in exercito seruituti speculationis in finibus Teutoniae continue residentes temporibus priorum regum, piorum pregenitorum nostrorum." (Jerney, aynı eser., s. 254).

¹¹⁷ "ut quemadmodum eorum pragenitores antiquites exercebant" (aynı yerde). Karácsony (aynı eser., s. 1046) doğrudan doğruya Katalıların Peçenek kabilesi olduğunu söylemektedir. Sopron bölgesindeki Sagitariler için yine gramotlara başvurmak durumundayız: Kral Andre II, 1225 yılı (Jerney, aynı eser., s. 257-258); Kral Stefan V, 1270 yılı (s. 258). Kral Vladislav Kuman'a ait 1277 yılında geçen gramot, Sopron'un en kilit noktasında yer alan Luer'li okçulardan (Sagittarii de villa Luer) bahsetmektedir ki bunların garnizon etrafında konuşlandığı anlaşılmaktadır; Sagitariler ise burada tüm haklara sahip vatandaşlardı (bkz. Jerney, aynı eser., s. 258; Luer köyünün adı iki Macarca kelime olan lö ve ör bileşiminden ibarettir ve muhafız okçulara işaret etmektedir. Luer Sopron yakınlarında yer almaktaydı. Bkz. Gyárfás, aynı eser., II, s. 57). Bunlar için daha fazla bilgi için gramotların 1282 ve 1339 yıllarına bakınız (Jerney, aynı eser., s. 254-255). Sopron çevresindeki Sagitariler için gramotların 1269 ve 1317 yıllarına (s. 253-254), Nagy-Kanizsa'dakiler için 1392 yılına bakınız (253). Jerney (s. 252-261) Sikulları Peçeneklerden sayıyor; çünkü Sagitariler ve Speculatorların zikri geçen her yerde Peçenekler bahis konusu edilmektedir.

¹¹⁸ Thwroc, II, bölüm 37, s. 103.

¹¹⁹ Thwroc, II, bölüm 41, s. 107: "Tandem milites eius (Kral Petr) omnes a sagittariis sunt interfecti; ipse vero vivus captus est, et obcoecatus." Bunu vahşi ve acımasız Rus Karakalpıklarıyla karşılaştırınız. D. Rasovskiy, "O Roli...", s. 107-108.

¹²⁰ "Itur ad rus Bissenorum, quod vulgo dicitur Beseneuthorlou." (Szokolay, aynı eser., s. 78).

¹²¹ aynı yerde.

¹²² Kral Bela IV'e ait 1269 yılı gramotu (Jerney, aynı eser., s. 235: "ut quamdam terram, quae olim fuit Bissenorum Theth vocatam...").

¹²³ J. Melich, "Két...", s. 221-226; Szokolay, aynı eser., s. 78; Csánki, aynı eser., III, s. 561.

daha çok tam ad olarak Bisseni deniyordu;¹²⁴ burada Réti ve Lébény arasında Thelukbarath köyü var ki adı Peçeneklere ait olduğunu göstermektedir.¹²⁵

Raba kıyılarındaki Peçenek yerleşiminin gerisinde, Tuna'da Komarn bölgesinde de hiçbir zaman çok sayıya ulaşmayan bir Peçenek kütlesi vardı; artık Tuna'nın sol tarafına daha fazla geçmediklerinde (Stefan zamanına doğru) muhtemelen burada Slovakya'da sınırı korumakla meşguldüler. Burada Peçeneklere ait 1129 ve 1297 yılında görünen Vas (Wes) vardır,¹²⁶ burada da şimdi var olan bir dizi köyün Peçeneklere ait olduğu anlaşılıyor.¹²⁷ Raba kıyıları yakınlarında, bu yerleşimlerin arka taraflarında, Nagy-Szöllőshöz yakınlarında, Vespren bölgesinin batısında şimdiye kadar yaşayan Bessenyo-major bulunmaktadır.¹²⁸

Şimdiye kuzeyde, Ugriya'nın Slovakya sınırındaki Peçenek yerleşimlerine kuzeybatıdan başlayarak bir göz atalım. Stefan zamanına doğru Ugor sınırı burada Tuna'ya ulaşmıyordu;¹²⁹ ve sadece bu kral döneminde Macarlar Tuna'nın soluna Slovakya'ya sızmaya başlayabildiler.¹³⁰ Bu sızma muhtemelen Estergom üzerinden¹³¹ olmuştur ki XI. yüzyılda Macarlar bu nehir boylarına yerleştirilmiş ve kolonileştirilmişti: İpol, Gron, Jitav, Nitra ve Vag'ın aşağı ve orta akımları. Burada Çek devletine karşı güçlü bir yapı kurulmuştu ve Gron, Hitra ve Vag'ın üst taraflarında Polşalara karşı setler inşa edilmişti ve devriye postaları geziyordu. İşte bu sınır bölgesine de Peçenekler yerleşmişti.

Estergon'dan kuzeye doğru Sekenitsa Nehri'nin üst akımlarında, Gron'un kolu, Bátorve bölgesinde XIII. yüzyılda zikredilen Hontbesenyöd (Slovakçası Pecenice) vardır.¹³²

Gron'un orta akımlarında Svāti Kriz'de Felsőbesebyő (Slovakçası Dubrava) vardır.¹³³

Jitava Nehri havzasında, özellikle aşağı akımlarda çokça Türk kabilesi yerleşmişti. Burada Peçeneklerin ve Berendilerin izlerini bulabiliyoruz; XII. - XIII. yüzyılla ait gramotlarda Türk adları taşıyan müstakil atlı muhafız birlikleri zikredilmektedir.¹³⁴ Burada ayrı ayrı Peçenek toplulukları eski zamanlardan

¹²⁴ Szokolay, *aynu eser.*, s. 78-79.

¹²⁵ *aynu eser.*, s. 79.

¹²⁶ Komarno'nun (Macarcası Komarom) güneybatısında şimdiki Vas-pusztas kasabacığı ve Ács köyüdür. *aynu eser.*, s. 78.

¹²⁷ Haláp, Ölbő, Baj, Tarján, Usztancs, Örs, Kajánd, Tárkány, Kocs, Tömőzd, Igmánd, Csanak, Barancsháza, Tekevára, Gerebucs, Ladomér, Ete, Bolar. *aynu yerde.*

¹²⁸ *aynu eser.*, s. 77.

¹²⁹ B. Homan, *A honfoglalo törzsek megtelepedése*, Turul 1912, s. 103'dan akt. A. Petro, *Drevney-shiya Gramoti...*, s. 14.

¹³⁰ V. Chaloupecky, *Staré...*, s. 34. Yazar bu sırada Polyaklar tarafından işgal edilmiş olan Slovakya'nın güneyinin Stefan tarafından 1025-1039 yıllarında ele geçirildiğini belirtmektedir.

¹³¹ *aynu yerde.*

¹³² Szokolay, *aynu eser.*, s. 88; Soznam, miest na Slovensku dla popisu ludu z roku 1919, V Bratislave 1920, s. 29.

¹³³ Szokolay, *aynu eser.*, s. 87-88; Soznam, *aynu eser.*, s. 103.

¹³⁴ "Servientes in equo proprio, qui wigo Luosicsag (lovasság, Macarca atlı asker demektir) dicuntur". *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*, ed. Ferd. Knauz, I, Strigonii 1874, s. 118-119 (1165 yılı), s. 364-365 (1247 yılı). Krş. Chaloupecky, *Staré...*, s. 286. Yazar bu nüfusun Peçenek olduğunu öne sürmektedir.

beri Udvard bölgesinde bilinmekteydi, tıpkı Jitava ile Nitra'nın kesiştiği yerdeki gibi; bunlar ilk defa 1075 yılında anılıyorlar,¹³⁵ 1209 yılından itibaren villa Beschene (şimdiki Zsitvabesenyő; Slovakçası Besenov) anılmaktadır, Vrablev çevresinde, Tekov jupasında,¹³⁶ bazıları yukarıda Jitava'da bulunan Peçenek bölgesi Tasar'da (Tazzar),¹³⁷ 1075 yılında geçiyor.¹³⁸ Ayrıca Bessne 1298 yılından beri bilinmektedir, şimdiki Barsbese'dir (Slovakçası Besa).¹³⁹

Nitra Nehri havzasında ayrıca 1217 ve 1272 yılında görünen "*villa Besseneu*" var.¹⁴⁰ Bu nehirden biraz daha batıya doğru kayınca Peçeneklere ait 1316'da çıkan Récsény görülür,¹⁴¹ şimdiki Slovakya'daki Risnovce Dolné'dir (Macarcası Alsorécsény), kendine has bir nüfus yapısı vardır, şimdiye kadar Besenyö olarak adlandırılmıştır.¹⁴²

Vag Nehri'ndeki Peçenek nüfusu hakkında Prens Arpad dönemiyle alakalı efsanevi bilgiler vardır, Ketely'a'nın paganlarına ait Tuna'da, Vag çıkıntısında çokça toprak var imiş, bu havadis bir bakıma Anonim'in yazıldığı XIII. yüzyılın başları için mühimdir ki bu paganlar-yabancıları eserde kayda alınmış ve buradaki yerleşimler hakkında bilgiler verilmiştir. Bu münasebetle doğal olarak

¹³⁵ Kral Geza I'nin gramotunda: "*Insuper uero dedi aliam uillam hudwordiensium bissonorum, ad arandum super eandem aquam Sitoua (Jivata) cum terra septuaginta duorum aratorum*" (*Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*, I, s. 54. Krş. Jerney, *aynu eser.*, s. 247; Chaloupecky, *Staré...*, s. 89, 115, 263). Bu Peçeneklerden daha sonraları Stefan II'nin 1124 yılından sonraki gramotlarında bahsedilmektedir ki bunlar Moğol istilasına kadar buralarda yaşamışlardır. Udvarda'da yaşayanlar Kral Bela IV'ü öldürdüklerinde bu toprak Resselya'nın Germen şövalyelerine hediye edilmişti. Bkz. Szokolay, *aynu eser.*, s. 77-78.

¹³⁶ Bu daha sonraları da geçiyordu, 1264, 1272 ve 1395 yıllarında zikredilmektedir. Nitra'nın önceki kavşak yerinde Komar ve Barsev bölgelerinde yer alıyordu (Szokolay, *aynu eser.*, s. 87; V. Chaloupecky, *Staré...*, s. 15; bu sonuncusunda doğru olarak Besenov köyü olarak adlandırılıyor, ancak s. 263'de Pecencice adını zikrediyor, 3 numaralı haritada da aynı şekilde yer alıyor. Ayrıca bkz. Soznam, *aynu eser.*, s. 105).

¹³⁷ Szokolay (*aynu eser.*, s. 86-87) bu Tasar köyünden şimdiki Slovakya'da aynı adlı iki köy daha ortaya çıkarmaktadır: Tesäre (Macarcası Barstaszár), Jitava'daki Mlynany'nin (Macarcası Malonya) sırasında ve Nitra'daki Tesáry (Nutrateszér). Ancak Szokolay'ın kendisi de gördüğü gibi ikinci köy ayrıca "*Tazzar, super Sitoua*" olarak adlandırılıyor, tıpkı Jitava'da olduğu gibi; işte bu yüzden bu yerin şimdiki Nitra'daki Nitra-teszér ile özdeşleştirilmesi mümkün değildir." Ayrıca bkz. V. Chaloupecky, *Staré...*, s. 89; Soznam, *aynu eser.*, s. 108.

¹³⁸ Kral Geza I'nin gramotunda: "*Dedi eciam uillam bissonorum ad arandum, nomine Tazzar, super Sitoua, cum terra XX aratorum et mangam siluam uersus orientalem et meridionalem plagam cum pratis et pascuis*" (*Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*, I, s. 54). Daha sonraları 1209, 1352 ve 1565 yılında geçmektedir. Bkz. Jerney, *aynu eser.*, s. 246; Szokolay, *aynu eser.*, s. 87.

¹³⁹ 1359 yılına kadar idare olunmuştur. Bkz. Jerney, *aynu eser.*, s. 246; Szokolay, *aynu eser.*, s. 88; Soznam, *aynu eser.*, s. 105. Szokolay (s. 87), Borovszky'ye (*Bács vármegye monografiája*, s. 48) dayanarak 1075 yılında görünen Kovács köyünü Peçenek köyü olarak saymaktadır. Bu ad hakkında aşağıda açıklama yapılacaktır. Bu adın Slav kökenli olduğu tezi hakkında bkz. V. Chaloupecky, *Staré...*, s. 270.

¹⁴⁰ "*Item in Turmaskuz incipit meta a fluvio Nytra... et vadit versus Besseneu inter pratum et terram arabilem, et ad viam, quae ducit ad Besseneu.*" (Jerney, *aynu eser.*, s. 247. Krş. Szokolay, *aynu eser.*, s. 87).

¹⁴¹ 1565 yılında bu köy Kamocsa adı altında Reçen'in hâkimiyeti altına girdi. Bkz. Jerney, *aynu eser.*, s. 248; Szokolay, *aynu eser.*, s. 87.

¹⁴² V. Chaloupecky (*Staré...*, s. 231) ve Soznam'da (*aynu eser.*, s. 46) bu yer Recenany'dir; Chaloupecky'nin 3. haritasında bu yer Pecenady olarak görünmektedir. Bu Nitra bölgesinde 1156 yılında çıkan Neuerici (Neverice) bölgesi bulunmaktadır. Bkz. V. Chaloupecky, *Staré...*, s. 231, 385. Yazara göre bu ad bölgedeki dinsiz Peçeneklerden kalmazdır.

hepsinin Peçenek olarak görüldüğü aşıkârdır.¹⁴³ Vag'daki Peçenek izleri Besné dolaylarında, Vag'ın üst akımlarında, Mariková köyünde,¹⁴⁴ daha güneyde ise, 1216 yılında görünen Dudvaga'daki villa Byssenorum¹⁴⁵ ki şimdiki Pecenady (ya da Pecnany) köyü, Macarcası Pecsényéd ya da Besenyőpetőfalva'dır.¹⁴⁶ Dil verilerine göre Kosztolány'de Peçeneklere aittir, şimdiki Dudvaga'dadır, Peçenyada köyüyle sınırdadır.¹⁴⁷ Muhafız hatlarında görev yapan pagan-Peçenekler hakkında dolaylı işaretler vardır; "*sepulcra paganorum*" dolaylı olarak içlerinde Peçeneklerin de olduğu Türk paganlarını göstermektedir.¹⁴⁸ Bu Türkler de meslek adları altında gizli kalmışlardır, savaşçı okçu birlikleri Macar kaynaklarında "*sagittarii*", "*sagittarii nostri de Wagh*" olarak geçmektedir.¹⁴⁹

Daha yukarıda Tuna'da, Jitn bataklığında (Macarcası Csallókőz), Pojon bölgesinin en güney ucunda, şimdiki Bratislav jupaları, Peçeneklerin hiçbir zaman yaşamadığı bir dizi yerleşim vardır; bunlardan biri olan 1265 yılından bildiğimiz Padan'da "*Saul et Saulum, filius Salomonis... de villa Padan, qui fillii Bissenorum dicuntur*", Töbörete, Karcsa, Bös, Kis-Bodak, Nagy-Bodak, Várkony, Kotliba, pustza, Barsunos işte tüm bu yerler şimdiki Orta Tuna'da Bratislava jupalarıdır.¹⁵⁰

Vag'ın üst taraflarında, Rujomberok Dağı'ndaki şimdiki Besenova'dır (Macarcası Besenyőfalva'dır) bölük pörçük Peçenek yerleşimleri vardı ve Krakov'dan çıkan yolda galiba hiçbir zaman Polşalara karşı sınır muhafızlığı etmediler.¹⁵¹

Ugrıya'nın bu kuzeybatı sınırında, şimdiki Slovakya'nın güneybatı topraklarında, Peçenek yerleşimleri tek örnek değildi: Burada Peçenekler sürekli hareket halindeydi ki Torklar ve Berendiler ve bir az sonra gelecek olan Kıpçaklar da aynı şekilde hareket ediyorlardı. Tüm bu Türk toplulukları burada aynı şekilde sınır muhafızlığı yapmışlardı.

Morava Nehri'nde Peçenek ve Berendilere ait hiçbir yerleşim izine rastlayamadım. Bu Türklerin Ugrıya'nın en batı sınırında yokluklarında, sınırdaş olan Çek devleti ile ilgili Chaloupecky'nin vurguladığı düşünceyi¹⁵² kolayca anlaya-

¹⁴³ *Anonymus*, bölüm 15 (ed. Endlicher, s. 17-18). Krş. V. Chaloupecky, *Staré...*, s. 115, 262-263, 452; G. Fehér, "Die Pets...", s. 139-140. Eğer Fehér'in Peçeneklerin Prens Tokson zamanından beri burada yerleştiği çıkarımı kabul edilirse bu yerleşim daha Stefan dönemi gelmemişken Slovakya'daki en eski yerleşim haline gelir.

¹⁴⁴ Soznam, *aynu eser.*, s. 117. Buna göre Marikova köyünde bugün dahi nüfus Paganovce olarak adlandırılmaktadır.

¹⁴⁵ "*Dicta tera incipit ab aqua Dwdwae, ibi tenet motam cum terra ville Byssenorum*." 1379'da "*Beseneu*" olarak idare ediliyordu. Bkz. Szokolay, *aynu eser.*, s. 87.

¹⁴⁶ Chaloupecky, *Staré...*, s. 88; Soznam, *aynu eser.*, s. 55; Szokolay, *aynu eser.*, s. 87. İlkinde Pecenady olarak geçiyor ancak harita 3'de Pecenice'dir.

¹⁴⁷ Szokolay, *aynu eser.*, s. 87.

¹⁴⁸ Chaloupecky, *Staré...*, s. 85, 88; 1208 yılı.

¹⁴⁹ Örnek için Stefan V'in 1272'den 1279 yılına kadar geçen gramotlarına bkz. Jerney, *aynu eser.*, s. 258-259. Bu okçuları Peçenek olarak görmek gerekir. Bkz. Chaloupecky, *Staré...*, s. 83 ve özellikle 88.

¹⁵⁰ Soznam, *aynu eser.*, s. 6-8; Szokolay, *aynu eser.*, s. 88. Krş. Jerney, *aynu eser.*, s. 248.

¹⁵¹ Soznam, *aynu eser.*, s. 43; Szokolay, *aynu eser.*, s. 88; Jerney, *aynu eser.*, s. 247.

¹⁵² Chaloupecky, *Staré...*, s. 76-78.

biliriz ki Ugor-Çek sınırı XIII. yüzyılın başlarına kadar Karpat'ın ormanlarla kaplı dağlık-tepelikleriydi ve Morava ve Vag nehirleri tarafından ayrılıyordu; XIII. yüzyılın başlarında Ugor-Çek sınırı Morava idi. Ugriya'nın Peçenek (ve Berendi) birliklerinin Slovakya'ya yerleştirilmesi, Macarların bu ülkeyi eski zamanlardan beri kolonileştirme çabalarıyla alakalıydı; böylece XI. yüzyılın ilk yarısında Grona, Nitra ve Vag cepheleri güçlendirilmişti. XII. - XIII. yüzyıllarda kendi kolonizasyon amaçları için yeni Türk unsurları yani Kıpçakları yeni Ugor sınırlarındaki Morava'ya yerleştirmişti.¹⁵³ Vag'da ya da bunun kollarında da benzer görüntü vardı ki burası batı sınırlarındaydı ve Slovakya'daki Peçenek ve Berendi yerleşimlerine kadar uzanıyordu. Maraviya'daki Ugor sınırının ardında, doğudaki Çek sınırında olduğu gibi bu Türkleri bulamıyoruz.¹⁵⁴ Burayı bir Türk dalgası alabora etmemişti ve Çek krallığı, aşağıda da göreceğimiz gibi, hafif atlı birliklere ihtiyaç duyduğunda çağdaşı olan Ugor krallarından bu birlikler için başvuruda bulunmuştu.

Ugorların kuzey sınırındaki ikinci büyük Peçenek topluluğu Matra Dağı eteklerinde ve Bukov Dağlarında Slana'nın (Macarcası Sayo) akımlarında yerleşmişti.

Bu en kuzeye yerleşmiş olan Peçenek topluluğunun şimdiye kadar Bado-va (Macarcası Bavda) vadilerinde olması gerekir, Slana'nın akımında, şimdiki Macaristan'ın Barşod bölgesinde Edelen çevresinde Besenyölád (ya da Lád-Bessenýó) köyü vardır.¹⁵⁵ Burada da Miskolts'tan kuzeye doğru, Slana'nın halicine yakın yerde şimdi de var olan Sajo-Besenyó ve Szirma-Besenyó köyleri vardır; bu Peçenek yerleşimlerinin eskiliği babında daha 1336 yılında burada Besseneu yerleşimi olduğunu görüyoruz.¹⁵⁶ Slana ve Yager (Macarcası Eger) nehirleri arasında daha 1067 yılında Peçenek atlıları, Peçeneklere ait su kuyuları ve mezarlar zikredilmektedir.¹⁵⁷ Slana'nın güney ağzında, Tissa yakınlarında, Bars bölgesinde, Mezeçat çevresinde Oszlár ya da Eszlár yerleşimi vardır ki Tisza-Oszlár vardır ve Peçeneklere ait idi.¹⁵⁸

Daha doğuda Hevec bölgesindeki Eger çevresinde Besenyó köyü vardır; 1278 yılında Tekme adındaki Peçenek'in idaresi altındaydı, bunun ölümünden sonra idare Tepel'in (Tepély) "Ulu Peçenek" (nagybesenyői Bessenyei) ailesine geçti.¹⁵⁹ XIII. yüzyılın sonlarından beri bu Eger bölgesinde, Lasko'nun akımın-

¹⁵³ *Aynı eser.*, s. 83-84 ve harita 3.

¹⁵⁴ Krş. Fr. Cerný, "Prispevky k historickému zemepisu Moravy", *Casopis Matice Moravské*, v Brne, 1917-1918, Cilt: 41-42, s. 1-68, özellikle 18-19 ki burada sohbet Moraviya'nın batı sınırından gidiyor.

¹⁵⁵ Szokolay, *aynı eser.*, s. 81; Jerney, *aynı eser.*, s. 246.

¹⁵⁶ Csánki, *aynı eser.*, I, s. 169; Szokolay, *aynı eser.*, s. 80. Szirma-Besenyó köyünde XIII. yüzyılda hala Peçenekler yaşıyordu. Krş. Chaloupecky, *Staré...*, s. 102.

¹⁵⁷ "Inde ad puteum Bissenorum ut tendit ad viam positam in transuersum, per quam venit a sepultos Bissenorum", "Suma totius numeri concluditur calculo, videlicet C. III. mansus seruorum; XXX equitus, XX Ungari et (X) Bisseni". Szokolay (*aynı eser.*, s. 80-81) ise buradaki su kuyularını ve mezarları Sajo-Besenyó kırsalında aramaktadır; Szirma-Besenyó'yü ise Miskolts'dan kuzeye doğru yerleştirmekte, Chaloupecky (*Staré...*, s. 102) ise Miskolts'un güneyinde Szihalom yakınlarına atfetmektedir.

¹⁵⁸ J. Karácsonyi, "Nehány besenyö és kún helynevünkről", *Magyar Nyelv*, 1921, s. 211'den aktaran, Szokolay, *aynı eser.*, s. 80.

¹⁵⁹ Bu köy XVII. yüzyılın ilk yarısında boşaltıldı ve 1675'de yeniden kuruldu (Csánki, *aynı eser.*, I, s. 73; Szokolay, *aynı eser.*, s. 81).

da Burger (Buger) - Beseneu köyü hakkında havadisler vardır;¹⁶⁰ Eger yakınlarında bir başka Peçenek yerleşimleri olan Becsenek-földe,¹⁶¹ Tass,¹⁶² Szározkő¹⁶³ vardır. Heveş bölgesinde ise Besenyszög (Tisszaszög) yerleşimi var.¹⁶⁴

Daha batıda Matra'nın altında, Zadva ve Tarna nehirlerinde Hatvan bölgesinde Peçenek yığınları toplanmış. Anonim bu barede, henüz Prens Arpad'ın (Fehér'de Tokson) bu toprakları Matra'nın efsaneleri Edu ve Edumena'ya kattığını ve bundan Peçenek kanından Ugor Kralı Samuel-Aba'nın ortaya çıktığını yazmaktadır.¹⁶⁵ 1386 yılında Hatvan idare altına alındığında buradan yaşayan Peçeneklerden olan Stefan, Hort'dandı.¹⁶⁶ Tarna'nın sağ akımında, Heveş bölgesinin güney batı köşesinde, bir dizi yerleşim yer almaktadır ki Macar bilim adamları bunların adlarından yola çıkarak Peçeneklere ait saymaktadırlar.¹⁶⁷

Daha güneybatıda Tuna ve Galga arasında, Zadva'nın akımında, Novograd Dağı'nın güney tarafında da Peçenek yerleşimleri vardır; Batı Slovakya bağlantılıdır ve Tuna kıyılarındaki Peçenekler Matra-Bukov ile Ugorların eski kuzey sınır hattını kesintisiz tamamlamaktadırlar. Buradaki Gödöllő bölgesinin kuzey doğusunda Bessenew yeri vardır, daha sonraları Besnyő-pusztaya da Mária-Besnyő adını almıştır.¹⁶⁸ Burada çok uzak olmayan bir mesafede ve artık Tuna'nın sağ tarafında, Buda yakınlarında kadim devirlerden beri varolan ve 1214 yılında görünen Beseneu nomine vardır.¹⁶⁹ Eğer Fehér'in efsanevi Bila ve Baksa'nın Peçenek olduğu tezi kabul edilirse Pest'in çok eski dönemlerindeki en güçlü dönemlerinde Peçeneklerin elinde olduğu sonucu çıkar.¹⁷⁰

Ugorların kuzey sınırındaki üçüncü Peçenek kütlesi Treugolnik'te, Tissa'nın akımlarında belirlemektedir. Stefan ile birlikte Ugriya sınırları artık bura-

¹⁶⁰ XV. yüzyıldan bu yana Dorman ya da Dormánháza adı altında görünmektedir; bugünkü adı Dormánd'dır. Bkz. Csánki, *aynu eser.*, I, s. 58; G. Fehér, "Die Pets...", s. 140; Szokolay, *aynu eser.*, s. 81.

¹⁶¹ Szokolay, *aynu eser.*, s. 81.

¹⁶² Z. Gombocz, "Árpádkori Török Személyneveink", *Magyar Nyelv*, X, s. 388 (aktaran, Szokolay, *aynu eser.*, s. 81).

¹⁶³ 1446 ve 1466 yıllarında idareye alınmış, Tepély yakınlarındadır. Bkz. Szokolay, *aynu eser.*, s. 81.

¹⁶⁴ *aynu yerde.*

¹⁶⁵ *Anonymus*, bölüm 32, s. 29: "Tunc dux Arpad in silva Matra debit terram magnam Edunec et Edumenec, ubi postea Pota nepos eorum castrum construxit, et quorum etiam progenie longo post tempore rex Samuel descendit." Krş. G. Fehér, "Die Pets...", özellikle s. 140.

¹⁶⁶ "Ad supplicationem stephani Bisseni de Hord." Bkz. Jerney, *aynu eser.*, s. 246; Szokolay, *aynu eser.*, s. 81.

¹⁶⁷ Bu yerler: Ábony, Hanyi, Adács, Alátka, Atkár, Átány, Csány, Ecsed, Erk, Füged, Heves, Györk (ya da Vámosgyörk), Hatvan, Deménd, Karácsond, Kerecsend, Kömlöd, Nána, Maklar, Réde, Samd, Ugra, Vezekény ve Visonta. Bkz. Karácsonyi, "Nehány...", s. 211'den ve aynı yazarın "Magyarország vármegyéi és városai", s. 455'den akt. Szokolay, *aynu eser.*, s. 81-82. Maklar adı için bkz. J. Németh, "Maklar", *Magyar Nyelv*, 1931, XXVII, s. 145-147. Daha güneyde, Peşt-Piliş-Şolt-Kişkunsok bölgesindeki Zadva'da Káta adıyla anılan büyük bir topluluk vardı: Szent-Lőrinc-Káta, Pusztá-Boldog-Káta, Pusztá-Egres-Káta, Pusztá-Tamás-Káta, Nagy-Káta. Bunlar esasen Peçeneklerdi. Bkz. Szokolay, *aynu eser.*, s. 82; J. Németh, "Die Pets...", s. 33.

¹⁶⁸ Peşt-Piliş-Şolt-Kişkunsok bölgesinde 1387 ve 1492 yıllarında zikredilmektedir. XV. yüzyıldan sonra boşaltılmıştır. Bkz. Szokolay, *aynu eser.*, s. 82.

¹⁶⁹ "Praedium etiam contulit quod est circa Budam, Beseneu nomine." Bkz. Jerney, *aynu eser.*, s. 248; Szokolay, *aynu eser.*, s. 82.

¹⁷⁰ *Anonymus*, bölüm 57, s. 53. Ayrıca bkz. G. Fehér, *aynu eser.*, s. 131, 136.

ya Tissa'nın ardına Laborts ve Latoritsa'nın aşağı akımlarına ulaşmıştı; ancak daha doğuya doğru Tissa'ya, ardından Samoşa'ya varılıyordu¹⁷¹ ve bu Peçenek nüfusu hemen tamamen sınırda yayılmıştı. Burada 1455 yılı için *possessio Besenywd* anılmaktadır, eğer aynı ise bunun dışında aynı adla bir başka köy 1326 yılında zikredilmektedir.¹⁷² Peçenek kökeni bugünkü yerler masaya serilerek adlardan yola çıkarak aranıyor; bu gerçeklik bilhassa bu bölgenin batı tarafında, Tissa'daki yerler hakkında yürütülen varsayımlar için böyledir.¹⁷³

Ugorların doğu sınırına gidildiğinde sınır boylarında, vadilerde, yüksek nehirlerde yine Peçenek yerleşimleriyle karşılaşırız ki bunlar sınır muhafızları konumundaydı. Stefan döneminde Ugriya'nın doğu sınırı Samos'a ulaşmıştı, Transilvanya'nın batı kısmı işgal edilmiş, daha güneye Tarda'ya girilmişti. Arjanoş ve Maros'un Peçenek vadileri Transilvanya'nın Alpa ve Olta'sına uzanmıştı.¹⁷⁴

Peçenek yerleşimlerinin en kuzeydeki noktası Besenyó'dür, Saint Iobsis manastırına bağlıdır ve Beretö Nehri'nin orta akımları ve Körös Nehri'nin kollarında yayılmaktadırlar;¹⁷⁵ Bigar bölgesi (şimdi Romanya), Varad yakınları, Leles manastırının hâkimiyeti altındaydı, 1211 ve 1214'de geçmektedir ("Mich in Beseneu portus")¹⁷⁶; 1235'de zikri geçen Sebes-Körösa'nın akımındaki villa Besened,¹⁷⁷ Fekete-Körös'de ise bir başka Besenyó köyü vardır.¹⁷⁸ Daha güneyde Arad bölgesinde (şimdi Romanya) 1235'de görünen "*terra castri nomine Beseneu*", Maros'un sağ kıyısında yer almaktadır, Karpat'ın eteklerindedir;¹⁷⁹ daha doğuya doğru, Maros'un üst akımlarına doğru Hunyadi bölgesinde (şimdiki Romanya) bugüne kadar ulaşmış Bessau (Bessendorf) köyü vardır;¹⁸⁰ daha güneyde önceki Kraso-Sören bölgesinde Karas Nehri'nde hiçbir zaman Kövespataka yerleşimi olmadı, hükümrani Erşöml kalesinin kumandanı Peçenek Ioannes oldu ki Peçenekler burada kendi hâkimiyetlerine sahipti.¹⁸¹ Nihayetinde Transilvanya'nın Alplerinde, eski Macar-Romen sınırında, Çernoy Nehri'nde Peçenekler (Pecsenecska) yayılmıştı, şimdiki Csernabesenyó'dür.¹⁸²

Transilvanya'da Ugriya'ya doğru bir birleşme sadece XI. yüzyılda baş gösterdi; burada da Peçenek izleri vardır. Fakat bu yerleşimler Ugor devletinin bir

¹⁷¹ J. Karácsonyi, "Halavány...", s. 1049-1053.

¹⁷² Szokolay (*aynu eser.*, s. 83) sadece 1455 yılına dair kaydı aktarmaktadır: "*possessionis Besenywd vocate in Comitatu de Zaboch.*" Ayrıca 1591 ve 1776 yıllarında bugünkü Levelex yakınlarında anılıyor. Krş. Csánki, *aynu eser.*, I, s. 511. Jerney ise (*aynu eser.*, s. 249) bu bölgedeki Peçenek nüfusunu şimdiki Besenyód ile özleştirmiş; ancak yazar Karl I'in 1326 yılına ait gramotunda geçen bu yeri çevirmemiş. Szokolay'da ise bu ikinci köy geçmemektedir.

¹⁷³ Laskod, Iklód, Örmöz, Ör-Ladány, Lövö, Tura, Varsány, Téth, Balsa, Eköcs (Szokolay, *aynu eser.*, s. 83).

¹⁷⁴ Karácsonyi, "Halavány...", s. 1055-1056.

¹⁷⁵ Csánki, *aynu eser.*, I, s. 604; Szokolay, *aynu eser.*, s. 84. Şimdi Romanya'dadır.

¹⁷⁶ Szokolay, *aynu eser.*, s. 84.

¹⁷⁷ Şimdiki Beznye köyü; Barákta-Nagybárod arasındadır (*aynu eser.*, s. 83-84).

¹⁷⁸ 1552 yılında kaydı geçer, Tenke yakınlarındadır (*aynu eser.*, s. 84).

¹⁷⁹ *aynu eser.*, s. 86, eserdeki harita.

¹⁸⁰ *aynu eser.*, s. 89.

¹⁸¹ "Ioannes Bissenus", *aynu eser.*, s. 86.

¹⁸² Herkül'ün yurdundan kuzeye doğrudur; *aynu yerde.*

kolonizasyon faaliyeti sonrası neşet etmedi; ayrıca Peçeneklerin Transilvan-ya'ya X. - XI. yüzyıllarda adım adım nüfuz ettiğini görüyoruz.

Buradaki Peçenekler, daha eski dönemlerde 1224'e zikredilmektedir ki Kral Andre II'nin gramotuna göre bu sırada Peçenekler ayrıcalıklar bakımın-dan Saksonyalılarla aynı seviyeye gelmişlerdi.¹⁸³ Önceki Macar yönetim yapı-sındaki bölünmeye göre Peçeneklere ilk değil bir sonraki bölgelerde rastlanı-yor: Haromsek'de (Bessen'y'nin akımında ve 1332 yılında geçen Besenczed ve Besendzd köylerinde), Besterts-Nasod'da (Besenyót, Germanler villa Paganio, Heidendorf der), Kis-Kügaras'da (şimdiki Besse, Bessinbach), Çik (Lásárfal-va),¹⁸⁴ Udvarhel (1421 yılında Peçeneklerin yaşadığı kaydedilen Felső ve Alsó Rákoson).¹⁸⁵

Güneyde, Ugriya'nın Bizans sınırında Sava ve Drava nehirleri arasında Peçenek yerleşimleri olmuştur. Önceki Sremsk (şimdiki Yugoslavya) bölge-sinde, Mandelos'dan kuzeybatıya doğru olan yerde Beseneu adlı yer vardı; şimdi burada Besenvo Selo ve Besenovo manastır vardır.¹⁸⁶ Sremsk'teki villa Besenev hakkında Kral Bela'nın 1253 yılına ait gramotunda bahis vardır.¹⁸⁷ Tuna'nın bir kolu olan Vuk ırmağında 1396 yılında görülen Beseno, Bessenew vardır.¹⁸⁸ Önceden adı Vereçös olan Osek bölgesinde 1196 yılındaki kayda binaen Peçenek yerleşimlerine rastlıyoruz, yerel Tsikadar manastırına vergi veriyorlardı.¹⁸⁹ Eger Ioannes Marot'un unvanı, Banus Machoviensis ise: "*Ba-nus Machoviensis et Comes Bissenorum*", burada da Peçenekleri görmemiz mümkündür ki kayıtlar XV. yüzyılın başlarında Peçeneklerin Sava'nın sağ ve güney kıyısına yerleştiğini ortaya teyit etmektedir.¹⁹⁰

Peçenekler muhtemelen Baran ve Somod bölgelerinde Drava'nın sol tara-fına ve Tuna'ya yerleşmişlerdi: Önceki Baç-Bodrog'un (şimdiki Yugoslavya) batı bölümünde, Toln bölgesinin güney parçasında, Drava ve Sava arasının Sirmiya Kralı Andre I (1047-1061) ile Horvatiya Kralı Vladislav (1077-1095) tarafından ilhakına doğru,¹⁹¹ sınır bölgelerinde yerleşiyorlar ve sınırları güneyden gelebilecek saldırılara karşı sınır muhafızlığı ediyorlardı ve sınırları henüz Drava ardına ulaşmamıştı. Ancak bu Peçeneklerin çok eskiden bura-lara yerleştiğini ortaya koymaktadır ki muhtemelen XI. yüzyılın başlarından sonra Baç-Bodrog bölgesinden akan Tuna'daki villa Beseneu daha 1093 yı-

¹⁸³ "*Silvam Blacorum et Bissenorum cum aquis, usus communes exercendo cum praedictis scilicet Blacis (Kıpçaklar) et Bissenis, eisdem contulimus ut prafata gaudentes libertate, nulli inde servire teneantur.*" (Endlicher, s. 422. Krş. Jerney, *aynu eser.*, s. 250; Szokolay, *aynu eser.*, s. 88-89).

¹⁸⁴ "*Lazarfalva in Comitatu Albensi partium Trannylvanorum alias a Byssenis impopolata, muthum tamen desolata.*" Bunun dışında 1365 yılında bu bölgede: "*vetaginta quinque mansiones liberorum Bicenorum.*" Bkz. Jerney, *aynu eser.*, s. 251; Szokolay, *aynu eser.*, s. 89.

¹⁸⁵ Csánki, *aynu eser.*, V, s. 869-870; Szokolay, *aynu eser.*, s. 89.

¹⁸⁶ Csánki, *aynu eser.*, II, s. 241; Szokolay, *aynu eser.*, s. 90.

¹⁸⁷ Jerney, *aynu eser.*, s. 250.

¹⁸⁸ Szokolay, s. 90.

¹⁸⁹ Gramot daha erken bir dönemi, Kral Geza II (1140-1160) zamanını göstermektedir. Bkz. Jer-ney, *aynu eser.*, s. 267; Szokolay, *aynu eser.*, s. 90.

¹⁹⁰ Jerney, *aynu eser.*, s. 263.

¹⁹¹ Karácsony, "Halavány...", s. 1057.

lına ait gramotta anılmaktadır,¹⁹² Tuna'nın diğer tarafında Baran bölgesinde Peç (Peçvarad) yakınlarında 1181 yılına ait bir kayıta Besen köyü geçmektedir.¹⁹³ Peç'ten güneybatıya doğru 1168-1290 yılları için villa Wrmand(y) yer almaktadır; öyle görünüyor ki Peçeneklere aittir.¹⁹⁴ Bela IV'ün gramotu 1238 yılında Feyervar Haçlıları tarafından aktarıldığına göre, Mohaç çevresi ve Tuna'da hâkimiyetin hiçbir zaman Peçeneklere geçmediğini belirtmekte; daha önceki yerlerinde kaldıklarını ve Peçeneklerin toprağın yeni hâkimlerine boyun eğmek zorunda kaldıklarını yazmaktadır.¹⁹⁵ Galiba bu Peçeneklerden olsa gerek 1135-1467 yıllarında Mohaç'tan güneybatıya doğru poss. ya da terre Orman (d) ya da Wrmand zikredilmektedir.¹⁹⁶ Burada ise Baran bölgesinin güneybatı köşesinde, Drava Nehri yakınlarında Orman (ya da Urman) adını taşıyan bir bölge vardır ki burada hiçbir zaman orman olmamıştır (orman Türkçedeki anlamıyla aynıdır).¹⁹⁷ Tuna'dan daha yukarı gidildikçe, Baran bölgesinin kuzeydoğu köşesinde, Toln ile sınır olan yerde, Beseneu köyü vardır, 1346 yılında kayıtlara geçmiştir.¹⁹⁸ Toln bölgesinin güneydoğu köşesinde Tuna'da Bâta (Bátaszek) bulunmaktadır, Peçenek nüfusu burada yoğunlaşmıştır, öyle anlaşıyor ki eğer daha erken değilse Vladislav (1077-1095) zamanında yerleşmişlerdi.¹⁹⁹ Baran-Toln sınırında 1233 yılında zikredilen terra Bissenorum de Nadasth yer almaktadır.²⁰⁰ Baç-Bodrog bölgesinin kuzey batı tarafında (bu parça bugün Macaristan sınırları içindedir), Baya'dan kuzeye doğru gidildiğinde 1391'de kayda geçen Besene, Besenew'e denk gelinirdi.²⁰¹

Drava'yı geçtikten sonra Fekete (Fekete viz) Nehri'nde, Baran bölgesinin yakınlarında Siklossk'da bugüne kadar gelen Besence ve Bisse (Bese) yer almaktadır.²⁰² Adlandırma esasında Peçenek kökenleri tespit edilen yerler: Kis Budmér, Nagy Budmér, Bélye, Kátoly, Vosian ve Fekete Nehri'nin önceki adı olan Okor.²⁰³ Daha batıda, Somod bölgesinde sınır boylarında Peçenek yerleşimleri hakkında 1091 yılına ait kayıta Pincinaticorum villa görünmektedir;

¹⁹² Szokolay, *aynu eser.*, s. 82.

¹⁹³ 1266 yılında tekrar Bezen olarak geçmiştir. Bkz. Szokolay, *aynu eser.*, s. 76.

¹⁹⁴ Csánki, *aynu eser.*, II, s. 513; L. Rásonyi Nagy, "Orman", s. 13.

¹⁹⁵ "Item concessimus eidem Domini terram, quam habebant Bisseni in terra de Narad, ipsosque Bissenos, de beneplacito, et voluntate sua, eidem domui dimisimus, iuxta libertatem ipsorum seruituros." Jerney, *aynu eser.*, s. 245-246; Szokolay, *aynu eser.*, s. 76.

¹⁹⁶ Csánki, *aynu eser.*, II, s. 513; L. Rásonyi Nagy, "Orman", s. 13.

¹⁹⁷ 1257 yılı için şöyle yazılmaktadır: "possessionem Samud nomitanam, existentem inter Drawam et Wrman in Comitatu de Borona cum tredecim villis, que sub una meta includuntur." Bkz. L. Rásonyi Nagy, "Orman", s. 13.

¹⁹⁸ "Poss. Besseneu, quate est in Bata in comitatu de Barana." Bkz. Csánki, *aynu eser.*, II, s. 473; Szokolay, *aynu eser.*, s. 76.

¹⁹⁹ Szokolay, *aynu eser.*, s. 74.

²⁰⁰ Csánki, *aynu eser.*, II, s. 410; Szokolay, *aynu eser.*, s. 75.

²⁰¹ Şimdi, Kis-Besenyö puszta ve Nagy-Besenyö puszta. 1425 yılında burada yaşayan bir Peçenek ailesinin idaresine bırakılmıştır; fakat 1628 yılında boşaltılmıştır. Csánki, *aynu eser.*, II, s. 194; Szokolay, *aynu eser.*, s. 82-83.

²⁰² Jerney, *aynu eser.*, s. 245; Szokolay, *aynu eser.*, s. 76.

²⁰³ Jerney, *aynu eser.*, s. 246; Szokolay, *aynu eser.*, s. 76.

Drava-Rinya'nın akımında yer alır, Nagy-Atád'dan güneydoğuya doğru gidildiğinde şimdide var olan Rinyabessenyő'ye rast gelinir.²⁰⁴

Drava sınırının geri bölgesinde Balaton Gölü'nde, bu gölün güneyinde Somod bölgesinin sınırında çok büyük olmayan Peçenek toplulukları vardı. Burada 1298 yılına ait terra Besenew²⁰⁵ adı geçmekte ki şimdiki Lengyeltóti'deki Fehér (ak-) ve Fekete (kara-) Bézsény puszta'dır (Peçenekçe "boş yer" demektir).²⁰⁶ 1303 yılında Marczali'den kuzeybatıya doğru, şimdiki Balaton-Szent-György, Besenye Zent Gyerg (Besenye-Szent-György) olarak zikredilmiştir.²⁰⁷ Kapos Nehri'nde 1229 yılında Beseneumal (Besenyómál) ve 1279 yılında Beseneuvta (Besenyö-uta) adı geçmektedir.²⁰⁸ Ayrıca düşünceme göre Értemlak köyü de Peçeneklere ait bir yerleşim birimidir.²⁰⁹

Ugriya'daki Tork yerleşimine dikkate layık bir biçimde daha az rastlamak-tayız. Aşağı yukarı bundan sonraki ile denk olduğu söylenebilir.

Batı sınırında, Sopron bölgesinin Peçenek yerleşimleri arasında Torkosfer-tes'e (şimdiki Wörthenstein) görüyoruz.²¹⁰ 1309 yılına ait kayıta Jitn bataklığında şimdiki Bratislav yakınlarında Samarin'deki Torcs köyü, possessione de Torch uocata²¹¹ olarak kaydedilmiştir.²¹² Slovakya'nın kuzeyinde, Tarts'ın üst taraflarında Ugriya'dan Polşa ve Galiçya'ya uzanan yolda 1248'de Torkow köyü görünmektedir.²¹³ Daha doğuya gidildiğinde şimdiki Seçev çevresinde, Zemlin'deki Trebišov'da şimdiye kadar gelen Torkos köyü vardır.²¹⁴ Benzer şekilde Torklar hakkında bize ulaşan tüm bilgiler Ugorların kuzey sınırında yer almaktadır (tek istisnası Layta'dır). Torkların Ugriya'ya nasıl girdiklerine dair herhangi bir tarihi veri elimizde yoktur; sadece adları tahlil ederek elimizdeki topografik dizgeyle hareket ediyor ve kavimlerin büyük çözümler yaşa-dığı XI. yüzyılın ortalarında Torkların çok az sayıda insanla Karpatları aşarak Tissa'ya daldığını ve böylece Ugriya'ya girdiğini varsayabiliyoruz. Daha sonra burada Macarlarla birlikte yerleşmiş ve Rus, Polşa ve Çek taraflarından gelen yollar üzerinde muhafız görevlerinde bulunmuşlardır.²¹⁵

²⁰⁴ Orta Çağ Ugriya'sında 1091 yılına ait bu kayıta Peçenek adının kullanılmaması Şomod ma-nastırındaki Frank unsurlar ile açıklanabilir. Nitekim daha sonra 1193 yılında bu yer Macar terminolojisiyle "villa Bessenorum" olarak yazılmıştır. Bkz. Jerney, *aynu eser.*, s. 249; Szokolay, *aynu eser.*, s. 76-77; Csánki, *aynu eser.*, II, s. 593.

²⁰⁵ 1335 yılında "Possessio Beseneu iuxta Balatinum" olarak kaydedilmiştir.

²⁰⁶ Csánki, *aynu eser.*, II, s. 593; Szokolay, *aynu eser.*, s. 77.

²⁰⁷ Csánki, *aynu eser.*, II, s. 643-644; Szokolay, *aynu eser.*, s. 77.

²⁰⁸ Szokolay, *aynu eser.*, s. 77.

²⁰⁹ *aynu yerde.*

²¹⁰ Gyárfás, *aynu eser.*, II, s. 58; Szokolay, *aynu eser.*, s. 79.

²¹¹ *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*, II, s. 598-599: 1299 yılında ise artık Marcellus de Torcha olarak kaydedilmişti.

²¹² Soznam, *aynu eser.*, s. 14.

²¹³ Macarca adı Tarkó'dur, şimdiki Kamenica'dır, Lipian yakınlarında, Şariş'tedir. Bkz. V. Chaloupecky, *Staré...*, s. 105; Perfecky, *Sociálne-hospodárske pomery Podkarpatské Rusi ve století XIII-XV*, v Bratislave, 1924, s. 104; Soznam, *aynu eser.*, s. 92.

²¹⁴ Soznam, *aynu eser.*, s. 141.

²¹⁵ Slovakya'da olduğu gibi, özellikle Macarlara ait topraklarda yerleşim yerlerinde Torklar için Bizanslıların verdiği Uz adına rastlamamız çok dikkat çekicidir. Úszfalva (Slovakçası Usovce'sir,

Ugriya'da Berendilere dair daha çok ize rastlanıyor.²¹⁶ Bunların çoğu Slovakya'da ve ardından Ugriya'nın doğu sınırındadır. Bunların yerleşimlerinin izleri hakkında hüküm verilirken onların Ugriya'ya Karpatların güneyini aşarak girdikleri ve Ugriya'nın kuzey ve doğu sınırına yerleştikleri sonucuna varılabilir.²¹⁷

Slovakya'da Berendiler Vag ve Morava arasına yerleşmişlerdi (ancak Morava değil Vag'ın savunma sistemine dâhildiler); Mıyyava bölgesinde günümüzde kadar gelen Berencsbukócz (Slovakça Bukovec) ve Brezová'ya doğru yaklaştıkça Mıyavsk bölgesindeki Nitransk köylerinden Berencsváralja (Slovakça Podbranc) vardır. Bunları geçtikten sonra Senitsk bölgesinde Berencsróna (Slovakça Rovensko) vardır.²¹⁸ Burada hiçbir zaman kale olmadı- castrum Berench (adı geçen Berencsváralja-Podbranc'ı geçtikten sonra) ise daha 1297 yılında biliniyordu; 1401 yılında krallığa ait şatolar-castrum regalis dikilmiş ve XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir.²¹⁹

Sabinovsk bölgesi, Şariş'de, Velky Saris ve Sabinov'dan 7 kilometre uzaklıktadır. Bkz. Soznam, *aynu eser.*, s. 97. Krş. J.M. Korabinsky, *Geographisch-Historisches und Produkten Lexion von Ungarn*, Pressburg 1786, s. 800. Bu sonuncu eserde Ussfalwa, Codex Diplomat yönetimi altında adlandırılmamış. G. Fejér, M. Czinár'ın Index'inde bu yerin 1383'de zikri geçen köy olduğunu söyleyememiştir. s. 470; Uzlar, Buda yakınlarındaki topraklarda 1259 yılında zikredilmektedir ve Uzların Şomod bölgesindeki yerleri 1279 yılında Uzahazhegye adıyla geçmektedir, Buda yakınlarında ise bu yer 1212 yılında anılmaktadır (bu üç yer hakkında bkz. M. Czinár, *Index Alphabeticus*, s. 470. Krş. Géza Kun, *Codex Cumanicus*, Prolegomena, s. LXXXIII). 1289 yılında Peşt-Piliş-Şolt-Kışkunsb bölgesinde Uzh bataklığı anılmaktadır (Ortvay, *Magyarország régi vizrajaza*, II, s. 304). 1261 yılı için Solnok-Doboks bölgesinde portus Uz (Ortvay, *aynu eser.*, II, s. 304); 1400 yılında Temeşvar'dan güneybatıya gidildiğinde Ozlar (Huzlar) köyü (Csánki, II, *aynu eser.*, s. 55); Temeşsk bölgesinde Uzar deresi ve Uzman köyü (A. Pesty, *Magyarország várispánságok története*, s. 501); Transilvanya'da Úzpatak, Uzon, Uzonka adlı bir dizi yer (Orbán, *Székelýföld*, I, s. 214. Bu son sekiz ad hakkında Dr. László (Rásonyi Nagy) doyurucu tahliller yapmaktadır) zikredilmektedir. Bunun dışında Ugor gramotlarında Uz adı taşıyan bir dizi yere rastlamaktayız: 1223'de Uz, villanus de Doragh; 1299'da Uz, pater de Uza, 1371'de familiae de Uz compositionales ve çok sayıda nobiles de Uz, Uza adını görüyoruz (M. Czinár, *aynu eser.*, s. 469-470). Hiç şüphe yok ki bu yer adları Rus'da Tork, Bizans'ta Uzlar adıyla bilinen Türkçe Uz adından ve Uz kabilesinden gelmektedir.

²¹⁶ Çağdaş harita çalışmalarında aşağıda sunulan Berendi yerleşimlerini aktarılamıyordu; ancak artık tespit edilen Berendi yerleşimleri haritalarda yer almaya başlamıştır.

²¹⁷ Z. Gombocz - J. Melich, *Lexion critico-etymologicum linguae Hungaricae*, s. 368-369. Buna göre Berény, Macar sınırlarındaki Macar toponimleri için üstü örtülü bir veri sunmaktadır ki bunun iki varyantı ile karşılaşırız: Berencs ve Berend. Sözlük yazarları bir nece Berény yer adının daha yaygın olması münasebetiyle son adların kökenleri bilinmez addedmiştir. İlki ise yukarıda ifade ettiğim gibi Macarca Berend adının Rus yıllıklarındaki Berendi adıyla özdeş olduğunu göstermektedir (bkz. Bela Kossányi, "Az úzok..."). Fakat Kossányi sadece Berend adına işaret etmekte, Berény adına değinmemektedir; Macar filologlar Berény adının Rus yıllıklarındaki Berendi adından türemiş olabileceğini belirtmişlerdir. Daha az ilginç olmayan bir başka şey ise Ugriya'da Rus'da olduğu gibi bu kabile iki türlü adlandırılmaktadır: Berendiler ve Berendiçler, Berénd ve Beréncs. Aşağıda Macar kaynaklarında bu son iki biçimden çokça çıkarımlar yapılacak ve görülecektir ki Berény ile Berencs ve Berend kuvvetli bir tayin ediciliği yoktur.

²¹⁸ Bu üçü şu eserde: Soznam, *aynu eser.*, s. 47, 59.

²¹⁹ Slovakya'nın Nové Mesto nad Váhom ve Mıyav'daki Skalica nehirleri arasındadır. Bu yer hakkında bkz. G. Fejér, *Codex Diplomaticus Hungariae*, X, bölüm VIII, s. 142-149; V. Chaloupecky, *Staré Slovensko*, s. 81, 237; J. Korabinsky, *aynu eser.*, s. 50; F.V. Sasinek, *Bránecky hrad v Slovensky letepis pre historiu, topografiu, archaeologiu a ethnografiu*, III, v Skalici, 1879, s. 286-290; Ladislav Pauliny, "Dáta k dejepisú hradu bráneckého", *Slovenské Pohľady*, 1888, s. 63-70, 76-79; *Revai Nagy Lexikona*, 1911, III, s. 143'de Berencsváralja'dır. Şimdi bu kale harabe olmuştur. Slovak bilim adamları L. Pauliny ve F.V. Sasinek ve onların ardından Chaloupecky zikredilen geçitlerin kökenini Slovakçada aramış ve bunun Slavca kelime olan "brana" yani "kapı"dan gel-

Nitra Nehri'nde 1283 yılında "possessione Berench" zikredilmektedir.²²⁰ Göründüğü kadarıyla bugünkü Berenc köyü Nitra şehrinin önlerinde ve Nitra Nehri'nin kıyısındadır.²²¹ Burada da Berenç'in sırasında 1435 yılında görünen Büyük, Küçük, Aşağı adları altında üç Berenç vardır: Nagy-Berench, Kis-Berench²²² ve Also (Aşağı) Berencs.²²³ Nitra'daki Berendi yerleşimlerinin eskiliği konusunda "in parrochia nitriensi" Brencu yeri için 1156 yılına ait gramot bize fikir vermektedir.²²⁴

diğini öne sürmüşlerdi; Chaloupecky Branc kalesi gibi benzer yerler savunma maksadını ortaya koyacak bir biçimde kapı adı altında ifade edilmekte ve böylece Macarca Berend, Berenc adları sadece Slavcadaki Branc kelimesinde aranmalıdır. Herhangi bir ad ile ilgili sorun üzerinde filolojik yönden yetersizlik varsa hüküm yürütmek mümkün değildir. Benzer biçimde Nitra'daki Berenc gibi kalabalık yerleşimlerin adıyla alakalı Chaloupecky'nin brana-kapı'dan türediği tezi stratejik noktaların ve geçitlerin esasen kapı ile ilgili adları yansıttığı neticesi çıkar ki bu benzer kapıları asgariye indirmek anlamına gelir (Staré Slovensko, s. 72) ve Šomod ve Toln bölgelerinde Slovak savunma sisteminden uzaktaki yer adlarını açıklamayı imkânsız kılar. Nihayetinde doğrudan Türk kabile adı olarak Karanç (Karancs) adını taşıyan Berendiler de göz önünde bulundurulmalıdır. Macar alimlerden Tagányi'nin *Magyar Nyelv*, IX, s. 259'da ve Nagy Géza'nın *Turul*, IX, s. 115'de bu iki ad üzerine yaptıkları tahliller bana pek doyurucu gelmedi; János Melich, "A Honfoglalás-kori Magyarországnak", *A Magyar Nyelvtudomány Közlemények*, I, 6, 1926, s. 82-83 ve 202-203'de eski Slavca brana kelimesinin Macarcaya borona olarak geçtiğini, Slovakça Branc kelimesinin ise Macarca Barancs kelimesine dönüştüğünü (Melich kelimenin Türk kökenli olabileceği konusunda bir açıklama yapmıyor) ve nihayetinde Slovakça Berenç'in Macarca Berencs haline dönüştüğünü ileri sürmektedir. Bunların ardından ben nispeden çağdaş bir çalışma olan L. Rásonyi Nagy "Török eredetű helynevek" (*Nyelvtudományi Közlemények*, XLVI, 1923-27) adlı makalesini inceleme imkânı buldum. Buna göre diğer adlandırmalar içinde yazar Feyervar ve Baran bölgelerinde ayrıca Börgönd, Bergengye (s. 3-4) adlı iki Macar köyünden bahsetmekte ve bunların Türkçe kişi adı olan Bergen'den türetmekte ve böylece Macaristan'da kişi adı olarak Beren'in yayıldığını belirtmektedir. Beren'den ise Berény, Berencs ve Berend adlarını türetmektedir. Bergen ile ilgili bu ilgi çekici makalesinde yazar Ruscadaki Berendi ile Berény arasında bir bağ kurmamıştır. Berény kişi adının katıyetle Türk olduğu hakkındaki yüzeysel yorumlar için ayrıca bkz. Gy. Németh, "Maklar", s. 147. Kara-Kırgızca beş-bören adıyla yıllıklarda geçen Berendi adını uyumlaştırma çabaları için Aristov'un dip yazı 61'deki açıklamalarına bakınız.

²²⁰ "Ad uniuersorum noticiam tenore presencium volumus peruenire, quod Nicolaus, filius Johannis, de genere Lupolnuk, ad presenciam nostram accendens, terram trium aratrorum de possessione sua, Berench uocata, in comitatu Nitriensi existente, pro decem marcis argenti sibi ad plenum sulutis se confessus est uendidisse Bathur, filio Mathou de Zeleus, coram nobis personaliter constituto, et eius posteritatibus, perpetualiter et pacifice possidentam, in vicinitate et commeta neitate terrarum Cethen et Taran dictarum..." (Mon. Eccl. Strigo., II, s. 171, 1283 yılında Cethen ve Taran- şimdiki Cityn (Macarcası Cséteny) ve Taran da Nitra'nın aşağı akımlarında yer alıyordu. Bkz. Soznam, *aynu eser.*, s. 49, 51). İlginç olan şey ise Berenç hakimiyetinin kuşkusuz Türklerden olan Baturlara teslim edilmemesidir (bu adın Türk kökeni hakkında bkz. Z. Gombocz, "Árpádkori...", s. 435).

²²¹ Soznam, *aynu eser.*, s. 49. Krş. Korabinsky, *aynu eser.*, s. 50. Berencsch adı Révai Nagy Lexiona, III, s. 143'de Berencs olarak geçmektedir.

²²² *Codex Diplomaticus Hungariae*, ed. G. Fejér, X, 7, 687, 1435 yılı: "ac primo et principaliter metas dictae possessionis Cheten, adiocentes includendo a partibus possessionum dicti Magistri Stephani Syluestri et Vitti, filiorum eiusdem Stephani, Lúvekly Arkos, Berench, alio nomine Nagyfalú, nec noc Nagy-Berench et Kis-Berench, alio nomine Kisfalú vocatarum..." Burada Magistr Stefan'ın Berendi olduğu kaydedilmiştir: "Magistro Stephano filio Gregory de Berench" (*aynu eser.*, s. 687). Bu Stefan Berençlerden Grigori'nin oğluydu. Ayrıca daha sonraya bkz. 1393 ve 1409 yılı, *aynu eser.*, X, 2, s. 121 ve X, 4, s. 721.

²²³ "Gerolth [de Kurus] quosdam possessiones suas, unam scilicet inferiorem Berench vocatam ab utraque parte fluvij Nitrie sita..." Bkz. Mon. Eccl. Strigo., II, s. 226, 1287 yılı. Krş. *Cod. Dip. Hung.*, VII, 2, s. 116-117. Bu yer için ayrıca şuraya bakınız: Mon. Eccl. Strigo., II, s. 454, 1298 yılı ve s. 465, 1299 yılı.

²²⁴ Mon. Eccl. Strigo., I, s. 108: "brenču ultra aquam." Chaloupecky (Staré..., s. 231) de bu bilgiyi aktarmaktadır. Berençler için yukarıda sayılan adlardan hangisinin en eski olduğu bilinmemektedir. Son tahlilde sayılan adlarından bir grubu Molenta (şimdiki Donlá ve Horna Malanta) ile

Nitra şehri, Bebrava ve Nitritsa bölgelerinin kesiştiği Topločan'dan çok uzak olmayan bir yerde yine Berenc köyü vardır, 1244'de zikri geçmektedir.²²⁵

Daha doğuya doğru Rudn Dağları eteklerinde, İpol'un sağ kolunun kaynağında, Krupina şehri yakınlarında Prencov köyü vardır, Macarca adı Berencsfalu (falu=köy), Krupina çevresinde, Hontiansk köyüdür (Çekoslovakya'da).²²⁶ İpol'un sol kollarından birinde Macaristan'daki Nogradsk'da Novograd (Nóhrád) bölgesinde, Hontiansk çevresinde Berenta ya da Birincsof (Borsos-Berente, Borsos-Berente ya da sadece Bereny, Berin) vardır, 1282 yılında anılır.²²⁷ Biraz doğuya kayıldığında Hogradsk'dan akan İpol üzerinde, Szécsény bölgesinde 1335 yılı için Berendefelde ya da Berendfeulde yeri zikredilmektedir.²²⁸

Bukov Dağları bölgesinde diğer Peçenek yerleşimleri arasında, Slan (Şayo) Nehri'nde, Barsod bölgesinde Berente köyü vardır, 1454 yılında geçmektedir;²²⁹ bunun yakınlarında Slana Nehri ve Borsokyos bataklıkları arasında, Mişkolts yakınlarında, Abay-Torn bölgesinde bir başka Berens şehri daha vardır.²³⁰

Daha doğuda, üçüncü Peçenek topluluğunun yaşadığı Ugorların kuzey sınırında, Tissa'nın dirseğinde, Sobolç bölgesinde, Kisvárdá yakınlarında da Berencs köyü vardır.²³¹

Ugriya'nın doğu sınırında, Samoš'un akımında, Szatmár-Németi şehri yakınlarında şimdiye kadar gelen Berencze (aynı zamanda Babosesty),²³² gramotlarda 1430 yılında geçmektedir.²³³ Nagy-Bánya çevresinde, Satmarsk bölgesinde, Szinyér-Váralja'dan (şimdi Romanya'da) batıya gidildiğinde varılan Satmar bölgesinde 1463 yılında zikri geçen Berend köyü;²³⁴ bunun yakınında Berendmező (mező- Macarca tarla) 1490 yılında, şimdiki Berencze (Berenczét) köyü, Nagy-Bánya'dan güneye, Kővárkölcse çevresinde, eski Satmar bölgesinde (şimdiki Romanya'da);²³⁵ daha doğuda Besterts-Nasod'da Berendest ya da Berenfalya vardır.²³⁶ Buradan güneybatıya gidildiğinde Koloşvar yakınlarında

Nitra şehrinden 4 kilometre uzaklıkta yerleşiyordu ki bu Berençlerin Nitra şehrine yakın yerlerde yayıldıklarını ortaya koymaktadır.

²²⁵ *Codex Diplomat*, IV, 1, a. 348'den akt. Chaloupecky, *Staré...*, s. 91. Codex'in bu cildi elime geçmedi.

²²⁶ Soznam, *aynu eser.*, s. 31; Révai Nagy Lexiona, III, s. 143'de Berencsfalu'dur.

²²⁷ Chaloupecky, *Staré...*, s. 96; 1291 yılında Berenche adı altında görünüyor bkz. *Mon. Eccl. Strigo.*, II, s. 301. Csánki (*aynu eser.*, I, s. 95) ise bu yerin ilk olarak 1393 yılında geçtiğini ve daha eski kayıtlarda geçen bir başka aynı adlı köyün ise şimdiki Karancs-Berény olduğunu belirtmektedir.

²²⁸ Csánki, *aynu eser.*, I, s. 95.

²²⁹ Csánki, *aynu eser.*, I, s. 169; Korabinsky, *aynu eser.*, s. 50.

²³⁰ Korabinsky, *aynu eser.*, s. 49; Csánki, *aynu eser.*, I, s. 204'de bu yer 1427-1490'da Forró'dan güneybatıya doğru uzanan bir toprak olarak tasvir edilmiştir.

²³¹ 1430 yılında geçmektedir. Bkz. Csánki, *aynu eser.*, I, s. 511; Korabinsky, *aynu eser.*, s. 50.

²³² Korabinsky, *aynu eser.*, s. 49; Révai Nagy Lexiona, III, s. 143'de Berend.

²³³ *Codex Diplomat*, X, 7, s. 307.

²³⁴ Csánki, *aynu eser.*, I, s. 471; Korabinsky, *aynu eser.*, s. 49. Burada bir Berendi ailesi de aynı yıl anılmaktadır. Csánki, s. 491.

²³⁵ Csánki, *aynu eser.*, I, s. 471; Korabinsky, *aynu eser.*, s. 49: "im Kőwarer Distrinkt an den Mar-marischer Gränzen 2 M. von Nagybánien O. So 1 M. von Rapnik-Bánya, W. An Gebirge Rapnik."

²³⁶ J. Jerney, *Keleti utazása*, I, s. 164.

1423-1501 yılları için Berend köyü anılmaktadır.²³⁷ Arad bölgesinde, Borosjenő çevresinde, Feher-Körösa'da bugüne kadar gelen Valaş köylerinden Berendia'ya rastlıyoruz.²³⁸ Daha güneyde, Temeş ve Krasov bölgelerindeki Hodos kalesinde 1471 yılı için Berendefalva köyü zikredilmektedir.²³⁹

Ugriya'nın güney sınırında Drava kıyılarındaki Peçenek kabilelerinin yakınlarında Berendi yerleşimlerinin izlerine rastlanıyor: 1347-1493 yıllarında zikri geçen poss. Berench, bu sırada Dombalar kabilesine aitti. Bugün burası Szigetvar'dan kuzeybatıya doğru boşaltılmıştır.²⁴⁰

Batı sınırında, Zalalóvó yakınlarında (bunun kuzeydoğusunda), sınır boylarında, 1332-1513 yıllarında Berend yerleşimi vardı. Bu yer hakkında 1513 yılında Balaja ve Petra Berendilerinden zengin toprak sahiplerinin iyesi olduğu doğrultusunda doğrudan kayıtlar vardır.²⁴¹ Bugün bu nüfus Börönd olarak adlandırılmaktadır. Biraz daha batıya Balaton Gölü'nden kuzeye kayıldığında, Devescer şehri yakınlarında (bunun güneybatısında), buradaki Peçenek yerleşimi olan Bessenyo-major yakınlarında, 1256 yılında adı geçen Beren (d) "ad Balatinum" vardı.²⁴²

Nihayetinde Dör bölgesinde 1500 yılında bahsi geçen Berenth yerleşimi bulunuyordu.²⁴³

Ugorların sınır bölgelerindeki çok karmaşık etnografik harita için Moğol istilasına kadar sadece Peçenekler, Torklar, Berendiler yoktu, aynı zamanda Kıpçaklar, Ruslar, Sikullar ve Almanlar da buralarda yayılmışlardı.

Kıpçaklar buraya göç eden bir halk olarak Ugriya'da ilk kez 1232 yılında Matra'nın alt taraflarında zikredilmektedir.²⁴⁴ Eski Kıpçak yerleşimi Ugriya'nın kuzeyindeydi, fakat Macarların onları XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kunlar ya da Kumanlar olarak adlandırdığı görülmüyor; Palócz demeyi tercih etmişlerdi. Ugriya'ya giren ilk Kıpçak akınları Rus üzerinden olmuştu ve böylece Macarlar Kıpçakların Rusça adını kullanmışlardı.²⁴⁵ Kıpçakların Ugriya'ya girişi XII. yüzyılın ilk yarısına ve hatta daha önce XI. - XII. yüzyıl sınırına denk düşmektedir.²⁴⁶ Tüm bunların yanında Matra Dağları'nın

²³⁷ Csánki, *aynu eser.*, V, s. 334.

²³⁸ Korabinsky, *aynu eser.*, s. 49.

²³⁹ Csánki, *aynu eser.*, II, s. 27.

²⁴⁰ Csánki, *aynu eser.*, II, s. 591.

²⁴¹ Berendi Balázs ve Berendi Péter. Bkz. Csánki, *aynu eser.*, III, s. 35.

²⁴² Fejér, *Cod. Dip. Hun.*, IV, 2, s. 403 (M. Czinár'a (*aynu eser.*, s. 42) dayanarak Beren demektedir); Csánki, *aynu eser.*, III, s. 471; Korabinsky, *aynu eser.*, s. 49.

²⁴³ Heder sarayına (Héder-várâ) aitti, Csánki, *aynu eser.*, III, s. 546.

²⁴⁴ "Abbatia de Beel Trium fontium B. Mariae Virginis Assumptae (alios Trium fontium de Beel Cumanorum) Agriensis Diocesis, fundata 1232", "Abbatia B. M. V. in coleos Assumptae trium fontium de Beel seu Apatfalya" (J. Jerney, "A' palócz nemzet és Palócz-krónika", *Magyar Történelmi Tár.*, I, Pesten 1856, s. 26-27.

²⁴⁵ J. Melich, "Половцы (Polovets)" - "Palócz" dönüşümünün sadece Slovakçadaki "Plavec" üzerinden olabileceği görüşündedir. Bkz. J. Melich, *Szláv jövevény-szavaink*, I, 1, 1903, s. 156-162'dan akt. Josef Skultely, "Plavecky Zámek", *Slovenské Pohlady*, roc. XXXIV, 1914, s. 253.

²⁴⁶ Krş. P. Hunfalvy, *Etnographie von Ungarn*, Bud., 1877, s. 236-237; V. Chaloupecky, *Staré Slovensko*, s. 103, 252.

alt taraflarında,²⁴⁷ aynı zamanda Ugriya'nın Slovakya sınırındaki diğer yerlerde yayıldılar.²⁴⁸ 1132 yılında Kıpçak birlikleri Çek ordusuyla karşılaştı,²⁴⁹ tahmin edilebileceği gibi Çek tarihçiler Çeklerin Macarlar tarafından ezildiğini yazacaklardı.²⁵⁰

Rus yerleşimlerinin izlerine Ugriya'nın tüm sınırlarında rastlıyoruz.²⁵¹ Kuzeyde ise, Matra yakınlarında, batıda, Moson bölgesiydi ki burada "Palots'lar"²⁵² yaşıyordu ve Peçeneklerle komşuydular,²⁵³ doğuda yerleşmiş durumda olan Berendilerden uzakta değildiler.²⁵⁴ Nihayetinde güneyde Drava'daydılar.²⁵⁵ A.L. Petrov'un ölümünden önceki son çalışmasında makul gerekçelerle ortaya koyduğu gibi,²⁵⁶ bu Ruslar kolonistlerdi, Rus'daki kölelerden ya da sürgünlerdendi; bunlar yerli ya da Karpatlardan çıkan tipler değildi. Üstelik bu sırada yani XI. - XIII. yüzyılda ayrıca bir boşluk vardı ve topraklar hemen hemen insansızdı.

²⁴⁷ Matra bölgesindeki Kıpçak yerleşimleri için bkz. J. Jerney, "A' pal...", s. 67-68.

²⁴⁸ V. Chaloupecky, *Staré Slovensko*, s. 83-85, 106, 252; J.M. Korabinsky, *Geographisch...*, s. 510; Soznam, *aynu eser.*, 92. Krş. P. Golubovskiy, *Polovtsi v Vengrii*, Kievsk. Universit. İzv., 1889, Dekabr, s. 50-52.

²⁴⁹ "homines inhumanos et paganos, Boemos videlicet ac Flavos, qui vulgari nomine Valwen (Kıpçakların Almanca adı) dicuntur." *Bibliotheca Rerum Germanicarum*, ed. Ph. Jaffé, V, 1869, s. 446-447.

²⁵⁰ V. Novotny, *Ceské Dejiny*, d. I, sv. II, 1913, s. 621.

²⁵¹ Genel olarak Ugriya'daki Rus yerleşimleri için bkz. *Anonymus*, bölüm 10. Bu yerlerin bir listesi için bkz. Petrov, *aynu eser.*, s. 24-26. Rusların sınırındaki askeri görevlere Kıpçaklarla aynı konumda girmeleri hakkında Kral Vladislav II'nin 1428 yılında verdiği buyruk için bkz. *aynu eser.*, s. 66.

²⁵² Burada bugüne kadar ulaşan Nagy Oroszi (Slovakçası Velky Oros) Hograd bölgesinin doğu parçasındadır. Macar tarihçi N. Istvánfi (1538-1615), bunların ortaya çıkışı hakkında "oppidum Ruthenorum, quod Orasfalvam (falv, Macarca köy demektir), vocant", şöyle yazıyor: "ante quadringentos annos Colomanus rex Pannoniae deductis e Ladomeria et Galicia, Russorum provintia, colonis, considerat lege lata." N. Istvánfi, *Historiarum Rengi Hungarie*'ye atıf yaparak aktaran V. Chaloupecky, "Dve Studie...", s. 35. Krş. A. Petrov, *aynu eser.*, s. 62-63. Matra Dağı eteklerinde bu Palotslar Ruslarla birlikte yaşamıyorlar mıydı, bu Polovetslerin (Kıpçakların) adının Ruslar nerden çok net biliyorlardı? Ruslar XI. yüzyılın başları ve XIII. yüzyıl arasında Polşa ve Ugriya'ya karşı Kıpçaklarla beraber savaşa girişmişlerdi ki bunlardan birinde Istvánfi'nin aktardığı gibi Kral Koloman'a (1095-1116) mağlup olmuşlar ve kral Rusları Ugriya'da esir almıştı. Bu hadiselerden bugün ne Macar ne de Rus tarihçiler bahsetmektedir.

²⁵³ "Dux vero Zulta... in eisdem partibus dedit castrum construere Ruthenis, qui cum Almo duce quo suo in Pannoniam uenerant, et in eodem confinio ultra lutum Musun collocavit eciam Bissenos..." *Anonymus*, bölüm 57 (Endlicher, s. 53). Gramotlarda 1208 yılı için Oroszvár ya da Orosfalva (orosz-Macarca ve Rusçadır, vár-kale, falu-köy) adı geçmektedir. Bu Tuna'nın sağ kıyısında, Bratislava'nın aşağısında, Moson bölgesindeydi. Bkz. Petrov, *aynu eser.*, s. 64; V. Chaloupecky, "Dve Studie...", s. 35. Petrov, XI. yüzyılın ortalarında Kral Andre'nin (1046-1061) Yaroslav'ın kızı Mudrago ile izdivacı ile buraya Rus nüfusunun yerleştirilmesi arasında bir alakanın olup olmadığını sorgulamaktadır. Doğru bir hükme varmak için Andre'nin kiminle evlendiğine dikkat etmek gerekir. Andre'nin karısı daha sonra tahlil edilecektir.

²⁵⁴ 1217 yılında Satmar bölgesinde Kraszna kalesi, kolonist hür Ruslardan savaşçılarla donatılmıştı: "Castrenses de Carasna... dixerunt se esse liberos et genere Ruthenos." 1220 yılında Bihar bölgesinde villa Uruz vardı (şimdiki Oroszi köyü). Bkz. Petrov, *aynu eser.*, s. 65-67; V. Chaloupecky, "Dve Studie...", s. 38; *Staré Slovensko*, s. 223, 274-275. Her iki yazar da Rus kolonistlerin savaşçı-muhafız yönlerine dikkat çekmektedir.

²⁵⁵ 1267 yılındaki bir gramotta, Drava'da "meta separat Ruthenis existentibus iuxta aquam Ozna." Petrov, *aynu eser.*, s. 67. Bu nüfusun XIII. yüzyılın 40-50'li yıllarında Rus'da Černigov'un Mihail'in oğlu knez Rostislav'ın Slovenya'ya yerleşmesi ile ortaya çıktığı varsayılabilir ya da daha erken tarihlerde ortaya çıkmıştır.

²⁵⁶ Petrov, *aynu eser.*, özellikle s. 6, 60 ve devamı.

Sayılan Türk nüfusları dışında sınır içlerinde, Ugriya'da, Peçenek yerleşimlerinin kapsamlı dizgesinde ve bazı Berendi yerleşimlerinde (Torklar hakkında bilgi yoktur), ülkenin iç kesimlerinde ilk sayılanlar dışında nüfuslar vardır. Bunlar birkaç gruba ayrılmışlardı: Feyervar-Toln ya da Sarviza, Kemey, Batı Körös, Chanad (ya da daha kesin olarak Arank).

Bu iç topluluklardan en büyüğü elbette ki Ugriya'daki Peçeneklerdi ve Feyervar-Toln'da Tuna ve Balaton Gölü arasında, Sarviza Nehri'nin akımlarında, Feyervar'ın güney yarısında ve Toln'un kuzeyinde meskundu. Bu nüfus Arpad döneminde Ugriya'nın başkenti olan Székes-Fejévár'ı koruyordu. Bulundukları yerden kuzeye doğru serpilmişlerdi, bunun gibi esas kütle Rus'dan gelen Karakalpaklardı ve güneyden Kiev'e ve bozkıra doğru olan tarafları koruyorlardı. Gramotları Sarviza'daki Peçeneklerin ulaştığı büyük sayılar hakkında bilgi vermekte, diğer nüfusla beraber doğrudan buradaki Peçeneklerden ve bu toplulukların Peçenek kökenlerinden bahsedilmektedir.

Mesela şunlar: Feyervar bölgesinde: Alap (1352 yılında geçiyor), Bacs (1258), Bessenew, Czece (1339), Fancs (1269), Gerény (1343), Nagyhalom (1218), Örs, Rekesztő (1352), Besenyö-Sag (1345), Szent Ágata (1342), Besenyö-Szent-Miklós (1342), Szent-Martón (1399), Töbörzsök (1269), Zedereg (1337), Egres (1338), Tas, Sárbogárd (1323), Tinód, Hörcsök (1383). Toln bölgesinde: Dorog (1399), Hodos (1320), Kajdacs (1399), Kaptár (1399), Középfalu (1329), Tökösszeg (1399), Varsánd (1305), Véghalu (1399), Besenyőrév ve Besenyőtó (1211) ve diğerleri. Her iki yerdeki tüm köyler doğrudan Peçenek esasını yansıtmaktadır ("*bissenus nobilis de Boch*"; "*nobiles bissen de Kwzefolu*"). Peçenek kökeni Tonla (1055) şehrinde ve bir dizi yerde gözlenebilir: Ava Vajta, Kanacspuzsta ve diğerleri;²⁵⁷ bunun yanında Toln bölgesindeki Kapos'un kolu olan Orman ırmağı ("*fluviu Vrman*", 1230).²⁵⁸

XIII. - XV. gramotlarına bir bütün olarak bakıldığında Sarviza'daki Peçeneklerin kendi özerk idarelerinde ve çeşitli muafiyetler içinde, Ugor krallığına hizmet ettiği ve soylularına gümrük muafiyetleri sağlandığı görülecektir. Peçenekler kendi topraklarında devlete hizmet ediyorlardı. Jerney bu Peçenekleri "*büyük savaşı kütlesi*" olarak adlandırmaktadır.²⁵⁹

Bu esas oluşturan Sarviza'daki çekirdek dışında, bu bölgeden dört yöne 20-60 kilometre uzaklıkta irili ufaklı topluluklar serpilmişti tıpkı Toln bölgesinde Érteny ve Tamási'deki gibi gayri muntazam Peçenek birlikleri gibi. Bu yerlerden bazıları; Lepsény yakınlarındaki Besenyö-puszt, Feyervar ile kuzeyden sınırdaş olan Vespremsk bölgesindeki Balaton Gölü'nün kuzeydoğusunda; Igar (1348), Budajk'ın güneydoğusunda, Feyervar bölgesinin batı bölümü; Besenyö, bu bölgenin kuzey bölümünde; esas kütle kuzeydoğusunda, Tuna'nın sağ kıyısında, Çepel bataklığının karşısında "*Bessenew*" köyü (Adony ve

²⁵⁷ Bu Peçenek yerleşimleri için bkz. Szokolay, *aynı eser.*, s. 71-76; Csánki, *aynı eser.*, III, s. 316, 317, 319, 324, 327, 329, 344, 349, 350, 354, 358, 374-5, 423, 429, 432, 433, 438, 455, 457; Jerney, *Keleti utazása*, I, s. 236-237.

²⁵⁸ Rásonyi Nagy László, "Orman", s. 12.

²⁵⁹ Jerney, *aynı eser.*, s. 236.

Ercsi bölgesinde, şimdiki Alsó-, Felső-, Kis Besenyö); daha kuzeyde Pest bölgesinin Feyervar ile olan sınırında şimdiye dek gelen Kis-Tétény ve Nagy-Tétény ki adlarından Peçeneklere ait olduğu bellidir (Teten köyü 1405’de kayıtlarda görünüyor); Çepel bataklığında Peçenek yerleşimi 1306 yılında bahis konusu edilmiş: “*possessiones in magna insula existens, videlicet Besseneo et Eorsziget vocatas*” doğrudan Peçeneklerin muhafızlık göreviyle yakın münasebetini ortaya koymaktadır (ör- Macarca muhafız demektir) ve şu ya da bu koruma yükümlülüklerini üstlendikleri anlaşılmaktadır. Çepel’in daha doğusunda Pest-Piliş-Solt-Kişkun bölgesinin sınırlarında, 1374 yılından beri Besenyö-pusztta bilinmektedir, şimdiki Kis- ve Nagy Besenyö pusztta köyüdür, Sáros ve Ócsa köyleri arasındadır; bu iki köyden güneydoğuya gidildiğinde karşımıza çıkan şimdiki Örkény köyü de adından anlaşılabileceği gibi Peçeneklere aitti.²⁶⁰

Ugriya’nın iç topraklarındaki ikinci büyük Peçenek topluluğu Tissa’nın sol kıyısında kalan Kemey bölgesindedir. Burada görüldüğü kadarıyla ve yukarıda belirttiğimiz gibi daha X. yüzyılda yerleşmeler başlamıştı; bu Peçenekler genel olarak Çaban uruğundandı ve buraya başlarındaki Tonuz-Aba (Thonuzoba) Han yönetiminde gelmişlerdi.²⁶¹ Peçenekler Pritis’te uçsuz bucaksız toprakları kapatmışlardı. Bunların han ve uruk adı Çaba (1255) ve Çaban-ka (1267) ile;²⁶² Tissa üzerinden Anonim’de anılan “*portus Obad*” adıyla;²⁶³ Tisza-Abád, Abád-Szalók,²⁶⁴ Csaba, Csabamező, Csobánka, Csobád, Csobaj, Csoboló²⁶⁵ gibi yer adlarıyla; Tomaj (Tonuz-Aba’dan türeyen Toma’lar uruğu) ile yadigar kalmıştır. Öte yandan Besenyetelek (1347) ise muhtemelen Besemihálszállása’dır.²⁶⁶ Tüm Orta Çağ boyunca çok sayıda gramot bu bölgede Peçeneklerin halefleri hakkında bilgiler vermektedir.²⁶⁷

Ancak çok az sayıda kayıt Körös Nehri’nin aşağı akımlarında Yas-Nadkun-Solnok sınırlarında ve Bekes bölgesinde yaşayan iç topraklardaki büyük olmayan Peçenek topluluğu hakkında bilgi vermektedir. “*Bikis-besenyö Peçenekleri*” adlı monografisinde P. Vadász,²⁶⁸ Peçeneklerin Bekes bölgesinde asla yaygın olarak yaşamadıklarını öne sürmektedir. Bugün onların izini yalnızca Dom yakınlarındaki Bessenszög yakınlarında, Feher ve Fekete-Körösa’nın keşiştiği yerde (Bekes bölgesinde), Besenyóhalom (Ködmönös’te) ve Atyaszeg’deki Besenyö’de bulabiliyoruz.²⁶⁹ Tissa’nın diğer tarafındaki Nagykörös’de şimdi bu şehirle beraber anılan Besenyőpusztta hiçbir zaman var olmamıştı.²⁷⁰

²⁶⁰ Szokolay, *aynu eser.*, s. 72, 75, 77, 82; Csánki, *aynu eser.*, I, s. 25, 36; III, s. 319, 332; Jerney, *aynu eser.*, s. 248; Melich, “*Két álliotolagos...*”, 221-226.

²⁶¹ Anonymus, bölüm 57 (Endlicher, s. 54); G. Fehér, *Die Pets...*, özellikle s. 129.

²⁶² G. Fehér, *Die Pets...*, s. 134.

²⁶³ Anonymus, bölüm 57 (Endlicher, s. 54).

²⁶⁴ Szokolay, *aynu eser.*, s. 83.

²⁶⁵ G. Fehér, *Die Pets...*, s. 134.

²⁶⁶ Szokolay, *aynu eser.*, s. 83.

²⁶⁷ Gyárfás, *aynu eser.*, II, s. 51.

²⁶⁸ Pál Vadász, *Bikis-besenyö megye*, Turkeve, 1925.

²⁶⁹ Szokolay, *aynu eser.*, s. 84.

²⁷⁰ *aynu eser.*, s. 82.

Nihayetinde iç topraklardaki son topluluk, eski Torontal bölgesinde Tissa'nın sol kolu olan Arank'taki Çanad'dadır ki şimdi bir kısmı Romanya, bir kısmı ise Yugoslavya sınırları içinde kalmaktadır. Burada anılan en eski yer adı Bessenta, Besseneu (ya da Kis-Besenyö) köyüdür, 1230 yılında bilinmekteydi; 1232 yılından itibaren şimdiki Ó-Besenyö'nün (şimdiki Romanya'nın Yugoslavya ile olan sınırındadır) olduğu yerde Nagy-Besenyö'nün varlığı görülmüştü; bu köylerin sırasında Harangod'daki Sáp ("Saap", 1369); Arank'ın aşağı taraflarında Dömevar ve Kocsa'ya uzanan Ó-Besenyö (1345), daha aşağıda Valkány (Yugoslavya'da); bu sonuncusunun yakınlarında Veresdop köyü (ilk kez 1256 yılında bahsedilmiş, XVI. yüzyılda lağvedilmiş) anılmaktadır.²⁷¹ Arank'daki yerleşimlerden biraz kuzeydoğuya gidilince, önceki Arad bölgesindeki (şimdiki Romanya'da) Maros'un sağ kıyısında, Pécska ve Szemlak yakınlarında, 1232 yılından sonra "terra Beu", "meta Bissenorum"²⁷², daha güneyde ise önceki Temes bölgesinde (bunun eski sınırı Torontal ileydi, şimdiki Romanya'dadır) 1332 yılında adı geçen Bessenew, şimdiki Új-besenyö görülür.²⁷³ Kral Lyudovik'in 1369 yılına ait gramotunda Arank'ta sıraladığı nüfuslardan Peçeneklerin çokluğunu ve bunların devlet hizmetinde (göründüğü kadar askeri işlerde) işletildiğini kaydetmektedir, "fideles... Bisseni nobiles": "et conservarunt (onlar), servitia que debita".²⁷⁴

Arank'daki topluluklardan daha güneyde inildiğinde, önceki Baç-Bodrog bölgesinde (şimdiki Yugoslavya), Tissa'nın sağ kıyısında, Ó-Becse ve Becseháza yerleşimleri vardır ve bunları da Peçenek yerleşimlerinin izleri olarak değerlendirebiliriz.²⁷⁵

Körös ve Çanad grubunun ortaya çıkışını, herhalde Peçeneklerin X. yüzyılda Karpatlar yoluyla Pannoniya'ya girip Körös ve Maros nehirlerinin akımlarına yerleştikleri zamanla alakalandırmak doğru olacaktır.

Ugrıya'nın içlerinde Peçeneklerin Sarviza'da yerleştiği yerlerde Berendilerin izlerine de rastlamaktayız. Toln bölgesinde, Hőgyéczy yakınlarında adı geçen terra Berencz (1305; 1344'de ise possessio Berench olarak kaydedilmiştir),²⁷⁶ Berend (1439) aynı kökten gelmişlerdir.²⁷⁷ Feyervar bölgesinin kuzey kısmında, Al- ve Fel-Csut bölgelerinde 1325-1487 yıllarında kaydedilen poss. Berenthe vardır.²⁷⁸ Bu bölgelerde büyük aileler Berencze, Berentei adlarını taşıyordu.²⁷⁹

Ayrıca bu adı taşıyan kişileri de ilave edelim: Marton'un oğlu Berend, 1330'da Kral Karl I'i²⁸⁰ kurtardı, Thoma de Berench (1287), Demetrius niger de

²⁷¹ Szokolay, *aynı eser.*, s. 85-86; Csánki, *aynı eser.*, I, s. 694, 706.

²⁷² *aynı eser.*, s. 86.

²⁷³ *aynı yerde.*

²⁷⁴ Jerney, *aynı eser.*, s. 237. Bu gramotun daha sonraki, 1390, 1392, 1405 ve 1494 yıllarına dair kayıtlarına bakınız (s. 238-243).

²⁷⁵ Szokolay, *aynı eser.*, s. 83.

²⁷⁶ Csánki, *aynı eser.*, III, s. 417.

²⁷⁷ *aynı eser.*, III, s. 417, 461.

²⁷⁸ *aynı eser.*, III, s. 319.

²⁷⁹ *aynı eser.*, III, s. 362. İlki 1502, ikincisi ise 1487 tarihlidir.

²⁸⁰ Révai Nagy Lexiona, III, s. 143.

Berench ve Erdeus de Berench (1298), Laurentius de Berench (1244), Bened. Berenche (1337), Cyriae, filia Moyus de Berench (1331), Stefanus, filius Gregory de Berench, de Berencze (1393, 1409, 1435, 1436), Magister Paulus filius Joannis nobiles de Berend (1414), Gallus de Berend (1429) ve diğerleri.²⁸¹

Ugriya'daki Peçenek, Tork ve Berendi yerleşimleri ile ilgili yaklaşık veriler bu şekildedir. Yaklaşık diyorum çünkü bunların yerleşimleri muhtemelen daha geniş sahalardaydı; özellikle X. - XII. yüzyıldaki eski devirlerde bu tür bilgilere ulaşmak sonraki dönemlerle karşılaştırıldığında oldukça zordur. Artık görmüş olduğumuz gibi bu üç Türk kabilesinin yerleşimleri daima kabile adlarıyla adlandırılmamış (Besenyö, Berencz, Torcz gibi); genelde müstakilen urukların, ailelerin ve hatta kişilerin adları verilmiştir. Böylece çok sayıda ve kuşkusuz Türk yerleşimi olan yerler açıklığa kavuşmamakta, veriler ise XIV. yüzyıldan başlayarak sıralanmaktadır: Bunların Peçeneklere, Torklara ve Berendilere mi yoksa daha sonraları buralara gelip yerleşen Kıpçaklara mı ait olduğu sorusu mevcuttur ki bu Kıpçakların dillerinin sayılan Türk kardeşleriyle hemen hemen aynı olduğu bilinmektedir.

Bu Türk yerleşimlerinin Ugriya'da ortaya çıkışına gelince; görüldüğü kadarıyla iki biçimde olmuştur: İlk biçimde Türkler, Kemei, Körös ve muhtemelen Aran gibi yerlere büyük Peçenek kütlesi peşine takılıp Karpatların kuzeyini ve güneyini aşarak gelmişler ve yerleşmişlerdi. Ugor devletinin sınırlarına yerleşmişler ve ilelebet burada kalmışlardı. Ancak adım adım bu yerleşimciler Ugriya tarafından bahsi geçen hizmetlere alınmıştır.

Türk yerleşimlerinin Ugriya'da ortaya çıkışı bizatihi Ugor devletinin inisiyatifi ile olmuştur. Bu ise muhtemelen Macarlar tarafından esir alınan ve kendi devletleri için stratejik çıkarları doğrultusunda yerleştirilen nüfustan ibarettir. Bu ise kuzeyde Slovakya; batıda Layta-Raba ve Drava; güneyde Tuna kıyıları sınır olmak üzere Türk yerleşimleri biçiminde ortaya çıkmıştır. Ayrıca iç topraklarda Sarviza (Sekes-Feyervar) toplulukları vardı.

Özellikle bu göçerlerin zorunlu iskânları yönüyle bakıldığında, ülkenin bu coğrafi şartlarında göçerler için bu yerlere gönüllü bir sığınma söz konusu olamazdı: Slovakya'nın dağlık ve ormanlık batı tarafı bir yandan, nehir akımlarındaki bataklık bölgeler diğer yandan bu topraklar göçer hayat tarzı için hiç uygun değildi. Slovakya'daki nehirlerde, derin ormanlık bölgelerde tek tür Peçenek-Berendi yerleşim-karakollarını bulabiliyoruz.

III.

Şimdi Ugriya'da bu Türk yerleşimcilerin nasıl bir rol oynadıklarına dair Macar kaynaklarında çok fazla olmayan kayıtlara bakalım. Rus yıllıklarından ayrı bir biçimde, Ugor kronikleri sadece Peçeneklerden bahsetmekte, aynı za-

²⁸¹ *Index Alphabeticus Codicis Diplomatici Hungariae*, ed. G. Fejér, concinnavit Maurus Czinár, P., 1866, s. 42-43. Fejér'in Codex'inin çoğu yerinde sayılan bir dizi ad bana pek kabul edilebilir gelmedi. Paulus Berend, Csánki, *aynu eser.*, III, s. 134'de de geçiyor; 1437'de geçen Berendi Pál; Csánki'de Bigar bölgesindeki Berencsi (I, s. 630, 1440 yılı), Borsod'daki Berentei (I, s. 184, 1440-1489 yılları), Abay-Torn bölgesindeki Berencsi (I, s. 244, 1409-1436) ve Berentei (I, s. 222) gibi. 1409 yılında zikredilen bir gramotta Berendiler ve Peçeneklerin toprağa hâkim olanlar olarak birlikte anılması ilginçtir (Csánki, *aynu eser.*, I, s. 244).

manda Ugriya'da olan Berendiler ve Torklar hakkında hiçbir bilgi vermemektedir.

Türklerin büyük savaş akınları neticesinde kalabalık küteller Ugriya'nın çeşitli yerlerine yerleşmişlerdi. Peçenek uruk aristokrasinin Arpadoviç'e olan yakınlığı ve bu aristokratlardan bir kısmının Ugor sarayında yer edinmesi, Peçenekleri sağlam bir konuma yerleştirmesi ve onların yeniden yapılanması-tüm bunlar Macar devletinin teşekkülünde eklenmesi gereken unsurlardır. X. yüzyılın ikinci yarısı ve XI. yüzyılın ikinci yarısı az bir anlam ifade etmiyordu ve hatta Peçenek-Türk yığınlarının Svyatopolk II ve Vladimir Monomah zamanında (XI. yüzyılın ilk çeyreği) Rus'a akmalarından daha mühimdi.

XII. - XIII. yüzyıllarda Ugor devletinin güçlenmesi ve Ugriya'daki Türk nüfusunun doğrudan kendi hanlarıyla idare edilmesiyle bir yandan, bu Türk yerleşimcilerin sayısının aşama aşama azaltılması ve milli kimlikten uzaklaştırılması ve han uruklarının Macarlaştırılmasıyla diğer yandan, Türkler daha az ama daha teşkilatlı vazgeçilmez askeri güç haline gelmişti.

Peçeneklere dair akis eden bazı sedalar, Stefan II'nin (1115-1131) hakimi-yete geçmesinden sonra, eğer Thwroc'za inanırsak Peçenek sevgisiyle böyle uzak bir bu halka karşı zaafı olması durumu ölen bir Peçenek'e karşılık on Macarı idam ettiği gerçeğiyle berraklaşır. Bu kraldan sonra salnamelerde belirtildiği gibi "suç işlemeyi adet edinmiş" Peçenek halkı kendi hanları Tatar'ın önderliğinde Bizans imparatorunun kılıcından kurtulmayı becermiş, Ugriya'yı istila etmiş ve Macarları gaddarca kıymışlardı.²⁸² Ugor sarayında Peçeneklerin ehemmiyeti Stefan'ın ölümünün ardından sona ermiş, bir başka deyişle bundan sonra Peçenekler duyulmayacaktı.

XIII. yüzyılın sonundan itibaren Ugriya'daki Peçenek halkı hakkında kayıtlar daha da seyrekleşmekte, havadisler sadece devletin içindeki gruplarla sınırlıdır. Bu yerleşimlerin azaltılmasının daha az önemli olmayan sonuçları Moğol istilas döneminde görülmüştü. XV. yüzyılda bu Peçenekler hakkında kayıtlar kesilmişti.

Sınır boylarındaki yerleşimlerde olduğu gibi iç topraklarda da Peçenekler atlı birlik askeri olarak görev yapmışlardı. Ugor devletinin hafif atlı birliklerini kurmuşlar ve keşif ve okçu birliklerin de çoğunu teşkil etmişlerdi.²⁸³ Stefan

²⁸² "Cuni vero (Kunlar burada Peçenekler olarak görülmelidir) qui permissionibus regis, fuerant assueti sceleribus, nec tunc minus saeviebant in Hungaros. Hungari vero, cum audissent, quod rex in motris esset articulo, interfecerunt Cunos, qui eorum bona diripiebant. Tatar autem, dux Cunorum, conquestus est regi, de nece suorum. Rex autem putabat, se aliquantulum alleviatum esse ab aegritudine. Cumque vidisset Tatar lachrymantem, caeterosque Cunos circumfusus lamentantes, quia supra modum diligebat eos, infremuit et dixit: 'Si sanitati restitutus fuero, pro unoquoque, quem ex vobis interfecerunt, decem interficiam...'" (Thwroc, II, bölüm 63, s. 141-142).

²⁸³ Bunların atik atları için bkz. Ant. Bonfinius, *Rerum Hungaricarum Decadis*, Hanoviae 1606, II, L. IV, s. 220: "equorum pernecitate admodum delectari." Krş. Jerney, *aynu eser.*, s. 265. 1339 yılına ait gramotlar Kata speculaturaları hakkında: "equis bonis velocibus" der. Jerney, *aynu eser.*, s. 254-255. Bukov Dağları'ndaki "equitus Bisseni" ayrıca 1067 yılına ait gramotta zikredilmiştir. Savaşa gitmeyen Peçenekler kendi özel mülkiyetlerinde olan atlar için vergi ödemek zorundaydı. Vali Düla'nın Arpas Peçeneklerine dair 1222 yılı için kaydı: "quod reuoluto semper tercio anno comiti eorum (Peçenekler) debent dare pro nouitate sex pensas denariorum de montua, de duobus equis. Qui vero in expeditionem ire non potuerint, de quolibet equo sex pensas persoluent." Endlicher, s. 419-420; Jerney, *aynu eser.*, s. 234, 262. Krş. Szokolay, *aynu eser.*, s. 70.

öncesi dönem için Peçeneklerin rolü için hiçbir haber yoktur. Peçeneklerin Macar ordusunda adı ilk kez 1052 yılında geçmiştir. Macarlar bu yıl Layta sınırında Germen imparatoru Henri ile savaşmışlar, Peçenekler bu savaşa ilk kez askeri güç olarak iştirak etmişlerdi ve bu iştirak aktarıldığına göre tam bir Asyalı mahareti ve yiğitliği idi. Macarlarla beraber gece Germen imparatorunun çadırına saldırmışlar, kementlerle nöbetçileri avlamışlar; gün ağarınca ise Henri'ye kendi idareleri altındaki okçularla nefes aldırmamışlardı.²⁸⁴

Peçeneklerin daha tipik görünüşü 1047 yılında, Layta sınırındadır. Ugrıya Kralı Geza tarafından sürülen önceki kral Solomon Almanların yardımıyla Ugor sınırına vardı; Peçenekler bu durumu kendi çıkarları için kullanmakta gecikmediler, bu iç savaşa dâhil oldular ve Geza tarafında yer aldılar. Solomon tarafından boşaltılmayan Sopron sınırını korumaya gittiler ki bunu kralın kendilerine “özgürlük” ve diğer ayrıcalıkları vermesi şartıyla yapacaklardı. Geza bu konuda söz verdi. Peçenekler hanları Soltan komutasında savaşmışlar. Öte yandan Almanlar “gördükleri dehşetten korku içine düştüler” ve Solomon’a yardım edemediler. Solomon kendi ordusuyla Peçenekleri dağıttı; büyük bir bölümü Fertö Gölü kıyılarında öldü ve sadece bir kısmı Han Soltan ile birlikte kaçmaya muvaffak oldu.²⁸⁵ Peçeneklerin bu fırsatçı tutumu onları kardeşleri Kiev'deki Karakalpakları anımsatıyor; Kiev için herhangi knezler arasında çarpışmalar olduğunda: “аже ны хоцещи любити... и по городу ны дасти по лепшему, то мы на том отступимъ”.²⁸⁶

1116 yılında Peçenekleri, Sikullar olduğu örtülü olarak bilinen halkla orduda müttefiklik eder halde buluyoruz; Stefan II'nin Çek kralı Vladislav ile olan görüşmesinde ona refakat ediyorlardı. Her iki kralın görüşmesi sınır-daki Olsava Nehri'nde gerçekleşti²⁸⁷ ve neticede iki devlet arasında sağlam bir barış anlaşması imzalandı. Ancak yine de bu buluşmada kan dökülen çarpışmalar da olmadı değil. Kral Vladislav, Stefan'ın ordu düzenini görmüş, Macarlardan erken davranmaya karar verip saldırmıştı. Ancak püskürtülmüş, Peçenekler ve Sikullar ise boş bulunmuş ve kaçmıştı. Bununla beraber Çeklerin yeni hücumu neticesinde Peçenekler ve Sikullar ezilmiş ve kaçmaktan vazgeçmişler, toparlanıp durmuşlardı. Kralın görüşmesi Ugor ordusunun beklenmedik bir yenilgisiyle sonuçlanmıştı.²⁸⁸ Burada zikri geçen Peçenekler

²⁸⁴ “Insuper etiam Hungari et Bisseni, singulis noctibus, acriter eos infestabant, toxicatis sagittis eos interficiendo et funes extendentes tiner papiliones eorum, quamplures, aliqua seruitia facientes, rapiebant”, *Thwroc*, II, bölüm 43, s. 109-110. Krş. Jerney, *aynı eser*, s. 230-231; Gyárfás, *aynı eser*, II, s. 96.

²⁸⁵ “eo tempore, Bisseni, vnanimiter rogauerunt regem Geysam, ut, si eos libertate donaret, ipsi insultus regis Salomonis, omnino coacerent; ita, quod, nec auderet exire Moson et Poson, ad tentandam Hungariam. Rex autem Geysa, se petitioni eorum condescensurum promisit, si ipsi hoc, quod promiserant, adimplerent”, *Thwroc*, II, bölüm 53, s. 126.

²⁸⁶ *P.S.R.L.*, II, s. 501, 1159 yılı.

²⁸⁷ Çek tarihçiler bir alışkanlık olarak bu suyu Morava'nın kolu olan Olsava olarak kabul etmektedirler. Ancak yakınlarda V. Chaloupecky (*Staré Slovensko*, s. 79-82) bu suyun Vaga'nın kolu olan Holeska olduğunu öne sürmüştür.

²⁸⁸ *Thwroc*, II, bölüm 63, s. 139. Burada aşağılanarak Peçenekler ve Sikullar şöyle adlandırılmaktadır: “Besseni atque Siculi vilissimi.” Ayrıca bkz. *Cosmae Chronicon Bohemorum*, bölüm 48; *Fontes Rerum Bohemicarum*, II, s. 178-179. Krş. L.V. Szalay, *Geschichte Ungarns*, B I, s. 278-279; Fr.

muhtemelen yukarıda gördüğümüz gibi yoğun oldukları sınırda muhafızlık yapanlardandı.

1146 yılında Peçeneklere Geza II'nin Avusturya-Hersek kralı Henri Yazo-mirgot'un ordusunda rastlanıyor. Layta Nehri havzasında ve Moson kalesi önlerinde savaş oldu, bunlar Sikullarla beraber atlı birlik askeri olarak okçu nizamında cephenin önündeydiler. Burasının doğrudan Layta sınırı olduğu bildirilmektedir. Macarların savaşta başarıya ulaşmasını Peçeneklerin kendiliğinden harekete geçip savaşa başlaması ve Almanları yenmesi sağlamıştır; bir kaynağa göre hemen hemen hepsi iki "kont" olan kumandanı ile birlikte ölmüş bir diğer kaynağa göre ise kaçmayı başarmışlardır.²⁸⁹

1150 yılında Peçenekler Halezlerle²⁹⁰ beraber Serblerin Bizans ile olan savaşında Macar yardımcı birliklerini teşkil ettiler.²⁹¹

Ugriya'daki Peçenek birlikleri hakkında daha fazla doğrudan bilgiye rastlayamıyoruz.²⁹² Bunların Stefan IV'ün Stefan'ın kabileleriyle olan savaşta başarısız olmasından sonra Yunanistan'a kaçmak zorunda kaldığı 1162 yılına ait hadiselerin kayda geçirilmesinde nazarı itibara alındığı varsayılabilir. Müglen'e göre bu hadiselerden sonra kaçması, "paganlarla" olan eski ilişkilerini değiştirmesi olarak görülebilirdi.²⁹³

Ne yazık ki Ugor ordusunda yer alan Peçenekler hakkında bilgiler çok az, kısa ve bölük pörçüktür; dolayısıyla Ugor harp hayatında Peçeneklerin önemini ortaya koyacak bir çalışmanın yapılması zor gibi görünmektedir.

Ugor sınırlarının çoğunda Peçenek yerleşimleri sadece sınır savunma sistemi çerçevesinde dağılmıştır. Bu sınır boylarındaki yerleşimlerin ötesinde çokça bölgede, ülkenin derinliklerinde büyük olmayan cephe gerisi topluluklara rastlayabiliriz. Bu tür bir tespit güney ve batı sınırlarına, Baran ve Toln

Palacky, *Dejiny národu českého*, I, v Praze, 1906, s. 209-210; V. Novotny, *Ceské Dejiny*, d. I, c. II, v Praze, 1913, s. 521-523. Ayrıca bkz. Jerney, *aynu eser.*, s. 231, 259; Gyárfás, *aynu eser.*, II, s. 97.

²⁸⁹ Thwroc, II, bölüm 65, s. 145: "Bisseni vero pessimi et Siculi villissimi omnes parites fugerent, sicut oves a lupis." Bu tarihle ilgili Ottonis Frisingensis, *De Gesta Friderici I Imperatoris*, L. I, s. 33: "ac illas cum duobus comitibus, qui eisdem praerant, ferme funditus delevit." Krş. Grot, *Ugriya i Slavyanstvo*, s. 87; Gyárfás, *aynu eser.*, II, s. 99-100.

²⁹⁰ XI. yüzyılın sonlarından itibaren Ugor devletinde Kalizya'dan gelen Müslüman Harezmi birlikler yer aldı; bu Türkler başlarda Arap ordusundaki görevlerinden çıkıp Bizans'a kaçtılar ve oradan da Ugriya'ya vardılar. Bunlar hakkında bkz. Karácsonyi, "Kik voltak s mikor jötték hazánkba a böszörmények vagy ismaeliták"dan akt. K. Kadlec, *Prúdy*, 1925, s. 80-81.

²⁹¹ Joannis Cinnami, III, 8 (ed. Bonn, s. 107). Krş. Grot, *Ugriya i Slavyanstvo*, s. 163; V. Vasilevskiy, "İz İstori Vizantin v XII v.", *Slavyanskiy Sbornik*, II, SPB, 1877, s. 247.

²⁹² Jerney, *aynu eser.*, s. 231. Bu Ugriya'daki Peçenek birlikleri 1260 yılında görünmektedir ki bu sırada Bela IV, Çek Otokar ile Kressenbrun meydan savaşını yapmıştı. Bela'nın ordusunda zikredilenler şunlardı: "innumeram multitudinem inhumanorum hominum Comonorum et Ungarorum et diversorum Sclavorum, Siculorum quoque et Walachorum, Bezzerminorum et Hysmahelitarum, Scismaticorum etiam, ut pote Graecorum, Bulgarorum, Rusciensium et Bosnensium haereticorum." (Kral Otokar'ın Papa'ya mektubu, *Font. Rer. Bohem.*, II, s. 315). Jerney, Bezzerminorum'u Bezzenninorum yani Peçenek yapmaktadır; tıpkı o sıralarda galiba Harezmi'deki Peçenekler için Müslüman adını Busurman yaptığı gibi. Müslüman için iki adın ortaya çıkmasına şaşmaya gerek yoktur ve burada iki ayrı halk olarak görmek gerekir. Bunların böyle anılması İncil'in paralelizminin etkisindeki bir üslubun yansımasıdır. A. Petrov Anonim'de de bu üslubun varlığına dikkat çekmektedir (*Drev. Gramoti*, s. 76).

²⁹³ Grot, *Ugriya i Slavyanstvo*, s. 282-283. Buna göre savaşın Sekes-Feyervar yakınlarında olması Stefan IV için bir talihsizlikti; çünkü bu bölgede her yerden daha çok Peçenek vardı.

bölgelerine, Balaton Gölü'ne, Dör bölgesine, hatta kuzeye Slovakya sınırındaki Türk yığının ve Jitava'nın aşağılarına göz atarak teyit edilebilir. Türkler sınırlarda sadece savunma hizmetleri görüyorlardı, zasek ve kalelerin ardında dikiliyorlardı ve hatta bu işi Rusi'deki Galiçya, Volınsk, Pereyaslav knezliklerinden gelen kardeşlerine karşı yapmaktan da geri durmuyorlardı; ancak Moson-Sopron sınırlarında ya da Sarviza'da, Sekes-Feyervar'ın alt taraflarında bu Türklerin sayısı önemli bir rakama çıkmış ve kendileri burada ciddi bir güç olarak zuhur etmişlerdi, tıpkı Kiev'in Karakalpakları gibi özgürce sınırları kolaçan ediyor ya da istediklerinde başkente kadar girebiliyorlardı. Nihayetinde geri kalan iç topraklardaki Peçenekler, Arank ya da Kemey bölgesindekiler gibi, Ugor ordusunda hafif atlı birlikleriyle önemli bir sayıya ve güce sahiptiler. Ugor ordusundaki Macar-Peçenek oranına sayısal olarak bakmak istediğimizde bir veriye ulaşamayız; sadece mukayese suretiyle XII. - XIII. yüzyıllarda Ugriya'daki bu Türklerin aynı devirlerde Rus'daki Türklerden daha az olduğunu söyleyebiliriz ki Rus'daki Karakalpak unsurları ulaştığı sayı bakımından Rus knezliklerindeki drujinaların nüfuslarının üstündeydi.

Olağanüstü hareketliliği ve kendine has göçer savaş taktiği Ugor ordusunun hususiyetlerindendi; diğer benzer Türk birlikleri Kıpçaklar, Harezmliler ile Orta Çağ Avrupa'sında nam salmış, Ugor kralları bu Türkleri sınırlarına müttefiklerine yardım ya da komşularını himaye maksadıyla göndermişlerdi. Maalesef vakanüvisler bu birliklerdeki kavimleri saymamışlar ve "okçular" gibi ortak adlar altında kaydetmişlerdi; bu yüzden gönderilen bu Ugor birliklerindeki Türkleri tespit etmek mümkün değildir.²⁹⁴

Peçenekler Ugriya'ya kendi hanlarıyla gelmişlerdi (Latin terminolojisinde "duci") ve Ugriya'daki varlığının erken dönemleri X. yüzyılın ikinci yarısı ile XI. yüzyılın ikinci yarısı arasındadır. Bu Peçenek hanları çok büyük önemi haizdir;²⁹⁵ onlara güçlü şehirlerin yönetimleri bırakılmıştı. Örneğin Tokson yarı efsanevi kardeşler Bila ve Baksa prenslere Pest'i vermiş;²⁹⁶ Pota ise bizatihi Matra'nın alt tarafında bir kale inşa etmiş;²⁹⁷; Arpadoviç, Tokson²⁹⁸ ve Kral Stefan²⁹⁹ ile akrabalık kurmuşlar; bu güçlü akrabalık ilişkileri hasebiyle Peçenek hanlarından biri Samuel-Aba 1041-1047 yıllarında Ugor tahtına oturmuştu.³⁰⁰

²⁹⁴ Örneğin 1158 yılında Geza II tarafından İtalya'ya İmparator Frederik ile gönderilen 500'lük ve 600'lük birlikler (Rahewini, *Gesta Frid. I*, Imper. Libr. III, cap. 26, ed. Waitz, s. 158: "600 sagittarii electi"; *Fontes Rerum Bohemicarum*, II, s. 425: "quingentis Sarracenis." Krş. Grot, *Ugriya i Slavyanstvo*, s. 234). 1132 yılında Germen İmparatoru ile İtalya'ya, 1203'de Çek Otokar I ile Tübingiya'ya gönderilen birliklerin Kıpçaklardan oluşturulduğu haber verilmektedir (Jaffé, *Biblioteca Rerum Germanicarum*, V, s. 446-447; Arnoldi, *Chronica Slavorum*, VI, 5, M.G. SS. XXI, s. 216. Ayrıca bkz. V. Nonotny, *aynu eser.*, I, 2, s. 621).

²⁹⁵ Abai Potai Tomai, Kemei, Boton, Kulpun ve diğerleri Anonim'de doğrudan gösterilmiştir. Bunların Peçenek kökeni konusundaki tahliller için bkz. G. Fehér, *aynu eser.*, 129, 140. Ayrıca Thwroc'da (II, bölüm 53) "Zultan, princeps Bissenorum" ve 1123 yılı için (II, bölüm 63) "dux nomine Tatar" ifadeleri geçmektedir.

²⁹⁶ *Anonymus*, bölüm 57, s. 53. Krş. G. Fehér, *aynu eser.*, 131, 136. Metin, dip yazı 25'de verilmiştir.

²⁹⁷ *Anonymus*, bölüm 32, s. 29. Krş. G. Fehér, *aynu eser.*, 125. Metin, dip yazı 162'de verilmiştir.

²⁹⁸ *Anonymus*, bölüm 57, s. 53. Krş. G. Fehér, *aynu eser.*, s. 129.

²⁹⁹ Szalay, *aynu eser.*, I, s. 263.

³⁰⁰ Samuel-Aba'nın kökeni için Anonim'de (bölüm 32, s. 29) yer almaktadır. Bunun uruğunun Peçenek oluşu hakkında bkz. Fehér, *aynu eser.*, s. 125-129, 134, 137.

Bu hanlar hakkında kalan anılar paganların Ugriya'ya gelişi şeklindedir. Anonim'in yazıldığı sıralar henüz tazeydi ve XII. - XIII. yüzyıllarda kayda geçti.³⁰¹

Hacim ve güç olarak Ugor devletinin büyümesiyle Peçenekleri idare eden bu Türk hanlarının urukları Ugor sarayında kontlarla (comes) ağırlıklarını koymuşlar ve Peçenekler iktidarda söz sahibi olmuştur. Şöyle ki: "*Ochus, curialis comes et comes Bissenorum*" (1216); Magistr Mikch, Slavonya hâkimi "*et comes Bissenorum*" (1329); Maróthi János, Machva hâkimi, "*Banus Machoviensis et comes Bissenorum*" (1406);³⁰² Arpas Peçeneklerinin tabi olduğu Sopron valisi Döla, comes Suproniensis,³⁰³ Sopron'un batı tarafında yaşıyordu ve 1222 yılına ait gramotta telaffuz ediliyor, askeri hizmetlerde bulunuyorlarmış. Bu gramotlardan gördüğümüz gibi valinin sarayı dışında Peçenekler bazı kesimlerle de tabilik ilişkisi yürütüyorlardı, İobadionam'a ve seyrek olarak da münferiden "*comes*" ve "*iudices*" gibi kesimlere idare olarak bağlıydı. Bu kontların çoğu anlaşıldığı kadarıyla Peçeneklerdendi³⁰⁴ ve muhtemelen uruğun yaşlılarından müteşekkildi. Bunlar sadece idari ve adli işlerle uğraşmıyorlardı; aynı zamanda savaşta Peçeneklere kumandanlık ediyorlardı;³⁰⁵ mamafih, 1222 yılı gramotunda Arpas Peçeneklerinde onların "*comes*"i hâkimiyete geldikten sonra sadece ilk savaşa gitmek mecburiyetindeydi, idaresini tesis ettikten sonra gitmesi şart değildi.³⁰⁶

Peçenekler savaşa kendi silahlarıyla katılmak zorundaydı. 1339 yılı gramotunda Kata Speculator'larından bunun talep edildiği görülmektedir.³⁰⁷

Özerkliğin bu seviyede oluşu uruk yaşlılarının yargılama durumlarında hâkimlik yaptıklarını göstermektedir; kendi iç işleri tahlil edildiğinde savaşlara kendi ayrı birlikleriyle katılmaları, geçtikleri herhangi bir toprakta gümrük vergisinden muaf tutulmaları, devlet görevlisi gibi haklara sahip olmaları gibi Macar gramotlarında sayılan bir dizi ayrıcalıkları vardı.³⁰⁸ Bu Peçeneklerin harbi vazifelere alınması; benzer biçimde sınırlara³⁰⁹ ve ülkenin iç kesimlerindeki çeşitli topraklara yerleştirme olarak ortaya çıkıyordu.³¹⁰

³⁰¹ Örneğin Kemei, Ketel, Opultulna ve diğerleri hakkında.

³⁰² Jerney, *aynu eser.*, s. 263.

³⁰³ "Bisseni de Arpas, ad nos uidelicet Palatinum pertinentes." Bkz. Jerney, *aynu eser.*, s. 233. Krş. Endlicher, s. 419.

³⁰⁴ Bu comes Byssenorum kesinlikle Peçenek kökenlidir, muhtemelen Peçenek Gregorius'ye hizmet ediyorlardı: "*Magister Gregorius Byssenus, comes Byssenorum*" 1351, Toln bölgesi. 1346 yılında bu artık "*Rector Bissenorum*" idi. Bkz. Jerney, *aynu eser.*, s. 236, 263.

³⁰⁵ Arpas Peçeneklerine dair 1222 yılına ait gramot, Ottonis Frisingensis'de vardır. Bkz. dip yazı 285'deki metin.

³⁰⁶ "Comes eorum non debet ire inter eos, nisi semel, quando fit de nouo". Jerney, *aynu eser.*, s. 234; Endlicher, s. 420.

³⁰⁷ "armati decenter incendentes". Jerney, *aynu eser.*, s. 255.

³⁰⁸ Jerney, *aynu eser.*, s. 233: "*Quod eorum libertas ab antiquo instituta.*" 1222 yılı. "*in libertate Bissenorum possidendam*" (1269 yılı, s. 236). Jerney, Peçeneklerin tam müstakilliyinin baş nişanesi olarak kendi yargı hukuklarını göstermektedir (s. 267). Bela IV'ün 1230 yılına ait gramotunda Baran Peçenekleri hakkında: "*iuxta libestatem ipsorem servituros*" (s. 245).

³⁰⁹ Moson sınır hattında: "*predium, quod Bysseni qondam possidebant, de iure Musuniensis castris exceptum.*" 1203 yılı, *aynu eser.*, s. 232.

³¹⁰ Aran Peçenekleri, "*servita que debita*". 1369 yılı, *aynu eser.*, s. 237.

Bununla beraber bu özerk yapıları Peçenekleri hızla milli kimliğini kaybetmekten kurtaramayacaktı. Peçeneklerin daha ayrı olarak yaşadığı yerlerde küçük sınır birlikleri esas olarak yarı göçer hayatlarında kendi yerel adetlerini devam ettiremiyorlar, hayvancılık ve at yetiştiriciliği ile uğraşamıyorlardı. Zorunlu olarak toprağa yerleşiyorlar veya şehirlerde yaşıyorlardı ki böylece milli kimliklerini hızla kaybediyorlardı.

Dağlık ve ormanlık alanların esas olduğu Slovakya'da göçer hayat tarzı için imkânlar kısıtlıydı. Aslında Peçeneklerin milli kimliklerinden uzaklaşması süreci daha önceleri başlamıştır. Daha 1075 yılında burada "(h)ortum bese-nendi"ye rastlanılmakta³¹¹ ki Peçeneklerin artık toprağa yerleşmiş olduğunu ortaya koymaktadır. 1218-1229 yılı gramotundan ise Somod bölgesindeki Peçeneklerin bağcılıkla uğraştığını öğreniyoruz.³¹²

Slovakya'daki Türklerin Slavlaşmasına örnek olarak bunların kişi adları verilebilir. "*servientes in equo proprio, qui ulgo luosicsag (lovasság, Macarcada atlı demektir) dicuntur*"; Jitava'da yayılan nüfus bu iki gramotta -1165 ve 1247- anılıyor. Anlaşıldığına göre 1165 yılında bunlar "*jobagiones equites*", hâlâ kendi Türk adlarını taşıyorlardı; ancak 1247 yılında bu adların çoğu Slovaklaştı.³¹³

Peçeneklerin Hristiyanlaşması ise bunların kendi Türk özlerini yitirmeleri neticesinde olmuştur. Ugriya'ya gelen Peçenekler hâlâ pagan idiler ki Ugriya'da paganlık böylece ilk defa görüldü.³¹⁴ Ancak XIII. yüzyılın ortalarında Varad kütüğünde görünen ve XIII. yüzyılın ilk yarısında çıktığı sanılan Bigar bölgesindeki "*ecclesia de Besseneu*" ve "*abbatia de Besseneu*" ile karşılaşıyoruz.³¹⁵

Peçeneklerin büyük yığınlar halinde yaşadığı yerlerde Peçenek unsurlarının devamlılığına şahit oluyoruz ki Ugriya'da üç yerde büyük Peçenek kütlesi vardı: Sopron-Moson sınırı, Sarviza ve Chanad (Arank). Buralarda Peçenekler yoğun, vadilerde ve su kenarlarında (Layta, Raba, Sarviza, Arank) yarı göçer hayat tarzlarını sürdürebiliyorlardı.³¹⁶ XIV. yüzyılda Sarviza'daki

³¹¹ *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*, ed. Knauz, I, s. 56.

³¹² "*Item confirmamus (Kral Andre II) etiam sententiam definitivam nostri Palatini Nicolai, fili Borz, quam fecit contra Byssenos de Nagyhalom et Albenses Latinos; ita quidem, ut cum dicti Bysseni de patrimoniis suis decimam dare non repudient, imo inuiti compellantur, multo magis de vineis suis in Comitatu Simeghienzi emittit acquisitis, vel vinis emittit congregatis dare teneantur.*" Bkz. Jerney, *aynu eser.*, s. 249. Krş. Szokolay, *aynu eser.*, s. 72.

³¹³ *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*, I, s. 118-119, 364-365; V. Chaloupecky, *Staré Slovensko*, s. 286.

³¹⁴ Örneğin yarı efsanevi Ketel Han hakkında Anonim şöyle yazar: "*ipse Ketel et filius suus Tulma more paganismo sepulti sunt*" (bölüm 15, s. 18). Han Tonuz-Aba ise "*in fide uanus noluit esse Christianus, sed cum uxore uiuus ad portum Oba dest sepultus, ut ne baptizando ipse et uxor sua uiuerent cum Christo in eternum. Sed Urcund filius suus Christianus factus, uiuit cum Christo in perpetuum*" (bölüm 57, s. 54). 1067 yılında Slana-Yager arasında "*sepulturae Bissenorum*", muhtemelen kurganlar hayret verici bir şekilde Hristiyanlarinki gibiydi (V. Chaloupecky, *Staré Slovensko*, s. 85; Szokolay, *aynu eser.*, 80-81). Transilvanya'daki Almanlaşmış Peçenek nüfusu Heidendorf olarak adlandırılmıştır (P. Hunfalvy, *Ethnographie von Ungarn*, Pest 1877, s. 231-232. Ayrıca bkz. V. Chaloupecky, *Staré Slovensko*, s. 85).

³¹⁵ Jerney, *aynu eser.*, s. 246; Szokolay, *aynu eser.*, s. 84.

³¹⁶ Layta'nın havzasındaki tarlalar hakkında Ottonis Frisingensis (*De Gesta Friderici I Imperatoris*, L. I, bölüm 33, 1146 yılı) bilgi vermektedir; Peçeneklerin hayvancılığı ve at yetiştiriciliği hakkında

gruplarda Peçeneklerden “*comiti Bissenorum*”a rastlanıyordu³¹⁷ ki kendi kardeşleriyle beraber yönetiyorlardı.³¹⁸ Sağ Chanad Peçenekleri Arank Nehri’nde 1369-1405 yıllarında yaşamış görünmektedir ve Ugor krallarının gramotları da bunu doğrulamaktadır.³¹⁹

Layta sınırı için 1339 yılı gramotu göçer çizgileriyle karakterize edilen Kata’nın speculatur kalesinin tasvirini çizmektedir: Atlılar hızlı atlarıyla gezip dolaşır, uruklarıyla yurt tutar.³²⁰ Bu geç dönemdeki Peçeneklerin daha berrak bir tasvirini Bonfinus XV. yüzyıl sonunda yapmıştır: “*O diyor ki onların gelenekleri: Mızrak kullanırlar, uzun sakal-büyük bırakırlar, şapka takarlar, Fars tarzında bol ipek elbiseler giyerler.*”³²¹ XV. yüzyılın sonlarında bu tür Peçenekler muhtemelen çok fazla değildi; onlar hakkında aktarılan tasvirlerden bu tür bilgiler sonuncuları teşkil etmekteydi.³²²

Hanların ve Peçenek aristokrasisinden daha küçük urukların varisleri, Ugor gramotlarında “*comes*” ve “*nobiles bissenorum*” adı altında görünmektedir (Kiev Rus’undaki “*Karakalpınlıların aristokrat urukları*” ile tam bir analogi teşkil ediyor).³²³ Bunlar Ugriya’nın çeşitli devlet ve saray görevlerine girmişler, oldukça yüksek mevkilere ulaşmışlardı. 1342 yılında Beke Bissenus Chepel

Kral Vladislav’ın (1077-1095) emirnamesinden dolayı bilgi edinebiliyoruz (ed. Endlicher, *Lib*, II, cap. 15, s. 338) ki bu sınır boylarındaki muhafızların ve onların kontlarının sınır ötesine at ve öküz satmasını yasaklıyordu: “*comites confiniorum, si eques vel boues ultra fines huius patriae, sine licentia regis, uendi permiserint, comitatus honore priuentur. Custodes ergo confiniorum, qui uulgo Euri uocantur, si absque sciencia comitum tale quid consenserint, libertatem amittant, si pauperes fuerint. Illis uero custodibus, qui presunt, si in culpa eadem rei inuenti fuerint, cum omnibus quae habuerint, pereant, soli filii et filiae in libertate, permaneant*” (*Ladislai Regis Decretum*, II, 15, ed. Endlicher, s. 338-339. Krş. Jerney, *aynu eser.*, 252).

³¹⁷ Misal olarak yukarıda zikredilen Magister Gregorius Byssenus, comes Byssenorum, 1352 yılı. Bkz. *aynu eser.*, 47.

³¹⁸ 1383 yılında Körosök köyü zikrediliyordu ki “*inter bissenos*” olarak konumlandırılabilir. 1399 yılında geçen “*nobiles Bissen*”: “*de Belch*”, “*de Parthas-Dorag*”, “*de Kwzepfal*”, “*de Thukusszeyh*” (Szokolay, *aynu eser.*, s. 74-75).

³¹⁹ Bu gramotlar için bkz. Jerney, *aynu eser.*, s. 237-243. Jerney’e göre (s. 237) bu Peçenek yerleşimleri Türklerin (Osmanlı Türkleri demek istiyor-çev.) yıkıcılığında yok olmuştur. 1435 yılında hâlâ zengin Peçenekleri duyabiliyorduk; bunlar kral tarafından yargılanmışlardı (Szokolay, *aynu eser.*, s. 85). Bununla beraber Arank Peçeneklerinin milli kimliklerini kaybetmesi Türklerin yıkıma başlamasından önce epey mesafe kat etmişti. 1405 yılında kralın gramotunda geçen Peçenek yerleşimi Nagy-Besenyö, “*fideles nostri Besseni nobiles de Nagy Bessenew*”, 1495 yılındaki gramot bu Nagy-Besenyö halkı için sadece “*nobiles de Nagy Bessenew*” demek ve onların kimliği olan Peçenek söylenmemektedir. Bu gramotlar Jerney’de s. 240 ve 242’de; Szokolay ise s. 86’da Borovskiy, *A honfoglalás története*, s. 144’e dayanmaktadır.

³²⁰ “*Nos Laurentio, Ioanni et Nicolao, Spiculatoribus nostri de kahta de comitatu Mosoniensi ipsorum et totius generationis eorumdem de eodem.*” İleride bu Moson speculaturları hakkında daha fazlasını yazmaktadır: “*ita tamen, quod idem nostri Spiculatores eorum seruitia et officia spiculationis, ut quemadmodum eorum progenitores antiquitus exercebant, facere et exercere teneantur, more consueto absque cuiusuis temporis intervallo, equis bonis, velocibus, sepe conservatis, armati decenter, incedentes.*” Jerney, *aynu eser.*, 254-255.

³²¹ Bonfinus, *Rerum Hungaricarum*, Dec. II, Lib., IV, Hanoviae 1606, s. 220: “*Illis mos est vexillationibus uti, demissas ferre barbas et labri vel maxime superioris nutrire pilos caudata cristatae secum fere pilea, fluitantibus quoque vestibibus indui, iisdemque sericeis, in Persarum morem et equorum permicitate admodum delectari.*”

³²² 1406 yılında, Ioannes de Maroth, Banus Machoviensis et comes Bissenorum (Jerney, *aynu eser.*, s. 263). Buna göre Peçenekler XV. yüzyılın başında Machva’da görünmektedir.

³²³ “*Лепышии моужи в Черныхъ Клобуцехъ*”, *P.S.R.L.*, II, s. 676.

hâkimi olmuş; Peçenek Benedicht 1329 yılında Baran bölgesi üst jupanını yönetiyordu; 1404-1406'da Magnificus Paulus Bysseenus de Eorghede, Dalmaçya, Hırvatistan ve Slovenya ban'ından sorumluydu; Peçenek Mag (Magh, Moch) Ugriya'daki en yüksek mevkilerden birinde vali ve Bach yüksek jupanı idi.³²⁴

Peçenekler tek tek Ugor sarayında yükseliyorlardı. 1225 yılı civarında Aba Bissenus (muhtemelen Kemei Aba'larından) Kral Andre II'nin "*homo regius*"ı oldu; 1381'de Matfei, 1386 yılında Stefan, bu iki Peçenek, Kraliçe Maria'nın saray sorumlusu oldular.³²⁵ Fakat doğrudan Peçenek olduğu belirtilen bu kişilerin dışında çok fazla sayıda Peçenek (Aba, Çaba ve diğer uruklardan) devlette görev almıştır.³²⁶

IV.

Şimdi de Rus'daki Peçeneklere, Torklara ve Berendilere bir göz atalım; her şeyden önce bu halklar hakkında Ugriya ve Rus bahsi için farklı kaynaklar olduğunu belirtelim. Ugriya'daki Türk nüfusu için ana bilgiyi gramotlardan edinmekteyiz, özellikle Kral Andre II zamanında (1205-1235) bu fazlalaşmaktadır. Bu gramotlardan Ugriya'da Türk kabilelerinin yayıldıkları yerlerin bir haritasını çizebiliyoruz; yıllıklarda ise mukayese edilemeyecek kadar az bilgi edinmekteyiz. Hilafına olarak, Rus için özel hukukun girdiği bir hayat XI. - XIII. yüzyıllarda henüz biçimlenmemiştir. Ugriya'nın Türk yerleşimlerinin izini nasıl sürdüğüne, buna nasıl ulaştığına dair elimizde bir gramot yoktur; buna mukabil Karakalpaklar hakkında tam bir kayıt tutma çabasında, tıpkı buradaki yerleşimcileri tespit etmek gibi, Rus yıllıklarında Kiev Rus'unun fonksiyonu farklı olmuştur; bize sadece yerleşimlerin coğrafi konumlarını vermekle kalmamış, Peçeneklerin, Torkların ve Berendilerin Kiev yaşamındaki siyasi önemini bildirmiştir.³²⁷

Eğer Rus'daki Karakalpak yerleşimlerine göz atmaya batıdan başlarsak; Ugriya ile Rus knezliklerinin ilk sınırı Galiçya olmuştur. Bunun gibi Ugriya'da da kuzeydoğu sınırında Galiçya'dan yola çıktığımızda Peçenek, Tork ve Berendi yerleşimlerine rastlarız. Rus'da ise Galiçya'da, batı sınırında, Ugriya tarafına karşı Rus sınırını koruyan Peçenekler, Torklar ve Berendiler vardır. Yıllıklarda Galiçya Knezliğinde Karakalpakların varlığına dair sadece bir kayıt 1097 yılı için tutulmuştur. Terebovlsk knezi Vasilko³²⁸ kendi askeri planlarını şöyle açıklıyor: "*яко приде ми вестъ яко идут Берендичи и Печенези и Торци и се рекох въ оуме своемъ: оже ми будут Берендичи и Печенези и Торци, реку брату своему Володаореви и Давыдови: даита ми дружину*

³²⁴ Jerney, *aynu eser*, s. 263-264.

³²⁵ Jerney, *aynu eser*, s. 264.

³²⁶ G. Fehér, *aynu eser*, s. 134-140; Abalar hakkında bkz. Z. Gombocz, "Árpádkori...", s. 342 ve devamı.

³²⁷ Çağdaş çalışmalarda bu Türklerin Rus için önemini ortaya koyacak bir hükme ulaşamıyoruz. Bu konuda şu makaleme bakınız: "O Roli Černih Klobukov v Īstorii Drevney Rusi", *Seminarium Kondakovianum*, I, Praga 1927, s. 93-109.

³²⁸ Terebovlsk Knezliği Galiçya'nın güneydoğu köşesinde yer alıyordu.

свою молотышюю а сама пиита и веселитася и помыслих на землю Лядьскую наступлю на зиму і на лета и возму землю Ляадьскую и мыцю Русьскую землю.³²⁹ Vasilko'nun sözlerinden Karakalpaklardan her neredelerdeyse, uzak olduğu sonucu çıkmaktadır; muhtemelen Galiçya'nın güney ucundaydılar. Rus sınırlarındaki yerleşimcilere ne olduğu -ki bunlar bozkır Türkleri değildi- Vasilko'nun sonraki sözlerinden aydınlığa kavuşmaktadır; sonra Berendiler, Peçenekler ve Torklarla toplanıp Kıpçaklara gitmişlerdi.³³⁰ Galiçya'da, Prut'un üst taraflarında, eski Poniziya'daki Kolomiya'da, bu güne dek gelen Pecenejin köyü vardır.³³¹ Burada Terebovlsk Knezinin sözlerinden de çıkarılacağı gibi, Karakalpak yerleşimlerinin izlerini sürmek de mümkündür.

Peremislya bölgesinde şimdiye dek varlığını koruyan Berendi ve Tork köyleri vardır;³³² bu ve benzeri varsayımlar, Türk nüfusunun Galiçya Knezliği'nde, Lupkov ve Ujok geçitleri yakınlarından aşarak Macar saldırıları gerçekleştiren Ugriya'ya karşı ordu birlikleri hazırlama gibi bir heves içinde hiçbir zaman olmadıklarını ortaya koymaktadır.

Güneydoğuda, Dnyester'in üst taraflarında Szambor'dan batıya doğru 10 kilometre uzaklıkta Torçinoviçi köyü vardır.³³³ Karpat'dan Dnyester ovasına doğru çıkışta eğer Verets geçitlerinden geçiliyorsa bu Tork yerleşimi muhakkak Ugriya'dan gelen bu yolları korumak için konumlanmıştır.

Nihayetinde, Kolomiya'da zikredilen Peçenekler bozkıra karşı bir kalkan gibiydi; tıpkı Yablonits (Tatar) geçidine karşı olduğu gibi.

Zvenigorod yakınlarındaki Volınya sınırında "Peçenek mezarları" vardır.³³⁴ Önceki dönemlere ait bir Türk yerleşimi olduğu kanaati tamdır. Zvenigorod, Kiev'den Ugriya'ya giden büyük yollar üzerinde kurulmuştu ve Volınya tarafından Galiçya'nın iç bölgelerine doğru bir kalkan vazifesi görüyordu. Buradan çok uzak olmayan bir yerde, Peremislyan bölgesinin böğürlerinde Peçenek yerleşimleri bulunuyordu.³³⁵ Sonra Volın Knezliği'ne geçmişler ki bilahare Karakalpakları Galiçya'dan Vladimir Volın'ın knezliğinin başkentine giden yollarla buluyoruz; bunun güneyinde, Galiçya'nın Sokal bölgesindeki Buga'da bugün de mevcut olan Tork köyleri vardır.³³⁶ Alınan bilgiler daha da derinleştikçe Karakalpakların izlerini Vladimir Volın'dan doğuya doğru uzanan hatta bulacağız ki bunlar mütevali setlerdi ve Kiev ve Volınya tarafından göçüp gelenlerle birbirlerine karşı oluşturulmuştu.³³⁷

³²⁹ P.S.R.L., I, 1, s. 266.

³³⁰ "И посем хотях просится оу Святополка и оу Володимера ити на Половци, да любо налезу собе славу а любо голову свою сложю за Русскую землю", P.S.R.L., I, 1, s. 266.

³³¹ M. Gruşevskiy, *Istoriya Ukraini-Rusi*, II, s. 585.

³³² aynı eser., s. 585.

³³³ aynı yerde.

³³⁴ aynı yerde.

³³⁵ aynı yerde.

³³⁶ aynı yerde; Molčanovskiy, *Oçerk İzvestiy o Podolskoy Zemle do 1434 goda*, Kievsk. Universit. İzvestiya, 1883, s. 68.

³³⁷ Çok büyük bir ihtimalle Volınya'nın bu Türk nüfusu Kiev Knezliği ile sınır olan yerdeydi ve XI. yüzyılın 80'li yıllarında, David İgoreviç'in döneminde esasen Volınya'nın doğu yakasındaki Pogo-

Vladimir ve Lutsk arasındaki yolun yarısının yakınlarındaki Torchev şehrinde Volin Knezliği'nin merkezi bulunuyordu, yıllıklarda 1231 yılından itibaren görülmektedir.³³⁸ Daha doğuya doğru gidildiğinde artık Kiev Knezliği'nin sınırına varılıyordu. Dorogobuj'dan birkaç kilometre güneybatıya gidildiğinde yine Tork köyleri görüldü, şimdiki Torçin mahalidir.³³⁹

Kiev Knezliği'nin yanı başından batıdan doğuya geçen yollarda eski Korchesk (şimdiki Korets) bölgesinde ve eski Novogradvolin ilçesinde Torçitsa köylerine rastlıyoruz.³⁴⁰ Daha batıda ise Kiev guberniyasındaki Radomışlsk ilçesinde Torçin köyü;³⁴¹ burada ise Uşi'nin bir kolu olan Torçanka (Turçanka) ırmağı vardır.³⁴²

Volin'dan Kiev'e giden yollardaki kuzey Karakalpak yerleşimleri dışında güney tarafında da yerleşimler vardır ki bunlar Volinya sınırlarında bozkır göçerlerine yani Kıpçaklara karşı set teşkil ediyorlardı. Muhtemelen Bug'un kolu olan Snivod ırmağında Tork yerleşimleri vardı. Hmelnik şehrinden 15 verst kuzeye gidildiğinde, Podol guberniyasındaki Litin ilçesinde şimdi Torçin yerleşimi vardır.³⁴³

Daha güneyde, Bug'un sağ kolu olan Şpakovka Nehri'nde, Bratslav'dan (Podol guberniyası) batıya 18 verst gidildiğinde -ki Gruşevskiy burayı Galıçya'daki Poniz ve Kiev mülkü arasındaki sınırın yakınlarında varsaymaktadır.³⁴⁴ bugün de var olan Tork köyleri bulunmaktadır;³⁴⁵ kayıtlar önceleri Tork yerleşimlerinin Kiev Knezliği'nin güneybatısında olduğunu ortaya koymaktadır.³⁴⁶ Burada Peçeneklerle beraber yaşayan Torklar vardı: 1084 yılı için burada ilk kez "Torçskii Gorod" zikredilmektedir.³⁴⁷ Ancak Kıpçak tazyikinin en üst düzeye çıktığı XI. yüzyılın kargaşalı 90'lı yıllarında bu sınır yeniden silindi; 1093 yılında Torçevsk ortaya çıktı ki sakinleri esir edildiler, 1095 yılında Yurev'e yerleştiler. Kıpçaklar Kiev'in hükümü altında göçerliklerini sürdürdüler. Rus sınırı yeniden Stugna'ya ulaştı.³⁴⁸

rin'de yerleşiyorlardı. Rus'daki ilk Tork yerleşimleri ne XI. yüzyılın 60-70'li yıllarından önce ne de 80 yıllarından sonradır. Anlaşıldığı kadarıyla Pogorin doğrudan Kiev Knezliği'ne bağlıydı (bu konu hakkında bkz. M. Gruşevskiy, *aynu eser.*, II, s. 73-74, 363-364) ki enerjik knez David İgoreviç'ten bahsetmiyordu, onun yakınlarında Türkler vardı.

³³⁸ P.S.R.L., I, 1, s. 767. Şimdi eski Lutsk ilçesi kırsalındaki Volin guberniyasıdır.

³³⁹ Önceki Ostroj ve Roven ilçelerinin sınırında Volin guberniyası vardı. Bkz. *Spetsialnaya Karta Yevropeyskoy Rossii*, İzd. Voen. - Topografiç. Otdela Glavnago Ştaba. Bu harita Türk yerleşimleri hakkında hüküm vermeye yetmemektedir.

³⁴⁰ M. Gruşevskiy, *aynu eser.*, II, s. 585.

³⁴¹ Molčanovskiy, *aynu eser.*, 67; M. Gruşevskiy, *aynu eser.*, II, s. 585.

³⁴² M. Gruşevskiy, *aynu eser.*, II, s. 585. P. Golubovskiy (*Peçenegi*, s. 430, 434) hataya düşerek Kiev Knezliği'ndeki Karakalpak nüfusunu batıya bu kadar uzanmadıklarını ve Guyva ırmağından geçmediklerini ileri sürmektedir. Mamafih Gruşevskiy (*İstoriya Kievskoy Zemli*, s. 32-38) Kiev'in Karakalpaklarını incelemiş ve sadece Poros ile sınırlandırmış ve Kiev-Volin sınırındaki nüfustan hiç bahsetmemiştir.

³⁴³ *Spetsialnaya Karta Yevropeyskoy Rossii*; Molčanovskiy, *aynu eser.*, 67; M. Gruşevskiy, *İstoriya Kievskoy*, II, s. 585.

³⁴⁴ *İstoriya Ukraini-Rusi*, II'deki Volin ve Galıçya Knezlikleri haritasına bakınız.

³⁴⁵ *Spetsialnaya Karta Yevropeyskoy Rossii*; Molčanovskiy, *aynu eser.*, 68; M. Gruşevskiy, *İstoriya Kievskoy*, II, s. 585.

³⁴⁶ P.S.R.L., I, 1, s. 150, 1031 yılı; Gruşevskiy, *İstoriya Kievskoy*, s. 13, 30.

³⁴⁷ P.S.R.L., I, 1, s. 249 ("Monomah'ın Öğüdü"nde).

³⁴⁸ P.S.R.L., I, 1, s. 225, 229. Krş. Gruşevskiy, *İstoriya Kievskoy*, s. 31.

XII. yüzyılın başlarından itibaren Rus yeniden bozkıra iştirak edip Yurev'e vardı. Karakalpakların boşalttığı yerleşimlere bozkırdan çıkıp gelen yeni yerleşimciler dolduruldu; ancak bu dönemden sonra Ruslar artık Rus'dan çekilmeyeceklerdi. XII. yüzyılın sonlarında Rus sınırı sınır boylarında Karakalpak yerleşimleri olmak üzere daha güneye uzanmış, bir yandan Ros'un ötesine, Dneper'in kolu olan Tyacmin halicine, Visa ve Tyasmin'in su çizgisine; diğer yandan Rosi'ye ve Bug'un orta akımlarına uzanmıştır.³⁴⁹ Burada, Ros'un ötesi, Torkların izleri olarak Torça Nehri, Tikiça Nehri, Torçesk tepeleri (Bogatur ve Litvink arasında);³⁵⁰ bu civarlarda Karakalpak şehirleri olan Çurnaev, Kulderev ve Kunil (Takunil) vardı.³⁵¹ Bununla beraber XII. yüzyılın sonlarında olduğu gibi Rosi'nin güneyindeki Karakalpak yerleşimleri nadir olmuştur; bu dönemde Kıpçaklar saldırılarını esasen Poros'un kuzeyindeki topraklarda devam ettiriyordu.³⁵²

Bozkırla savaşa uygun olarak meydana gelen değişmelerden biri de Karakalpak yerleşimlerinin kuzey sınırının değişmesiydi; bunların en kuzeyindeki noktası Stugna'daki Torç idi, St. Bezradic'teki Tripol'e yakındı.³⁵³ XII. yüzyılın başlarından itibaren Rosi'nin güney sınırlarına konuşlanmışlardı, kuzey sınırını ise Krasnoy Nehri (Dneper'in kolu), Unovi'nin (İrpen'in kolu) ve Kamenki (Rosi'nin kolu) olarak görmek gerekir.³⁵⁴

Kiev Knezliği'ndeki Karakalpakların merkezi, XII. yüzyılın ortalarından XIII. yüzyılın ortalarına kadar Rosi Nehri'nin sol akımlarında yer almıştır. Bu Rosi Nehri'nde Poros'un Karakalpaklarının merkezi ve kalesi olan Torçevsk şehri zikredilmektedir.³⁵⁵ Burada yaşayan Türklerden kalan izler Rosi'nin bir kolu olan Torç Nehri'nde, Torçitsa köyünde,³⁵⁶ Torçev kırsalı,³⁵⁷ Rosava'nın

³⁴⁹ P.S.R.L., I, 1, s. 280. Krş. Gruşevskiy, *İstoriya Kievskoy*, s. 13-14, 38.

³⁵⁰ Gruşevskiy, *İstoriya Kievskoy*, s. 385.

³⁵¹ P.S.R.L., I, 1, s. 669, 1190 yılı, Çurnaev; s. 672, 1190 yılı, Kulderev; s. 396, 1150 yılı, Kunil. Bu yerlerin konumu hakkında bkz. Gruşevskiy, *İstoriya Kievskoy*, s. 13, 36, 38; N.P. Barsov, *Oçerki*, s. 139.

³⁵² P.S.R.L., I, 1, s. 679. 1193 yılında: Половцы воюють "на Оубережи" где они "поимаиша Торкы".

³⁵³ Gruşevskiy, *İstoriya Kievskoy*, s. 27; *İstoriya Ukraini*, s. 585.

³⁵⁴ 1172 yılında Mstislav Güney Tripol'un Karakalpaklarıyla Krasnoy halicine birleşmişti (P.S.R.L., I, 1, s. 548); 1150 yılında ise Karakalpaklar Stugna'nın kuzeyindeki Tumaşça'ya geldiklerinde muhtemelen kendi otağlarından ayrılıp birkaç parça haline gelmişlerdi ki Poros'un şehirlerinde "inzivaya çekilmiş" kendi kadın ve çocuklarının güvenliğini sağlamak zorunluluğunu yerine getirebilsinler (P.S.R.L., I, 1, s. 400). Nihayetinde eğer Gruşevskiy'nin (*İstoriya Kievskoy*, s. 33) önerdiği gibi yıllıklarda 1146 yılında kaydedilen "saha", Perepetovo sahası ise Dernoviy şehrinin yakınlarındadır (P.S.R.L., I, 1, s. 323) ve burası göçer Karakalpakların İzyaslav Mstislaviç'in ordusuyla birleştikleri yer olan kuzey ucundaki sahası olur. Bu nedenle Golubovskiy'nin (*Peçenegi*, s. 434) kuzeyde Karakalpak yerleşiminin XII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIII. yüzyılın ikinci yarısı Stugna'ya uzandığı şeklindeki varsayımı ile asla örtüşmez.

³⁵⁵ Bu yerin konumu tartışmalıdır, 1093 yılında Kıpçaklar tarafından yakılan Torçevsk midir? Bu hadiseden sonra tekrar 1161 yılında zikredilmektedir. Bazıları bu şehri Stugna'da Starıh Bezradic'deki şimdiki Torç'da; bazıları Torç Nehri'ndeki şimdiki Torçitsa'da; üçüncü kesim birkaç Torçevsk olduğunu; dördüncü kesim ise Poros'un merkezinde, Rosi'nin sol kıyısında olduğunu öne sürmektedir. Son görüş daha gerçekçidir. Bu mesele hakkında bkz. *İstoriya Kievskoy*, s. 27-29; *İstoriya Ukraini-Rusi*, II'deki harita.

³⁵⁶ Kiev guberniyasındaki Taraşçin ilçesindedir. Bkz. Gruşevskiy, *İstoriya Kievskoy*, s. 28; *İstoriya Ukraini-Rusi*, II, s. 585.

³⁵⁷ Bu da Taraşçin ilçesindedir. Bkz. Gruşevskiy, *İstoriya Ukraini-Rusi*, II, s. 585.

sol akımında, Ros'a dökülen Kagarlık Nehri, bu nehir kıyısında yer alan Karapışi köyü, Rosi'deki Teptievk ve bir dizi yerde görülmektedir. Yıllıklardan biz Poros'un merkezinde bir yerlerde altı Berendi şehrini ("6 городов Берендьдиць")³⁵⁸ ve ayrıca Berendi çadırlarının Rosi'nin sol akımlarından olan Ruta Nehri'nde konuşlandığını tespit edebiliyoruz.³⁵⁹

Buradan yapılan arkeolojik kazılarla tipik göçer mezarları (at ile beraber gömme) ortaya çıkarılmıştır.³⁶⁰ Bununla beraber A.A. Spitsın makalesinde bu buluntuların umumi yekunde su yüzüne çıkmadığını³⁶¹ ve burada, Poros'da bu üç büyük Türk grubuna uygun düşecek biçimde üç tür gömü³⁶² olduğunu belirtmektedir: Peçeneklere, Torklara ve Berendilere.³⁶³

Karakalpakistan şehirlerine ne oldu? Anlaşıldığı kadarıyla Ruslar tarafından Karakalpakistan bozkırdan gelen Kıpçaklara karşı korumak için inşa edilen çok büyük olmayan kazıklarla çevrilmiş kasabalardı ki bu şehirciklerde Karakalpakistan ailelerine "muhafaza" sağlayabiliyorlardı. Sonra Poros'tan Rus'un iç topraklarından herhangi bir knezin yardımıyla çıktılar ve büyük kısmı Kiev'e vardılar. Bu şehirciklerden bazıları ayrı ayrı Karakalpak hanlarının hâkimiyeti altına girdi, onların adıyla anılmaya başlandı.³⁶⁴ Bu han şehirciklerinden biri (Çürnayeve) hakkında doğrudan etrafı kazıklarla çevrilmiş kasabaya sahip olduğu kaydedilmektedir.³⁶⁵

Poros'da Karakalpak şehircikleri dışında biz dizi Rus şehri vardı: Zarub, İvan, Kanev, Rodnya, Tovarov, Korsun, Boguslavl, Mihaylov, Yurev, Volodarev, Rastovets, Neyatin, Munarev, Dernov, Svyatoslavl.³⁶⁶ Poros Rusları Karakalpakistanlara karşı bir konum almıştı, yıllıklar ne zaman bu bölgenin nüfusun-

³⁵⁸ P.S.R.L., II, s. 603, 1177 yılı. Bu şehirler hakkında ayrıca bkz. V.B. Antonoviç, *Çteniyah v İst. Obşç. Nestora Let.*, 1889, III, s. 10 ve devamı.

³⁵⁹ P.S.R.L., II, s. 521, 1162 yılı.

³⁶⁰ E.K. Vitkovskiy, "Raskopki Kurganov i Arheologičeskiya Nahodki v Vasilkovskom Uyezde", *Trudi III Arh. Sezda*, II, 1878, s. 23-30; N. Ye. Brandenburg, "Kakomu Plemeni Moguy Bit Pripisanı te iz Yazıçeskih Mogil Kievskoy Gub., v Kotorih Vmeste s Pokoynikami Pogrebenı Ostovtı Ubıtih Loşadey?", *Trudi X Arh. Sezda*, I, 1899, s. 1-13 ve aynı eser *Jurnal Raskopok 1888-1902 gg.*, SPB., 1899'da; A. Spitsın, "Kurganı Kievskih Torkov i Berendeyev", *Zap. Otd. Russk. i Slavyansk. Arh. İmp. Russk. Arh. Obşç.*, XI, SPB., 1899; A. Spitsın, "Koçevniçeskiy Kurgan Bliz s. Draçey, Kanevskago", *Zap. Otd. Russk. i Slavyansk. Arh. İmp. Russk. Arh. Obşç.*, 1905, VII, 1, s. 151-153; D. Samokvasov, *Mogili Russkoy Zemli*, M., 1908, s. 222-225, 237-238; *Otçeti İmp. Arxeol. Komissiya za 1898 g.*, s. 71; *za 1904*, s. 119; *za 1904*, s. 119; V. Danileviç, *Arheologična Minuvşina Küvşçini*, 1925, 127-129 ve harita IX; A.A. Spitsın, "Tatarskiye Kurganı", *İzv. Tavriçesk. Obşç. İst.*, *Arheol. i Etnograf.*, I, (58), Simferopol 1927, s. 149. Ayrıca krş. Dm. Anyçin, "Sani, Lodya i Koni, Kak Pri-nadlejnost Pohoronnago Obryada, Drevnosti", *Trudi İmp. Mosk. Arh. Obşç.*, XIV, M., 1890'da yine de bu gömülerin Slavlara ait olduğu ileri sürülmektedir.

³⁶¹ A. Spitsın, "Kurganı Kievskih."

³⁶² Bunlardan biri duvarları kütüksüz, ikincisi duvarları kütüklü ve sonuncusu ise diğerlerinden bariz bir biçimde ayrı keyfiyette taş yığılmak suretiyle yapılan gömülerdir.

³⁶³ Yıllıklardaki bilgilerle her bir kabilenin yaşadığı yerde bu ayrımı yapabilmek imkânsızdır; her şeyden önce yıllıklarda tüm bunlar Karakalpak genel adı ile anılmaktadır.

³⁶⁴ Örneğin, "Koulderev", "Çürnayeve". Bkz. P.S.R.L., II, s. 669, 672, 1190 yılı.

³⁶⁵ "Половцы... вседоша на коня и ехавше изъехана городъ Чюрнаевъ и острогъ взяша и дворъ зажгоша и статокъ его всъ поимаша и две жены его яша и челяди много яша". P.S.R.L., II, s. 669, 1190 yılı.

³⁶⁶ Bkz. Gruşevskiy, *İstoriya Kievskoy*, s. 33-38.

dan bahsetmek istese şöyle tasvir eder: “*Kalpakiılar ve Poroslular*.”³⁶⁷ Yurev’de Poros piskoposluğu vardı, Yurev ve Kanev piskoposu adını taşıyordu. Nihayetinde Torçevck, Poros Karakalpaklarının baş kalesi olmasına rağmen sadece savaş zamanı Karakalpak şehri görüntüsü veriyordu, barış zamanı ise doğal olarak Rus şehriydi; nitekim Karakalpaklar burada daimi olarak kalmamışlar, buranın daimi sakinleri Rus knezlikleri ya da onların valilikleri olmuştur.³⁶⁸

Eğer Torçevsk daimi olarak knezlerin ya da valilerinin yönetiminde olarak görülürse, bunu diğerleri için, mesela daha küçük olan ve daima Karakalpak hanları ya da Karakalpak aristokrat urukları tarafından yönetildiği şeklinde değerlendirilen Poros için de söylemek mümkündür. Dernov şehrinin 1192 yılında Tork hanı Kuntuvdey’e bırakıldığı yönünde doğrudan kayıt vardır.³⁶⁹ 1159 yılında ise Berendiler Knez Mstislav’a şöyle der: “*аже ны хошеици любити яко же ны есть любить отецъ твои и по городу ны даси по лепшему, то мы на том отступимъ отъ Изяслава.*” Mstislav ise onların önerisini pekala kabul edilebilir bulur: “*радъ бывъ речи тои и посла к нимъ с тем же отрокомъ тои же ночи Олбыря Шерошевича и яса имъ по всю волю ихъ и роте к нимъ ходи.*”³⁷⁰ Araştırmacılar herhangi bir Rus şehrinin bir pagan Karakalpak hanı tarafından yurt tutulmasına çok az ihtimal vermektedirler.³⁷¹ Bununla beraber eğer Karakalpak adının atfedildiği

³⁶⁷ P.S.R.L., II, s. 323, 1146 yılı.

³⁶⁸ 1174 yılında Torçevsk’de Knez Mihail Yureviç (P.S.R.L., II, s. 570-571), 1188’de Roman Mstislav’ı (s. 662), 1190’da Rostislav Ryurikoviç (s. 669, 670, 672; 1193 yılı, s. 677-678; 1195 yılı, s. 685), XIII. yüzyılın başında Mstislav Udalıy (1207 yılı, Lavrentevsk. Let., s. 408; 1227 yılı, P.S.R.L., II, s. 750) görünmektedir; Torçevsk Udalıy’ın çocuklarının yurt tuttuğu yerdedir (II, s. 766); knezliklerin valileri hakkında bahis 1162 yılında görünmektedir (II, s. 519). Biz bir defa bile buranın herhangi bir Karakalpak hanı tarafından yönetildiği duruma rastlamıyoruz. Bkz. Golubovskiy, *Peçenegi*, s. 434, 438; Gruşevskiy, *İstoriya Kievskoy*, s. 340. Gerçekten de yıllıklarda Kuntuvdey’in hadisesinde geçtiği gibi “*Torçevsk knezleri*” (Торцькимъ князем) demektir (II, s. 668, 1190 yılı), fakat bu sadece Tork kabilelerine aidiyetini ortaya koymaktadır. Bu yıl Kuntuvdey yıllıklarda adlandırdığı gibi Torçevsk’de Knez Rostislav Ryurikoviç oturuyordu. Nihayetinde Kuntuvdey’e ülkenin şehirlerinden biri verildiğinde, “*роуское земле деля*”, bu Dernov olmaktadır. Torçevsk muhtemelen idaresi Karakalpaklara bırakılan çok önemli bir mevkiydi. Ne bir Karakalpak ne onun ataları Torçevsk’de yaşamışlar, bunu yıllıkların ifadesinden de anlayabiliriz. “*Тое же зими (1190) сдоумаша лепишии моужии в Черныхъ Клубучехъ и приехаши в Торцький к Ростиславову Рюриковично*” (P.S.R.L., II, s. 670); buna göre 1190 kışında Karakalpaklar Ryurikoviç’in Torçevsk şehrine gelmişlerdir. Yıllıklarda ayrıca şöyle deniyor: “*Mstislav Volodimir’den kendi birlikleriyle, Galiçya’dan takviye birlikleri olarak Ryurik komutasında Torçevsk’den Volodimer, Andreyeviç, Vasil, Gyurgeviç, Berendiler, Kui, Torklar ve Peçenekler ile Kotelnitsa’da Mstislav ile birleşti.*” (P.S.R.L., II, s. 517, 1162 yılı). Görüldüğü gibi sadece Karakalpakların orduya katıldığı yer kaydedilmektedir, Torçevsk’de yaşadığı yer değil. Yıllıklardaki bir başka kayıta ise sadece Torçevsk’deki Karakalpak varlığına karşı meydana gelen münferit karşı duruşlardan haber verilmektedir: “*Andreyeviç Torçevsk’e, Berendilere ve Torklara karşı yürüdü.*” (P.S.R.L., II, s. 516, 1161 yılı).

³⁶⁹ “*А Коунтоувдея остави оу себе и да емоу городъ на Рси Дверень Роуское земле деля.*” (P.S.R.L., II, s. 674).

³⁷⁰ P.S.R.L., II, s. 501.

³⁷¹ Golubovskiy, *Peçenegi*, s. 435, 438. Yazar bu çıkarımı, şehirlerin Rus ve Türk nüfusun karışması ile ortaya çıktığı varsayımından hareketle yapmaktadır. Türk unsurların Ruslara baskın olduğu şehirlerde knezlikler oluşturulmuş ve han unvanı görüntüden ibaret kalmıştı. Ancak Gruşevskiy (*İstoriya Kievskoy*, s. 341) bu oluşumu doğal bir süreç olarak kabul etmiştir: “*Bu yurt tutmanın neleri ihtiva ettiğini açıklamak کافی derecede zor görünmektedir. Birincisi, hanların Ruslardan ya da muhtelif halklardan mütekepp şehirleri idare ettiğini (bana öyle geliyor ki muhtelif halklardan müteşekkil şehirleri hanların idare etmesi daha da az bir ihtimaldir) ileri sürmek çok iddialı bir*

manayı göz önünde bulundurursak onların en güçlü knezlik olarak anılan Kiev'deki "aristokratları" ve hanları pek inandırıcı bir mahiyette görünmemektedir. Daha sonraları XVI. yüzyılda Rus şehirlerinin Moskova devletine boyun eğdiğini ve ülkede çok kudretli olmayan Tatar hanlıklarının varlığını gözlemliyoruz.³⁷² Ugriya'da (ancak burada sadece bizatihi Macar paganları çağı hakkında bilgiye sahibiz) görüldüğü kadarıyla bazı şehirler Peçenek hanlarının idaresine verilmişti.³⁷³

Öte yandan yıllıklarda Karakalpaklarla barış içinde geçinildiği ve aralarında herhangi bir çarpışmanın kaydedilmediği görülmektedir.³⁷⁴

Karakalpak yerleşimlerinin Rus şehirlerini ve Karakalpak müstahkemlerini koruması bir yana, Kalpaklılar XII. yüzyıl boyunca Kıpçaklardan gelen saldırılar karşısında hiç kaybetmediler.³⁷⁵ Hakikatte XI. yüzyılın sonu ve XII. yüzyılın başlangıcı yıkıcı bir Kıpçak dalgası geldi, Kıpçaklar şimdi daha büyük tahribatlar yapıyorlardı; ancak onların yarısı esas itibariyle Poros'u yağmalamaya muvaffak oldu, Torçevsk'e girdiler ve bu havalıyı darmadağın ettiler.³⁷⁶ Kıpçaklar hiçbir zaman hususi olarak Karakalpakların şehirciklerine ve müstahkemlerine saldırmadılar, idare altına aldıkları tutsaklarıyla onların çıkarları doğrultusunda hareket ettiler.³⁷⁷

Bu tür oluşumları sadece Kıpçakların gücüyle açıklamamak gerekir; sınır muhafazasının temel teşkilatı da göz önünde bulundurulmalıdır. Anlaşıldığı kadarıyla Kiev'in bozkır sınırlarında hiçbir zaman daimi "muhafız" olmamıştı; son tahlilde tüm sınırların korunması için düğüm noktası Poros'taki göçer Karakalpaklar olmuştu. Bu nedenle Karakalpaklar buradan Rus'un dâhili harbine iştirak ettiğinde Poros tamamen savunmasız kalmış, Kalpaklılar zorunlu olarak Kıpçakların saldırısıyla yüz yüze gelmişler ve sadece ailelerini müstahkemlere kapatmışlardı. Eğer düzenli bir sınır muhafaza işlevi görseydi buna hiç de gerek kalmazdı.

Bununla beraber Karakalpak kolonileri olarak ortaya çıkan ve kendilerinin duçar oldukları bu tür bir ilkel savunma Kiev'i Kıpçak yıkımından tamamıyla

varsayım olacaktır. İkincisi, eğer hanlar ülkede şehirciklerde yurt tutmuşlar ise fevkalade bir Karakalpak nüfusunu arkalarından sürüklemişler demektir ve bir diğer soru bu hâkimiyet kudretini Rus knezliklerinden onlara tabi olmaları karşılığında alıp almadıklarıdır." Bize öyle geliyor ki bu tür şehirlerin muhtelif halklardan mürekkep nüfusa sahip olduğunu söylemek için bizi zorlayacak hiçbir şey yoktur.

³⁷² "...ve eylül ayında bütün Rusya hakimi Knez Büyük Vasili İvanoviç iyi bir muamele ile karşılayıp ihsan etti; önceki Kazanlı hakimi Şigale, ona Koşira ve Serpohov'u tüm gümrük vergileri ile verdi, onu ayın 21'inde Moskova'dan gönderdi." P.S.R.L., XIII, s. 66, 1533 yılı). Ayrıca Kazan hâkimi Abdel-Leti Yurev şehrinin "bütünüyle" ihsan edilmesi hakkında bkz. aynı eser., s. 11, 1509 yılı.

³⁷³ Bkz. Anonymus, bölüm 57 (Endlicher, s. 53). Burada, Bila ve Baksa'nın Prens Tokson'dan Pest şehrini alması anlatılmaktadır. Bunların Peçenek kökenleri hakkında bkz. G. Fehér, aynı eser., s. 131, 135-6.

³⁷⁴ Krş. Gruşevskiy, *İstoriya Kievskoy*, s. 32.

³⁷⁵ P.S.R.L., II, s. 479, 1155 yılı; s. 520-521, 1162 yılı; s. 525, 1165 yılı; s. 568, 1174 yılı; s. 603, 1177 yılı; s. 653, 1187 yılı; s. 668-669, 672-673, 1190 yılı.

³⁷⁶ P.S.R.L., II, s. 605, 1177 yılı.

³⁷⁷ P.S.R.L., II, s. 679, 1193 yılı. Ayrıca 1155 yılı (s. 479) ve 1162 yılı (s. 520-521) saldırıları zikredilmektedir.

koruyabilmiştir. Ele geçirdiği Kıpçakları kendi topraklarında yerleştirmiş ve Ruslara göre burası Poros'un Türk nüfusu haline gelmiştir.³⁷⁸

Kiev Knezliği'ndeki Karakalpak birliklerinin sayısı hakkında yukarıda açıklamalar yapmıştık; Poros'daki Karakalpakları bütün köyleriyle birkaç on bin ile ifade etmek mümkündür ki buralarda sadece aileler değil sayıları muhtemelen yüzlere-binlere varan köleler de vardı.³⁷⁹

Poros Karakalpaklarının kendi hanları, Rus yıllıklarındaki terminolojiyle knezleri yönetiyordu.³⁸⁰ Kuntuvdey, Kulder, Çürnay da bu şekilde zikredilmektedir.³⁸¹ Nadiren bu hanların uruklarıyla anıldığına şahit oluyoruz: "İçiteviçler", "Çagroviçler", "Basteyeva Çad."³⁸² Bunlar dışında sıklıkla Karakalpak aristokrat uruklarını işitebiliyoruz;³⁸³ bunlar Karakalpakları idare ediyorlardı: "Karakalpaklardaki aristokrat urukları Tortskeya'da Rostislav Ryurikoviç'e geldiler", onların maksadı Kıpçaklarla savaşa girmek için teşkilatlanmaktı.³⁸⁴

Kiev Rus'unda XI. - XIII. yüzyıllarda Poros'un Karakalpakları göçer olarak, kendine has bozkır yaşamı ve kültürüyle daima bulundular. Bunların köyleri, Poros'un çayırlarında yıkları, sürüleri -"sürüleri ve yıkları çoktu"- yıllıklarda çokça anılmaktadır;³⁸⁵ yıllıkların bu yerlerinde onların epitetleri Karakalpak "paganlar" olarak çokça ifade edilmektedir.³⁸⁶ Poros'taki mezarlardan onların pagan kültürü hakkında bilgi edinmek mümkündür. Burada Hristiyanlığa dair hiçbir iz yoktur ve şaşmaz bir biçimde atla birlikte gömülen insanların mezarlarına rastlamaktayız.

Karakalpakların Kiev'deki varlığı hakkında ayrı bir bahis açmamız gerekir. Burada Karakalpakların "aristokrat urukları" (аристократические мужи) yaşıyordu ve burada genel olarak Türk birlikleri yerleştirilmişti ki bunların başlıcası Berendilerdi.³⁸⁷ Bu Karakalpak ve özel olarak Berendi aristokrasisi Kiev'in siyasi karmaşık hayatında hiç de azımsanmayacak bir öneme sahipti. Daha somut

³⁷⁸ Gruşevskiy, *İstoriya Kievskoy*, s. 301.

³⁷⁹ Bunlar esasen esir alınmış Kıpçaklardı. Örneğin 1162 yılında Karakalpaklar 500 Kıpçak'ı esir almıştı (P.S.R.L., II, s. 521); 1193'de esir alınan Kıpçaklar "sayısız" idi (II, s. 678); 1155 yılında Kıpçaklar Kaney'e geldiler ve Büyük Kiev Knezi'ne Berendiler tarafından esir alınan Kıpçakların iade edilip edilmeyeceğini sordular. Ancak Berendiler onlara tutsak Kıpçakların iadesi için hayır cevabı verdi, knez gelip bundan geri durdu: "Dürgler bir düzen içinde durmuyorlar ve aynı zamanda Kıpçaklar (bozkırlılar) hediyeler veriyor, serbest bırakmam için." (P.S.R.L., II, s. 479-480). 1190 yılında Karakalpak hanı Çürnay'a ait şehri ele geçirdiklerinde orada çok sayıda "hizmetçi" vardı (P.S.R.L., II, s. 669).

³⁸⁰ Yıllıklar Kıpçak hanlarını knez olarak adlandırıyordu: "бысть же князь ихъ Искаль" (P.S.R.L., I, 1, s. 163, 1161 yılı); "Осень оумре Половечский князь" (P.S.R.L., II, s. 669).

³⁸¹ P.S.R.L., II, s. 629, 1183 yılı; s. 636, 1185 yılı; s. 668-673, 1190 yılı; s. 674, 1192 yılı (Kuntuvdey); s. 629, 1183 yılı; s. 672, 1190 yılı (Kulder); s. 669, 1190 yılı (Çürnay).

³⁸² P.S.R.L., II, s. 249, 1096 yılı (İçiteviçler); s. 536, 1169 yılı (Çagroviçler); s. 540, 544, 1170-1171 yılı (Basteyeva).

³⁸³ P.S.R.L., II, s. 670, 1190 yılı; s. 673, 1192 yılı; s. 676, 1193 yılı. Berendilerde ise s. 534, 1169 yılı.

³⁸⁴ P.S.R.L., II, s. 670, 1190 yılı.

³⁸⁵ P.S.R.L., II, s. 401, 1150 yılı; s. 427-428, 1151 yılı; s. 521, 1162 yılı.

³⁸⁶ P.S.R.L., II, s. 323, 1146 yılı; s. 373, 1149 yılı.

³⁸⁷ Kiev'deki Karakalpaklar için geniş bilgiye "O Roli Çernuh Klobukov v İstori Drevney Rusi" adlı makalede özellikle sayfa 108, dipnot 6 ve 7'de ulaşabilirsiniz. Berendi adı altında toplanma yıllıklarında 1149 yılında görülmektedir; tıpkı Knez Rostislav Yureviç'de Büyük Kiev Knezi İzyaslav için telaffuz edilen bühthanlardaki gibi: "много зла баше замыслить (Ростиславъ), подьмолвить на тя люди Берендиче и Кианы." (P.S.R.L., II, s. 372).

olarak Ruslarla komşu olanlar, onların içinde yaşayan Türkler daha başka bir Rus etkisi altına girmişlerdi ve sadece Berendi “aristokrat urukları” arasında Hristiyan olduğu kaydedilen bir Kuzma adına rastlıyoruz.³⁸⁸

Şimdi Dnyeper’in sol tarafındaki Türklere bir göz atalım. Her şeyden önce burada Kiev Knezliği’ne bağlı Dnyeper ve Korani ve Alta’nın üst tarafları arasındaki şerit halindeki sınırlı bir bölgedeydiler, Sakov bölgesinde 1142 yılında Peçenekler, 1150 yılında büyük ihtimalle bir Peçenek uruğu olması gereken Turpiller zikredilmektedir.³⁸⁹

Pereyaslav Knezliği’nde Tork yerleşimlerine dair birçok kayıt bulunmaktadır. Pereyaslav’ın kendisinde Vladimir Monomah’ın hüküm sürdüğü 1095 yılında anılmaktadırlar.³⁹⁰ Bununla beraber bu Torklar Pereyaslav’ın yerleşimcileri arasında değil, Vladimir’in družinaları arasında sayılmış olmalıdır. Pereyaslav’ın biraz güneyinde, setin iç tarafında, knezliğin merkezinden güneye doğru geniş bir düzlükte, şimdiye dek gelen iki köy vardır: Küçük ve Büyük Karatul (kara- Türkçedeki “kara”dır, tul- başlık; böylece = Karakalpak?) muhtemelen Karakalpaklardan kalmadır.³⁹¹ Bu surette Torklar ilk defa 1055 yılında Rus’un dağlık bölgelerinde, Voinya’da görülmektedir. Buraya sonraları Kıpçaklar geldiler. Bu bilgileri Pereyaslav Knezliği tarihçisi V. Lyaskoronskiy’de bulabiliyoruz. Buna göre ilk Tork yerleşimi Torklar bozkırdan knezliğin sınırlarından içeri girdiklerinde burada ortaya çıkmıştı. Yazara göre Tork yerleşimleri Voinya ve Zarub arasında, herhangi bir yerden daha tehlikeli olan Sula, Supoy ve Trubej’in aşağı taraflarında ortaya çıkmış ve Kıpçaklar buraya XI. yüzyılın ikinci yarısında saldırmışlardı.³⁹² Vladimir Monomah ile beraber kayıtlarda Pereyaslav Knezliği’ndeki Torklar iki kez daha anılmaktadır: 1080 yılında bunlar Rus’a ve Vladimir’e karşı ayaklanırlar, “Torklara karşı galip gelir”; diğerinde ise 1096 yılında İçiteyeviçey uruğundan yeni bir Tork grubu bozkırdan Monomah’a gelir ve Monomah onları karşılaştığı Sula’dan çıkarır.³⁹³ Lyaskoronskiy, bu Torkların Romna Nehri’nin üst akımlarında, Osetr ve Uday’daki su akımının ayrıldığı yerde, Pereyaslav sınırının bir diğer zayıf yerinde, Pereyaslav ve Kiev’e giden yolda yerleşmiş olduklarını belirtmektedir.³⁹⁴ Burada ise 1125 yılında Knez Yaropolk’ın Kıpçakların önlerinden kaçan Torkları gizlediği Baruç şehrini aramak gerekir.³⁹⁵

Çernigov Knezliği’ndeki Karakalpaklar hakkında yıllıklarda sadece bir yerde 1185 yılında, İgor Alay Destanı’nda da geçen, “Çernigov Kovu’ları” zikredilmektedir.³⁹⁶

³⁸⁸ P.S.R.L., II, s. 501, 1159 yılı.

³⁸⁹ Bu konuda yukarıda açıklama yapılmıştır.

³⁹⁰ P.S.R.L., I, 1, s. 227.

³⁹¹ A. Storojenko, *Gde Jili Pereyaslavskiye Torki*, *Kievskaya Starina*, II, 1899.

³⁹² V. Lyaskoronskiy, *İstoriya Pereyaslavskoy Zemli*, s. 192, 193; aynı yazarın, *K Voprosu o Pereyaslavskih Torkah*, s. 286-288.

³⁹³ P.S.R.L., I, 1, s. 204, 1080 yılı ve s. 249, 1096 yılı.

³⁹⁴ Lyaskoronskiy, *İstoriya*, s. 193-194, 299.

³⁹⁵ Lavrentev yıllığında s. 280-281’de, P.S.R.L., II, s. 289-290’daki İpatev yıllığında yer almaktadır. Ayrıca bkz. Lyaskoronskiy, *İstoriya*, s. 193; Barsov, *Oçerki*, s. 161-162.

³⁹⁶ P.S.R.L., II, s. 638, 639, 642, 644. Krş. dipnot 83.

Novgorod-Sever Knezliği'nde, Starodub ilçesinde bugün de varlığını sürdüren Torkin; Novgorod-Sever yakınlarında Peçenyuga köyü vardır;³⁹⁷ ancak yıllıklarda bu yer için Karakalpak adı geçmemektedir.

Daha kalabalık bir topluluk Ryazan Knezliği'nde görülmektedir. Burada sayılan Rus şehirleri arasında sadece bir Torçesk şehri Voskresen yılığında geçmektedir.³⁹⁸

Ancak Suzdal-Rostov topraklarında gene burada hiçbir zaman Karakalpakların, somut olarak Torkların ve Berendilerin yaşamadığına dair birçok kayıt buluyoruz. Yıllıklarda tahrif edilmiş bir yer vardır; buna göre Suzdal knezi Yuriy 1146 yılında Koltesk'deki Novgorod-Sever knezi Svyatoslav'a "yardım için bin Brenidets³⁹⁹ gönderdi, Belozet droujinasındandı. Svyatoslav ise droujina ile birleşti, Belozetlilerle Dvdoviçya'ya, Dedoslavlya'ya gitti..."⁴⁰⁰ Tartışmalı kelime olan Brenidets (Бренидѣць) araştırmacılar tarafından "Beren-diç" olarak algılanmıştır.⁴⁰¹ Ancak bu biraz risk içeren özdeşleştirme yıllıkların tanımlarını tartışmalı hale sokmakta ve Suzdal Knezliği'nde bin Berendi askeri ortaya çıkarmaktadır.⁴⁰² Bununla beraber Suzdal'da Berendilerin ve Torkların hiçbir zaman yaşamadığı yıllıklardan anlaşılmaktadır, topografik veriler ise burada Berendilerin ve Torkların yaşamış olduğunu göstermemektedir.

Türklerin üç kısmını işaretlemek mümkündür. İlki- Klyazma ve İstra'nın üst taraflarında, Moskova ve Dmitrov arasındaki yolun ortalarında, bu yoldan biraz daha batıya kayıldığında varılacak yerde kadim devirlerden beri Berendeyeve köyüne, Berendeyeve nahiyesi ya da ordugâhı merkezine rast gelinirdi.⁴⁰³ Berendeyeve nahiyesi XIV. yüzyılın 80'lerinden sonra görülmeye başlandı.⁴⁰⁴ İkinci kısım- ilk yerden kuzeydoğuya doğru, Pleşçeyev Gölü havzasında, Pereyaslavl Zalesskagiy'dan güneydoğuya doğru 15 kilometre gidildiğinde Berendeyevo demir yolu istasyonu vardır, buradan kuzeye gidildiğinde Berendeyevo bataklığı uzanır (10 km uzunluğunda, 4-5 km genişliğinde);

³⁹⁷ Gruşevskiy, *Istoriya Ukraini*, II, s. 584.

³⁹⁸ P.S.R.L., VII, s. 241. Nikonov yılığında (P.S.R.L., IX, s. 160) 1136 yılı için şöyle bir kayıt yer almaktadır: "Ryazan'de yaz mevsiminde Bogatır Peçenek Temirhozya av esnasında öldü." Golubovskiy (Peçenegi, s. 435) bu kayıttan yola çıkarak "eğer Nikonov yılığı doğru ise Peçenekler Ryazan Knezi'ne hizmet ediyordu." sonucunu çıkarmaktadır. Ancak daha geç döneme ait yıllığın burada Peçenekleri Kıpçaklar ile karıştırması büyük bir ihtimaldir. 1148 yılına ait analogik kayıtlarla karşılaştırınız: "Rezan'da yaz mevsiminde Tısyatskiy Konstantin, çok sayıda Kıpçak av esnasında yaralandı." (P.S.R.L., IX, s. 178).

³⁹⁹ Ёь harfi kazınarak см olarak yazılmış, daha ilerde ise e bir başka harften türetilmiş, bendeki metinde öyle görünüyör ki o'dur (*İpatevskoy Letopisi*, 2. baskı, 1908, s. 337-8).

⁴⁰⁰ P.S.R.L., II, s. 338.

⁴⁰¹ Golubovskiy, *Peçenegi*, s. 435. Bir başka açıklama için bkz. Karamzin, *İst. Gos. Ross.*, I, 1842, s. 129; İ. Creznevskiy, *Materyalı dlya Slovaryı Drevnye-Russkago Yazıka*, I, CPB., 1893, s. 177, 182-183'de bu kelime "bronistets" (бронистецъ) ile özdeş kılınıyor ki bunun anlamı "zırhlı asker" demektir.

⁴⁰² 1927 yılında yayınladığım "O Rolı Çernıh Klobukov v İstorii Drevney Rusi" adlı makalemde (s. 100) topografik malzemeyi henüz mülâhaza etmemiştim ve yıllıklarda sadece yer olarak zikredilen Suzdal'daki münferit Karakalpak izlerini tanımlamak babında bir meselenin halline çaba harcamıştım.

⁴⁰³ M.K. Lyubavskiy, *Obrazovaniye Osnovnoy Gosudarstvennoy Territorii Velikoruskoy Narosnosti*, 1929, s. 15, 63-65. XIV. yüzyılda bu nahiye Dmitrov Knezliği'ne dahil oldu.

⁴⁰⁴ Bkz. Dimitriy İvanoviç, *Sostavlennoy Mejdu 1377-1389 gg. Sobraniye Gosudarstvennih Gramot i Dogovorov*, M., 1813, No. 34, I, s. 59.

bataklıkta yakınlarında tepelik var, bu tepelikle bağlantılı olarak anlatılan hikayede burada hiçbir zaman Berendeyev adlı şehrin olmadığı, olağanüstü masalsı Hükümdar Berendey'in yaşadığı anlaşılmaktadır.⁴⁰⁵ Bu bataklık yakınlarında şimdiki yerleşim açıkça Türk adı taşımaktadır: Abaşevo, Bakşeyevo, Balakirevo, İtlar. Nihayetinde üçüncü kesim- daha doğuda Yuryev, Polskagiy ve Suzdal bölgesindedir. Nerla Nehri (Klyazma'nın kolu) yakınlarında, Suzdal'dan kuzeydoğuya doğru 15 km gidildiğinde şimdi de var olan Torçino köyü, Suldal'dan 15 km kuzeybatıya gidildiğinde ise İrmiz Nehri'nde Torki kırsalı (1462) görülür.⁴⁰⁶ Aktarılan yer adlarının arkeolojik verilerle uyuşması oldukça dikkat çekicidir. Yurev Dağı'nda ve Yurev şehrinde Polonyalılar içinde at olan göçer mezarları ortaya çıkarmışlardır. Gömülerin tarzı ve çıkan malzeme A.A. Spitsın tarafından sınıflandırılmış ve Kiev Karakalpaklarının ya da Kafkasya'nın kuzeyindeki Abhazyalıların mezarlarıyla benzerlik arz ettiğini ve XII. - XIII. yüzyıllara ait olduğunu ortaya koymuştur.⁴⁰⁷ Yazar başta bu mezarları "*Suzdal'da görünen ve ticaretle iştigal eden Kuzey Kafkasya'nın sükunetli yerlilerine*" atfetme eğilimindeyken,⁴⁰⁸ sonraları düşüncesini değiştirerek bunları "*kuşkusuz Kıpçak özellikli kurganlar*" şeklinde değerlendirmiştir.⁴⁰⁹ Arkeolojik verilerde Rostov-Suzdal bölgesinde Karakalpaklara ait hiçbir ize rastlanmamıştır; bize öyle geliyor ki Yurev mezarları Berendilere ya da Torklara aittir.

Vladimir'in Torklarla 985 yılında İdil Bolgarı'nda savaşa girdiğini hatırlayalım⁴¹⁰ ki bu Bolgar'da Torçskiy şehri vardı.⁴¹¹ Muhtemelen Torklar Berendilerle beraber daha X. yüzyılda Orta İdil'de Bolgar ve Rus siyasetine müdahil olmuştu,⁴¹² neticede Rus'un Rostov-Suzdal nüfusu zuhur etti.

Konuyu bağlarken ayrıca münferiden knezliklere hizmet eden ve çeşitli mevkilere yükselen Türklerden de bahsetmek gerekir. Yıllıklardan öğreniyoruz ki Büyük Knez Svyatopolk II'nin Snovid İzeceviç,⁴¹³ "*Ovçüh*" (Ovçar)- "*Torçin, Berendi adlı*" atlıları;⁴¹⁴ Svyatopolk'un çağdaşı olan Volın knezi David İgoreviç'in Turyak beyleri,⁴¹⁵ yeni yetme oğlanları arasında Ulan ve Kolçko;⁴¹⁶ Terebovls knezi Vasilk Rostislaviç'in Kulmey adlı beyi⁴¹⁷ vardı. Çernigov knez-

⁴⁰⁵ Rossiya, ed. Semenov-Tyan-Şanskagiy, SPB., 1899, I, s. 271.

⁴⁰⁶ *Aktı İstoriçeskiye*, SPB., 1841, no. 71, I, s. 122. Krş. Lyubavskiy, *aynu eser.*, s. 107 (*Aktı İstoriçeskiye*'ye dayanarak I, s. 122 ile birlikte I, s. 171).

⁴⁰⁷ A.A. Spitsın, "Koçevniçeskiy Kurgan Bliz Gor. Yureva Polskago", *İzvestiya İmp. Arheologič. Komissii*, 15, 1905, s. 78-83.

⁴⁰⁸ *aynu eser.*, s. 83.

⁴⁰⁹ A.A. Spitsın, "Tatarskiye Kurganı", s. 149.

⁴¹⁰ *P.S.R.L.*, I, 1, s. 84.

⁴¹¹ *Lavrentevsk. Let.*, s. 370, 1184 yılı. Krş. *P.S.R.L.*, II, s. 626, 1182 yılı.

⁴¹² Göçer Torkların henüz IX. yüzyılın ikinci çeyreğinde Orta İdil'e Slav Ruslarla bitişik yaşaması hadisesi için bkz. Fr. Vestberg, "K Analizu Vostoçnih İstoçnikov o Vostoçnoy Yevrope", *J.M.N.P.*, Mart 1908, s. 16-20, 28.

⁴¹³ *P.S.R.L.*, II, s. 260, 1097 yılı.

⁴¹⁴ *aynu eser.*, s. 260.

⁴¹⁵ *aynu eser.*, s. 268.

⁴¹⁶ *aynu eser.*, s. 262.

⁴¹⁷ *aynu eser.*, s. 265.

leri David ve Oleg Svyatoslaviç'in Torçinleri, drujinniklerinden daha yakını ve Uvetiçev'deki kurultaylara knezleriyle beraber katılıyorlardı.⁴¹⁸ XI. yüzyılın sonu ve XII. yüzyılın başındaki hadiselerin geçtiği kronolojik çizelgede Rus toprağı Peçenekler, Torklar ve Berendiler tarafından kaplanmıştı. Bu nedenle akıp giden olaylar arasında birçok Türk kabilesinin adı kaydedilememiştir; bunları da Tork, Berendi ya da Peçenek adı altında saymak zorundayız.

Yıllıklarda Rus'daki Karakalpaklar için XII. - XIII. yüzyıl sınırında bol malzeme vardır; en son kez kabileler için kullanılan bu ortak ad 1202 yılında kaydedilmiştir.⁴¹⁹ Yıllıklarda Torklar 1235,⁴²⁰ Berendiler 1206 yılında⁴²¹ en son kez zikredilmektedir. Peçenekler hakkında ise 1169 yılına kadar bilgi edinebiliyoruz.⁴²² Tüm bunlar Kiev Knezliği çerçevesindedir; diğer yerlerdeki yerleşimleri için elimizde sadece XI. - XII. yüzyıla ait kayıtlar vardır, bu zamandan sonra oralardaki Karakalpaklar hakkında hiçbir bilgimiz yoktur.

Kiev tarihinde Karakalpakların son kez anılması Moğol istilasının başlangıcı sırasındadır ve Rus kaynağında değil, Türk kaynağı olan Reşidüddin'de yer alır. Reşidüddin Moğolların 1240'da Rus'un güneyini yakıp yakmasını şöyle aktarmaktadır: *"Kulkiye yılının güzü ki bu yıl fare yılıydı... Batu Han kardeşleri Kodan, Buru ve Büjik ile Rus ülkesine ve Karakalpak kabilesine saldırdı ve dokuz günde önce Minker-Faan'ı (Kiev) sonra Uladmur'un (Vladimir) bütün büyük Rus şehirlerini ele geçirdi"*.⁴²³

Gruşevskiy'in belirttiği gibi,⁴²⁴ Moğollar bozkırda Karakalpak sınırından içeri girdikten sonra onları ele geçirip köle yapmışlardı.⁴²⁵ Kiev'in Moğollar tarafından alınmasından altı yıl sonra Poros'dan geçen Plano Karpini buralarda herhangi bir yerleşime rastlamamıştır.⁴²⁶ Günümüzdeki Türkistan Karakalpakları bazıları tarafından Kiev Karakalpaklarının devamı olarak görülmektedir.⁴²⁷

⁴¹⁸ aynı eser., s. 274, 1100 yılı.

⁴¹⁹ Lavrentevsk. Let., s. 396.

⁴²⁰ P.S.R.L., II, s. 775.

⁴²¹ Lavrentevsk. Let., s. 405.

⁴²² P.S.R.L., II, s. 533.

⁴²³ İ. Berezin, "Naşestviye Batiya na Rossii", J.M.N.P., 1855, Aprel, 86, II, s. 105-106.

⁴²⁴ Gruşevskiy, Istoriya Ukraini, II, s. 551.

⁴²⁵ Yakınlarda O. Andriyaşev ("Naris İstori Kolonizatsii Kiivskoi Zemli do kintsya XV viku", Kiiv ta Yogo Okolitsya v İstori i Pam'yatkax içinde, Kiev 1926, s. 48) Karakalpaklar için *"Kıpçak ordasının peşine takılıp daha batıya kaçtılar"* (Ugriya'ya?) tezini ortaya atmıştır. Bu pek mümkün görünmemektedir; nitekim Reşidüddin'de Batu'nun 1240'daki harekâtı ve *"Karakalpak kabilesini"* esir aldığı açıkça yazılmaktadır.

⁴²⁶ Plano Karpini, Çev. A. Maleina, s. 25, 45.

⁴²⁷ Karamzin, İst. Gos. Rossiysk., II, dipnot 218; İ. Berezin, aynı eser., s. 101; Brun, Çerno-morye, Zap. İ. Novorossiysk. Universit., 1879, 28, s. 190-191; V.İ. Masalskiy, Turkestanskiy Kray, Rossiya dizisi içinde, 1913, 19, s. 390-391; B.A. Zagorovskiy, Oçerk İstori Severnogo Priçernomor'ya, Odesa 1922, I, s. 53. Bilindiği gibi Moğolların gelişinden sonra uzun süre yerlerinden yurtlarından olmuşlar ve millî birlikleri dağılmıştı. Karakalpakların uğradığı akıbete dair N. Kostomarov (İstori-çeskiya Monografi i İzsledovaniya, SPB, 1872, I, s. 189) ve A. Jablonowski ("Etniczna postac Ukrainy w epoche zjednoczenia jej z Korona", Kwartalnik Historyczny, 1893, s. 408-435) gibi tarihçilerin savunduğu bir diğer görüşe göre Moğol istilasından sonra eski yerlerinde kalmaya devam etmişler, oradaki Ruslar arasında eriyip kaybolmuşlar ve Kazak halkı şekillenmeye başlamıştı. Öte yandan Jablonovskiy'in (aynı eser., s. 412) Moğol istilasından sonra Karakalpaklara dair doğrudan bilgi

* * *

Torkların ve Peçeneklerin Ugriya ve Rus'a yerleşme tarihinin mukayeseli olarak incelenmesi neticesinde; bu bozkırlıların esaslı bir güce sahip oldukları, bu sayede X. - XI. yüzyıllarda her iki memleketin sınırlarını delip içlerine daldıkları, Rus ve Ugriya'da bu devletler için savunma düzeni olarak set ve zasek sistemi kurdukları ve bu savunma sistemleri etrafında yerleşip nöbet tuttukları anlaşılmaktadır. Bu Türkler tamamıyla bu memleketlerin iç topraklarına sızıp kurulmamışlar, diğer göçerler gibi dolaşıp durmuşlardı; her iki devlet de bu göçerleri alıp kendi sınır bölgelerine ya da mühim stratejik bölgelere yerleştirmişti. Ugriya ve Rus'a giren ve güneyden bunların başkentleri olan Feyervar ve Kiev'e doğru kuzeye uzanan yollarda yerleşen Türklerden başlıcaları Torklar, Peçenekler ve Berendilerdi. XIII. yüzyılın ortalarına Kiev Rus'unun yok olduğu tarihe kadar bu Türkler Ruslarla karışıp onların içinde erimemişlerdi (bu elbette bir varsayımdır; yoksa Kiev Knezliği'nin rakamlarından çıkarılmış değildir. Karakalpaklar orada kıymet verilen atlı-okçu, kendine has yaşamı ve bozkıra özgü savaş teknikleri olan askeri bir kesimdi). Kiev Rusyası yıkılana kadar onların Poros'ta hayvanlarını otlattıklarını, sonraları "akla zarar sayıda kadınları, çocukları, yıkları ve hayvanlarıyla" kaçtıklarını görüyoruz. Ugriya'da hiçbir şey eskisi gibi olmamıştı; orada Peçenekler XIII. yüzyılın sonlarına kadar daha da azalıp eriyip gittiler. Hayvancılık ve at ile uğraşıyorlardı, atlı-okçu askerler oluyorlardı; XV. yüzyılın sonunda hâlâ cüpler giyinmiş, başlarında kendine has şapkaları ve hızlı atlarıyla Ugriya'da gezinen Peçenekler görülebilirdi. Ne yazık ki ortaya çıkan çok sayıdaki Ugor gramotlarındaki ifade ile villae Bissenorum hakkında elimize hiçbir kayıt geçmemiştir; Poros'un Karakalpak ordugâhlarından kaçını biliyoruz ki?

Peçeneklerin, Torkların, Berendilerin adı bu iki devletin siyasi kaderinde tayin ettiği yön Ugriya ve Rus'da benzer durumları doğurmuştur. Her iki devlet de başlarda bu Türkler tarafından istila edilmişti. X. - XI. yüzyıldaki Peçenek akınları Ugriya'yı sel gibi silip süpürüyordu; artık sayıları XI. yüzyılın ilk çeyreğinde Rus'a gelip yerleşen Peçenek nüfusundan daha fazlaydı. Ancak Ugriya'daki Peçenekler Kiev'de olduğundan daha güçlü bir devlet mengenesine sıkıştırılmışlardı; bu nedenle Ugriya'nın iç sınırlarındaki rolleri Rus'da olduğundan daha mütevazı oldu. Rus'taki Kalpaklılar o dönemdeki Kiev siyasetinin kendine has bir sinir ucuydu. XII. yüzyılın 30'lu yıllarından itibaren knezler arası taht kavgalarında knezlerin askeri güçleri olarak bu ya

veren hiçbir kaynağın olmadığı şeklindeki tespiti bence dikkate almak mecburiyetindeyiz. M. Gruşevskiy (*Istoriya Ukraini*, II, s. 584-585) ise bu bakış açısının temelsiz olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Yalnızca XVI. - XVII. yüzyılda Ukrayna'da Karakalpakların devamı olduğu sanılan ve Berendi adını taşıyan birkaç kişiye rastlıyoruz: Kiev'de toprak sahibi Berendey Pimenoviç (1500), Çerkas eşrafından Mişko Berendeyeviç (1552), Jdan Berendeyeviç (1582) (Bkz. N.M. Tupikov, *Slovar Drevne-Russkikh Liçnih Sobstvennih İmen*, SPB, 1903, s. 47, 477) ve XVII. yüzyılda görünen Berendey yani Kazak yüzbaşısı (Aktı, *Otnosyaşçiyesya k İstorii Yujnoy i Zapadnoy Rossii*, XIII, SPB, 1885, s. 751, 754). XVII. yüzyılda Moskova Rusları'nda Berendi adı özel bir şapka için kullanılıyordu ve buna berendeyka diyorlardı (V. Dal, *Slovar Jivago Velikorusskago Yazıka*, "berendeyka" maddesi). Dal, "berendeyka" kelimesinin ayrıca ateşli olup taşınabilen, mermi ya da barut kakmalı, kayış ile tutturulup kılıfa konulabilen silah için kullanıldığını belirtmektedir.

da o knezin yanında yer almış ve böylece Güney Rus'un siyasi kaderinde baş rol oynamıştı. Ugriya'da Sarviz, Sekel-Feyervar ya da herhangi bir başka yerdeki Peçeneklerin Ugor tahtı için mücadele eden farklı eğilimlerin birbirleriyle çarpışmalarında benzer bir rol oynadıklarını hiç işitmedik. Görebildiğimiz kadarıyla Ugor Peçeneklerinin sadece tek bir müphem iştirakleri vardır: Müglen bu hadiseyi aktarmaktadır; buna göre Kral Stefan IV kendi kabiledaşı Stefan ile giriştiği mücadelede tayin edici bir rol üstlenmiş olan "*paganlara*" oynamadaki başarısızlığı nedeniyle tahttan uzak düşmüştü ki bu kinayeli ifade ile kastedilenler muhtemelen Peçeneklerdi.

Bu anlatılanlar bir yana, Ugriya'daki Peçeneklerin siyasi rolü Rus'da olduğundan daha az önemli olmuştu. XIII. yüzyıl ortalarında Ugriya'yı yeni bir Türk göçü dalgası vurdu. Kıpçaklar en etkili Asyalı unsur haline geldi ve Ugriya'dan istediklerini bol bol aldılar ki bu münasebet Kiev'den sonra tekrar eden bir analogi haline geldi. Moğol istilasına kadar Peçenek-Tork (bunlarla beraber Berendi) unsurları doğudaki diğerleriyle mukayese edildiğinde Ugriya'dan daha az önemi haiz değildi ve hatta Rus, bu unsurlar için daha fazlasını ifade ediyordu.

